नं० ११११३-घ

रघुवंशः (मूलमात्रः) (काव्यालंकारशास्त्रे)
(अलंकारशास्त्रम्)

पत्राणि १५८

नं० ११११३-घ
पत्राणि १५८ (सम्पूर्णः)
कर्ता कालिदासः (जीर्ण-शीर्णम्)

रघु. १

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ श्रीदेव्यै नमः ॥ वागर्थाविव संपृक्तौ वागर्थप्रति-
पत्तये । जगतः पितरौ वंदे पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ १ ॥ क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषया
मतिः । तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरं ॥ २ ॥ मंदः कवियशःप्रार्थी गमि-
ष्याम्युपहास्यतां । प्रांशुलभ्ये फले मोहादुद्बाहुरिव वामनः ॥ ३ ॥ अथवा कृतवाग्-
द्वारे वंशेस्मिन् पूर्वसूरिभिः ॥ मणौ वज्रसमुत्कीर्णे सूत्रस्येवास्ति मे गतिः ॥ ४ ॥ सो-
हमाजन्मशुद्धानामाफलोदयकर्मणां । आसमुद्रक्षितीशानामानाकर-
थवर्त्मनां ॥ ५ ॥ यथाविधिहुताग्नीनां यथाकामार्चितार्थिनां ॥ यथापराधदंडे । १

डानां यथाकालप्रबोधिनां ॥ ६ ॥ त्यागाय संभृतार्थानां सत्याय मितभाषिणां ॥ य
शसे विजिगीषूणां प्रजायै गृहमेधिनां ॥ ७ ॥ शैशवे भ्यस्तविद्यानां यौवने वि
षयैषिणां ॥ वार्द्धके मुनिवृत्तीनां योगेनांते तनुत्यजां ॥ ८ ॥ रघूणामन्वयं वक्ष्ये तन।
नुवाग्विभवोपि सन् ॥ तद्गुणैः कर्णमागत्य चापलाय प्रचोदितः ॥ ९ ॥ तं संतः श्रोतु
मर्हंति सदसद्व्यक्तिहेतवः ॥ हेम्नः संलक्ष्यते ह्यग्नौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा ॥
वैवस्वतो मनुर्नाम माननीयो मनीषिणां ॥ आसीन्महीक्षितामाद्यः प्रणवश्छंद।
सामिव ॥ ११ ॥ तदन्वये शुद्धिमति प्रसूतः शुद्धिमत्तरः । दिलीप इति राजेंदुरिंदुः क्षी

रनिधाविव ॥१२॥ व्यूढोरस्को वृषस्कंधः शालप्रांशुर्महाभुजः ॥ आत्मकर्मक्षमं
देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः ॥१३॥ सर्वातिरिक्तसारेण सर्वतेजोभिभाविना ॥ स्थितः स
र्वोन्नतेनोर्वीं क्रांत्वा मेरुरिवात्मना ॥१४॥ आकारसदृशप्रज्ञः प्रज्ञया सदृशागमः
आगमैः सदृशारंभः आरंभः सदृशोदयः ॥१५॥ भीमकांतैर्नृपगुणैः स बभूवोपजीवि
नां ॥ अधृष्यश्चाभिगम्यश्च यादोरत्नैरिवार्णवः ॥१६॥ रेखामात्रमपि क्षुण्णादामनो
र्वर्त्मनः परं ॥ न व्यतीयुः प्रजास्तस्य नियंतुर्नेमिवृत्तयः ॥१७॥ प्रजानामेव भूत्य
र्थं स ताभ्यो बलिमग्रहीत ॥ सहस्रगुणमुत्स्रष्टुमादत्ते हि रसं रविः ॥ सेनापरिच्छ ।

ढः समस्तत्वमेवार्थसाधनं ॥ श्रोत्रेष्वव्याहृतानाहद्धिर्मौर्वी धनुषि चानना ॥१९॥
नमस्संभ्रमनम्रजनसमग्रदाकारैर्गिनस्व फलानुमेयाप्रारंभाः संस्काराः प्राक्त
नास्त्व ॥२०॥ जुगोपात्मानमस्तेलोभेजे धर्ममनानुरः ॥ अगत्युग्रात्टह्मोर्थो
नमस्क्राम्रुत्खमनवभूत ॥२१॥ तानेमोनंदमा प्रज्ञोत्यागेपलाद्याविपर्जयः ॥ प्रा
णानपुत्रानन्वंधिलाज्ञस्याममस्पस्वारूव ॥२२॥ अनाक्रष्यसविषयैर्विद्यानोपार
दर्शिनः ॥ नमस्तधर्मरत्नेरामीहृद्धवंजरमाविना ॥२३॥ प्रजानां वित्तयाधाना
द्रद्राणाद्वरणाद्पि ॥ सपिनायिनरलामकेवलंजन्महेतवः ॥२४॥ स्त्रियैतें

रघु ३ उयतोदंड्यान्परिणेतुः प्रसूतये अप्यर्थकामौतस्यास्तांधर्मएवमनी
3 षिणः २५ दुदोहगांसयज्ञायसस्यायमघवादिवं संपद्विनिमयेनोभौ
दधतुर्भुवनद्वयं २६ नकिलानुययुस्तस्यराजानोरक्षितुर्यशः व्यावृ
त्तायत्परस्वेभ्यः श्रुतौतस्करतास्थिता २७ द्वेष्योपिसंमतःशिष्टस्तस्यार्त्त
स्ययथौषधंत्याज्योदुष्टःप्रियोप्यासीद्दष्टोंगुष्ठइवाहिना ॥ २८ ॥ तंवेधावि
दधेनूनंमहाभूतसमाधिना ॥ तथाहिसर्वेतस्यासन्परार्थैकफला
गुणाः २९ ॥ सवेलावप्रवलयांपरिखीकृतसागरां ॥ अनन्यशासनामुर्वी २

शशासैकपुरीमिव ॥३०॥ तस्य दाक्षिण्यरूढेन नाम्ना मगधवंशजा ॥ प

त्नी सुदक्षिणेत्यासीदध्वरस्येव दक्षिणा ॥३१॥ कलत्रवंतमात्मानमवरो

धे महत्यपि ॥ तया मेने मनस्विन्या लक्ष्म्या च वसुधाधिपः ॥३२॥ तस्यामा

त्मानुरूपायामात्मजन्मसमुत्सुकः । विलंबितफलैः कालं स निनाय मनोरथैः

३३॥ संतानार्थाय विधये स्वभुजादवतारिता ॥ तेन धूर्जगतो गुर्वी सचि

वेषु निचिक्षिपे ॥३४॥ गंगां भगीरथेनेव पूर्वेषां पावनक्षमां । ईप्सितां संततिं

नस्तां तेन मां त्रिदिवौकोशला ॥३५॥ अथाभ्यर्च्य विधातारं प्रयतौ पुत्रकाम्यया

रघु.
८
नौ दंपती वशिष्ठस्य गुरोर्जग्मतुराश्रमं ॥ ३६ ॥ स्निग्धगंभीरनिर्घोषमेकं स्यं
दनमास्थितौ प्रावृषेण्यं पयोवाहं विद्युदैरावताविव ॥ ३७ ॥ माभूदाश्रमपी
डेति परिमेयपुरःसरौ ॥ अनुभावविशेषात्तु सेनापरिवृताविव ॥ ३८ ॥ पवन
स्यानुकूलत्वात्प्रार्थनासिद्धिशंसिनः ॥ रजोभिस्तुरगोत्कीर्णैरस्पृष्टालक
वेष्टनौ ॥ ३९ ॥ हैयंगवीनमादाय घोषवृद्धानुपागतान् ॥ नामधेयानि पृच्छंतौ
वन्यानां मार्गशाखिनां ॥ ४० ॥ सरसीष्वरविंदानां वीचिविक्षोभशीतलं ॥ ।
आमोदमुपजिघ्रंतौ स्वनिश्वासानुकारिणं ॥ ४१ ॥ सेव्यमानौ सुखस्पर्शैः शालनि ८

र्यासगंधिभिः ॥ पुष्परेणूत्किरैर्वातैराधूतवनराजिभिः ॥ ४२ ॥ मनोभिरामाः ।
शृण्वंतौ रथनेमिस्वनोन्मुखैः ॥ षड्जसंवादिनीः केकाः द्विधा भिन्नाः शिखं ।
डिभिः ॥ ४३ ॥ परस्पराक्षिसादृश्यमदूरोज्झितवर्त्मसु मृगद्वंद्वेषु पश्यंतौ स्यंदनाव
बद्धदृष्टिषु ॥ ४४ ॥ श्रेणीबंधाद्वितन्वद्भिरस्तंभां तोरणस्रजं ॥ सारसैः कलनिर्ह्रा
दैः ॥ क्वचिदुन्नमिताननौ ॥ ४५ ॥ ग्रामेष्वात्मविसृष्टेषु यूपचिह्नेषु यज्वनां
अमोघाः प्रतिगृह्णंतावर्घ्यानुपदमाशिषः ॥ ४६ ॥ काप्यभिख्या तयोरासीद्व्र
जतोः शुद्धवेषयोः ॥ हिमनिर्मुक्तयोर्योगे चित्राचंद्रमसोरिव ॥ ४७ ॥ तत्तद्भूमि

रघु·
५
5

पतिः पत्न्यै प्रदर्शयन्प्रियदर्शनः ॥ अपि लंघितमध्वानं बुबुधे न बुधोपमः ४८

स दुःप्रापयशाः प्रापदाश्रमं श्रान्तवाहनः ॥ सायं संयमिनस्तस्य महर्षेर्महि

षीसखः ॥ ४९ ॥ वनान्तरादुपावृत्तैः स्कंधासक्तसमित्कुशैः ॥ अग्निप्रत्युद्ग

मान्यूतैः पूर्यमाणं तपस्विभिः ॥ ५० ॥ आकीर्णमृषिपत्नीनामुटजद्वाररोधि

भिः ॥ अपत्यैरिव नीवारभागधेयोचितैर्मृगैः ॥ ५१ ॥ सेकान्ते मुनिकन्याभिस्त

त्क्षणोज्झितवृक्षकं विश्वासाय विहंगानामालवालाम्बुपायिनां ॥ ५२ ॥ आत

पात्ययसंक्षिप्तनीवारासु निषादिभिः ॥ मृगैर्वर्तितरोमंथमुटजांगणभूमिषु ।

५

५३ ॥ अभ्युत्थिताग्निपिशुनैरतिथीनाश्रमोन्मुखान ॥ पुनानं पवनोद्धूतैर्धू
मैराहुतिगंधिभिः ॥५४॥ समभिःकुलकेऽथ यंतारमादिश्य धुर्यान्विश्रामये
ति सः ॥ तामवारोपयत्पत्नीं रथादवततार च ॥५५॥ तस्मै सभ्याः सभार्याय गोप्त्रे
गुप्ततमेंद्रियाः अर्हणामर्हते चक्रुर्मुनयो नयचक्षुषे ॥५६॥ विधेः सायंतनस्या
ते स ददर्श तपोनिधिं अन्वासीनमरुंधत्या स्वाहयेव हविर्भुजं ॥५७॥ तयोर्जगृ।
हतुः पादौ राजा राज्ञी च मागधी ॥ तौ गुरुर्गुरुपत्नी च प्रीत्या प्रतिनंदतुः ॥५
८॥ तमातिथ्यक्रियाशांतरथक्षोभपरिश्रमं ॥ पप्रच्छ कुशलं राज्ये राज्याश्र।

रघु. ६

मप्रतिमं मुनिः ॥५९॥ अथाथर्वनिधेस्तस्य विजितारिपुरः पुरः । अर्थ्यामर्थपति-
र्वाचमाददे वदतां वरः ॥६०॥ उपपन्नं ननु शिवं सप्तस्वङ्गेषु यस्य मे ॥ दैवीनां मा-
नुषीणां च प्रतिहर्ता त्वमापदां ॥६१॥ तव मन्त्रकृतो मन्त्रैर्दूरात्संशमितारिभिः
प्रत्यादिश्यन्त इव मे दृष्टलक्ष्यभिदः शराः ॥६२॥ हविरावर्जितं होतस्त्वया वि-
धिवदग्निषु ॥ वृष्टिर्भवति सस्यानामवग्रहविशोषिणां ॥६३॥ पुरुषायुष-
जीविन्यो निरातङ्का निरीतयः ॥ यन्मदीयाः प्रजास्तत्र हेतुस्त्वद्ब्रह्मवर्चसं ॥
६४॥ त्वयैवं चिन्त्यमानस्य गुरुणा ब्रह्मयोनिना ॥ सानुबन्धाः कथं न स्युः सं-

६

6

पदेमेनिरापदा ॥ ६५ ॥ किंनुवध्यांतवैतस्यामहह्छमहह्प्रप्रजे ॥ नमामवतिमद्दीपार
त्वमूरुपिमेदनी ॥ ६६ ॥ मन्यरंदुर्लभंमन्नान्नमावर्जितेमया ॥ यय:पूर्वैस्वात्रि:स्वा
संकवोहममनुपभुंजते ॥ ६७ ॥ नतंमन्न:परेवंमूणा:विडंबिश्चेदृदर्शीन: ॥ नमकाममभु
ज:श्वाद्भेमधासंगृह्ननत्राण: ॥ ६८ ॥ सोहमिव्याविमुह्यात्मामजालोपनिमीलित:
मकापरस्यांधकारस्मलोकालोकरुवाचल: ॥ ६९ ॥ लोकांतरस्थेवंपुण्यंतयोदान
समुद्भवे ॥ संतति:शुद्धवंश्यांहिपरत्रेहचशर्मणे ॥ ७० ॥ तयाहीनेविनेनमीकथंय
एणन्नदूपके ॥ सितंस्वयमिवल्लेहाद्धंध्यामास्वमहद्धाके ॥ ७१ ॥ असमर्थपीडंभगवन्नणा

रघु.
१

मेमामवेहिमे अरुंतुदमिवालानमनिर्वाणस्यदंतिनः॥७२॥ तस्मान्मुच्येयथा
तातसंविधातुंतथार्हसि॥ इक्ष्वाकूणांदुरापेर्थेत्वदधीनाहिसिद्धयः॥७३॥ इतिवि
ज्ञापितोराज्ञाध्यानस्तिमितलोचनः क्षणमात्रमृषिस्तस्थौसुप्तमीनोयथाह्रदः
॥७४॥ सोपश्यत्प्रणिधानेनसंततेःस्तंभकारणं॥ भावितात्माभुवोभर्त्तुरथैनंप्र
त्यबोधयत्॥७५॥ पुराशक्रमुपस्थायतवोर्वींप्रतियास्यतः॥ आसीत्कल्पतरुच्छाया
माश्रितासुरभिःपथि॥७६॥ इमांदेवीमृतुस्नातांस्मृत्वासपदिसत्वरः॥ प्रदक्षिण
क्रियातीतस्तस्याःकोपमजीजनः॥७७॥ धर्मलोपभयाद्राज्ञीमिमांसंचिंत्यसत्व। १

ए: मदद्भिर्णक्रियाद्धायोनसंतांत्वं साधुनाचरः ॥१७॥ अवज्ञानासिमोयस्मा
दनस्तेनभविष्यति मन्यस्तृतिमनाराध्यमजजन्तिन्वांशाशापस्मा ॥१८॥ स्तुणापान
न्वयाराजननन्वस्मार्थिना स्तुमः ॥ नदन्याकाणुगंगायास्रोतस्युद्दामदिग्गजे
१९॥ इस्मिनेनदत्तानाश्चिष्टिमार्गलमानमनः ॥ प्रतिवधानिहित्रयः पूज्यपूजा।
व्यतिक्रमः ॥२०॥ हविषेदीक्षीसत्रस्यसाचेदानीमचेतस ॥ भुजंगपिहितद्वारं
पातालमधिनिष्ठिति ॥२१॥ सत्वमेकांतरोनस्यामदीयोवसमामनं ॥ आराधय।
मयनीकामीनाकामदुग्धाहिसा ॥२२॥ इतिवादिनरावास्त्रद्दोनुराङ्गनिसाधने

रघु. अनिंद्यानंदिनीनामधेनुराववृतेवनात् ॥८४॥ ललाटोदयमाभुग्नंपल्लवस्निग्ध
८ पाटला ॥ बिभ्रतीश्वेतरोमांकंसंध्येवशशिनंनवं ॥८५॥ भुवंकोष्णेनकुंडोध्नी
8 मेध्येनावभृथादपि ॥ प्रस्रवेनाभिवर्षंतीवत्सालोकप्रवर्तिना ॥८६॥ रजःक।
णैः खुरोद्धूतैः स्पृशद्भिर्गात्रमंतिकात् ॥ तीर्थाभिषेकजांशुद्धिमादधानाम श्रि
हीपतेः ॥८७॥ कुलकं तांपुण्यदर्शनांहृष्टानिमित्तज्ञस्तपोनिधिः ॥ याज्यमा
शंसितावंध्यप्रार्थनेपुनरब्रवीत् ॥८८॥ अदूरवर्तिनींसिद्धिंराजन्विगणया।
त्मनः ॥ उपस्थितेयंकल्याणीनाम्निकीर्तितएवयत् ॥८९॥ वन्यवृत्तिरिमांशश्व ८
नास्मांललाटजांरेखांबिभ्रतीमीसितेनतं ॥ मेध्याप्रीतिपटेनेवव्याप्तिभिन्नादिमांपुना ॥९०॥

दात्मानुगमनेनगां॥ विद्यामभ्यसनेनेवप्रसादयितुमर्हसि॥ ८९॥ प्रस्थितायांप्र
तिष्ठेथाः स्थितायांस्थितिमाचरेः॥ निषण्णायांनिषीदास्यां पीताम्भसि पिबेरपः
९०॥ वधूर्भक्तिमतीचैनामर्चितामातपोवनात्॥ प्रयातामातरन्वेनुसाधंमख
ड्डेदपि॥ ९१॥ २ त्वामप्रसादादस्यास्त्वंपरिचर्यापरोभव॥ अविघ्नमस्तुतेस्थेयाः।
पितेवधुरिपुत्रिणां॥ ९२॥ तथेतिप्रतिजग्राहप्रीतिमानसपरिग्रहः आदेशं
देशकालज्ञः शिष्यःशासितुरानतः॥ ९३॥ अथप्रदोषेदोषज्ञः संवेशायविशां
पतिं सूनुः सूनृतवाक्स्रष्टुर्विससर्जोर्जितश्रियं॥ ९४॥ तस्यामपिनयः सिद्धौनि

रघु. ५

यमापदत्तयामुनिः ॥ कल्पविनकल्पयामासवन्यामेवास्यसंविधां ॥९६॥ निर्दि
ष्टांकुलपतिनासपर्णशालामध्यास्यप्रयतपरिग्रहद्वितीयः ॥ तच्छिष्याध्यय
ननिवेदितावसानां संविष्टःकुशशयनेनिशांनिनाय ॥९७॥ इतिश्रीरघुवं
शेमहाकाव्येकालिदासकृतौदिलीपवशिष्ठाश्रमगमनोनामप्रथमःसर्गः ॥
श्रीः ॥ ॥ अथप्रजानामधिपःप्रभातेजायाप्रतिग्राहितगंधमाल्यांवनायपीत
प्रतिबद्धवत्सांयशोधनोधेनुमृषेर्मुमोच ॥१॥ तस्याःखुरन्यासपवित्रपांशु
लानांधुरिकीर्तनीया ॥ मार्गंमनुष्येश्वरधर्मपत्नीश्रुतेरिवार्थंस्मृतिरन्वगच्छ

ग ॥२॥ निवर्त्य राजा दयितां दयालुस्तां सौरभेयीं सुरभिर्यशोभिः। पयोधरीभू
तचतुःसमुद्रां जुगोप गोरूपधरामिवोर्वीं ॥३॥ व्रताय तेनानुचरेण धेनोर्न्यषे
धि शेषोप्यनुयायिवर्गः। न चान्यतस्तस्य शरीररक्षा स्ववीर्यगुप्ता हि मनोः प्रसू
तिः ॥४॥ आस्वादवद्भिः कवलैस्तृणानां कंडूयनैर्दंशनिवारणैश्च। अव्याह
तैः स्वैरगतैः स तस्याः सम्राट् समाराधनतत्परोभूत् ॥५॥ स्थितः स्थितामुच्च
लितः प्रयातां निषेदुषीमासनबंधधीरः। जलाभिलाषी जलमाददानां छा
येव तां भूपतिरन्वगच्छत् ॥६॥ स न्यस्तचिह्नामपि राजलक्ष्मीं तेजोविशेषानु।

रघु॰ मितां दधानः ॥ आसीदनाविःकृतदानराजिरंतर्मदावस्थ इव द्विपेंद्रः ।
१० लताप्रतानोद्ग्रथितैः स केशैरधिज्यधन्वा विचचार दावं । रक्षापदेशान्मुनि
10 होमधेनोर्वन्यान्विनेष्यन्निव दुष्टसत्त्वान् ॥ ८ ॥ विसृष्टपार्श्वानुचरस्य तस्य पार्श्व
द्रुमाः पाशभृता समस्य । उदीरयामासुरिवोन्मदानामालोकशब्दं वयसां
विरावैः ॥ ९ ॥ मरुत्प्रयुक्ताश्च मरुत्सखाभं तमर्च्यमारादभिवर्त्तमानं । अवाकि
रन्बाललताः प्रसूनैराचारलाजैरिव पौरकन्याः ॥ १० ॥ धनुर्भृतोप्यस्य दया
र्द्रभावमाख्यातमंतःकरणैर्विशंकैः । विलोकयंत्यो वपुरापुरक्ष्णां प्रकाम १०

विस्तारफलं हरिण्यः ॥ ११ ॥ स कीचकैर्मारुतपूर्णरन्ध्रैः कूजद्भिरापादितवंशकृ
त्यं ॥ शुश्राव कुञ्जेषु यशः स्वमुच्चैरुद्गीयमानं वनदेवताभिः ॥ १२ पृक्तस्तु
षारैर्गिरिनिर्झराणामनोकहाकम्पितपुष्पगन्धिः ॥ तमातपक्लान्तमनात
पत्रमाचारपूतं पवनः सिषेवे ॥ १३ ॥ शशाम वृष्ट्यापि विना दवाग्निरासी।
द्विशेषा फलपुष्पवृद्धिः ॥ ऊनं न सत्त्वेष्वधिको बबाधे तस्मिन्वनं गोप्तरि गा
हमाने ॥ १४ ॥ संचारपूतानि दिगन्तराणि कृत्वा दिनान्ते निलयाय गन्
तुं ॥ प्रचक्रमे पल्लवरागताम्रा प्रभा पतङ्गस्य मुनेश्च धेनुः ॥ १५ ॥ तां देवतां

रघु.
११
॥

त्रितिथिक्रियार्थामन्वग्ययौमध्यमलोकपालः॥ बभौचसातेनसतांमते।
नश्रद्धेवसाक्षाद्विधिनोपपन्ना॥१६॥ सपल्वलोत्तीर्णवराहयूथान्यावा।
सवृक्षोन्मुखबर्हिणानि॥ ययौमृगाध्यासितशाद्वलानिश्यामायमानानि
वनानिपश्यन्॥१७॥ आपीनभारोद्वहनप्रयत्नाद्गृष्टिर्गुरुत्वाद्वपुषोनरेंद्रः
उभावलंचक्रतुरंचिताभ्यांतपोवनावृत्तिपथंगताभ्यां॥१८॥ वशिष्ठधेनो
रनुयायिनंतमावर्तमानंवनितावनांतात॥ पपौनिमेषालसपक्ष्मपंक्तिरु।
पोषिताभ्यामिवलोचनाभ्यां॥१९॥ पुरस्कृतावर्त्मनिपार्थिवेनप्रत्युद्गतापा ११

र्थिवधर्मपत्न्या॥ तदंतरे सा विरराज धेनुर्द्दिनक्षपामध्यगतेव संध्या॥२०॥ प्र
दक्षिणीकृत्य पयस्विनीं तां सुदक्षिणा साक्षतपात्रहस्ता। प्रणम्य चानर्च्च वि
शालमस्याः शृंगांतरं द्वारमिवार्थसिद्धेः॥ २१॥ वत्सोत्सुकापि स्तिमिता सपर्य्यां
प्रत्यग्रहीत्सेति ननंदतुस्तौ॥ भक्त्योपपन्नेषु हि तद्विधानां प्रसादचिह्नानि पुरः
वे
फलानि॥२२॥ गुरोः सदारस्य निपीड्य पादौ समाप्य सांध्यं च विधिं दिलीपः
दोहावसाने पुनरेव दोग्ध्रीं भेजे भुजोच्छिन्नरिपुर्न्निषण्णां॥२३॥ तामंतिक
न्यस्तबलिप्रदीपामन्वास्य गोप्ता गृहिणीसहायः। क्रमेण सुप्तामनु संवि

रघु. वेश सुप्तोत्थितां प्रातरनूदतिष्ठत् ॥२४॥ इत्थं व्रतं धारयतः प्रजार्थं समं म।

१२ हिष्या महनीयकीर्तेः ॥ सप्त व्यतीयुस्त्रिगुणानि तस्य दिनानि दीनोद्धरणो

चितस्य ॥२५॥ अनेद्युरात्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना मुनिहोमधेनुः ॥ गंगा

प्रपातांतविरूढशष्पं गौरीगुरोर्गह्वरमाविवेश ॥२६॥ स दुःप्रधर्षां मनसा।

पि हिंस्रैरित्यद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन ॥ अलक्षिताभ्युत्पतनो नृपेण प्रसह्य सिं

हः किल तां चकर्ष ॥२७॥ तदीयमाक्रंदितमार्तसाधोर्गुहानिबद्धप्रतिशब्द

दीर्घं ॥ रश्मिष्विवादाय नगेन्द्रसक्तां निवर्तयामास नृपस्य दृष्टिं ॥२८॥ स पाटला। १२

योगाविमस्यिवांसं धनुर्धरः केशरिणं ददर्श ॥ अधित्यकायामिव धातुमत्यां
लोध्रद्रुमं सानुमतः प्रफुल्लं ॥ २९ ॥ ततो मृगेंद्रस्य मृगेंद्रगामी वधाय वध्यस्य शरं शर
ण्यः ॥ जाताभिषंगो नृपतिर्निषंगादुद्धर्तुमैच्छत्प्रसभोद्धृतारिः ॥ ३० ॥ वामे
तरस्तस्य करः प्रहर्तुर्नखप्रभाभूषितकंकपत्रे सक्तांगुलिः सायकपुंख एव चि
त्रार्पितारंभ इवावतस्थे ॥ ३१ ॥ बाहुप्रतिष्टंभविवृद्धमन्युरभ्यर्णमागस्कृतम
स्पृशद्भिः ॥ राजा स्वतेजोभिरदह्यतान्तर्भोगीव मंत्रौषधिरुद्धवीर्यः ॥ तमार्यगृ
ह्यं निगृहीतधेनुर्मनुष्यवाचा मनुवंशकेतुं ॥ विस्मापयन्विस्मितमात्मवृत्तौ

रघु० १२ 13

भूपालसिंहं निजगाद सिंहः ॥३३॥ अलं महीपाल तव श्रमेण प्रयुक्तमप्य
स्त्रमितो वृथा स्यात ॥ न पादपोन्मूलनशक्तिरंहः ॥ शिलोच्चये मूर्छति मा।
रुतस्य ॥३४॥ कैलासगौरं वृषमारुरुक्षोः ॥ पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठं ॥ अ
वेहि मां किंकरमष्टमूर्तेः ॥ कुंभोदरं नाम निकुंभमित्रं ॥ ३५ ॥ अमुं पुरः
पश्यसि देवदारुं पुत्रीकृतोसौ वृषभध्वजेन यो हेमकुंभस्तननिःसृतानां
स्कंदस्य मातुः पयसां रसज्ञः ॥३६॥ कंडूयमानेन कटं कदाचिद्वन्यद्विपेनोन्मथिता
त्वगस्य ॥ अथैनमद्रेस्तनया शुशोच सेनान्यमालीढमिवासुरास्त्रैः ॥ ३७ ॥ न

दाप्रभृत्येव वनद्विपानां त्रासार्थमस्मिन्नहमद्रिकुक्षौ ॥ व्यापारितः शूलभृ
ता विधाय सिंहत्वमङ्कागतसत्त्ववृत्ति ॥ ३८ ॥ तस्यालमेषा क्षुधितस्य तृप्त्यै प्रदि
ष्टकाला परमेश्वरेण ॥ उपस्थिता शोणितपारणा मे सुरद्विषश्चान्द्रमसी सुधे।
व ॥ ३९ ॥ स त्वं निवर्तस्व विहाय लज्जां गुरौ भवान्दर्शितशिष्यभक्तिः । शस्त्रेण
रक्ष्यं यदशक्यरक्ष्यं न तद्यशः शस्त्रभृतां क्षिणोति ॥ ४० ॥ इति प्रगल्भं पुरुषाधिरा
जो मृगाधिराजस्य वचो निशम्य ॥ प्रत्याहतास्त्रो गिरिशप्रभावादात्मन्यव।
ज्ञां शिथिलीचकार ॥ ४१ ॥ प्रत्यब्रवीच्चैनमिषुप्रयोगे तत्पूर्वभङ्गे वितथप्रयत्नः ।

रघु. न्नः॥जडीकृतस्त्र्यम्बकवीक्षणेनवज्रंमुमुक्षन्निववज्रपाणिः॥८१॥संरुद्धचेष्ट
१५ स्यमृगेन्द्रकामंहास्यंवचस्तद्यदहंविवक्षुः॥अन्तर्गतंप्राणभृतांहिवेदसर्वंभवा
15 न्भावमतोऽभिधास्ये॥८२॥मान्यःसमेस्थावरजङ्गमानांसर्गस्थितिप्रत्यवहा
रहेतुः॥गुरोरपीदंधनमाहिताग्नेर्नश्यत्पुरस्तादनुपेक्षणीयं॥८३॥सत्वंमदीये
नशरीरवृत्तिंदेहेननिर्वर्तयितुंप्रसीद॥दिनावसानोत्सुकबालवत्साविमुच्यतां॥
धेनुरियंमहर्षेः॥८४॥अथान्धकारंगिरिगह्वराणांदंष्ट्रामयूखैःशकलानिकु
र्वन्॥भूयःसभूतेश्वरपार्श्ववर्तीकिंचिद्विहस्यार्थपतिंबभाषे॥८५॥एकातपत्रंज १५

गतः प्रभुत्वंनवंवयःकांतमिदंवपुश्च ॥ अल्पस्यहेतोर्बहुहातुमिच्छन्विचा
मूढः प्रतिभासिमेत्वं ॥४७॥ भूतानुकंपातवचेदियंगौरेकाभवेत्स्वस्तिमतीत्व
दंते ॥ जीवन्पुनःशश्वदुपप्लवेभ्यः प्रजाः प्रजानाथपितेवपासि ॥४८॥ अ
थैकधेनोरपराधचंडाद्गुरोःकृशानुप्रतिमाद्बिभेषि ॥ शक्योस्यमन्युर्भवताऽवि
नेतुंगाःकोटिशःस्पर्शयताघटोध्नीः ॥४९॥ तद्रक्षकल्याणपरंपराणांभो
क्तारमूर्जस्वलमात्मदेहं ॥ महीतलस्पर्शनमात्रभिन्नमृद्धंहिराज्यंपदमैं
द्रमाहुः ॥५०॥ एतावदुक्त्वाविरतेमृगेंद्रेप्रतिस्वनेनास्यगुहागतेनशिलो

रघु. शिलोच्चयोऽपि क्षितिपालमुच्चैः ॥ प्रीत्या तमेवार्थमभाषतेव ॥ ५१ ॥ निशम्य देवानुच

२ रस्य वाचं मनुष्यदेवः पुनरप्युवाच धेन्वा तदध्यासितकातराक्ष्या निरीक्षमाणः

15 सुतरां दयालुः ॥ ५२ ॥ क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रूढः ।

ढः ॥ राज्येन किं तद्विपरीतवृत्तेः प्राणैरुपक्रोशमलीमसैर्वा ॥ ५३ ॥ कथं नु ।

शक्योऽनुनयो महर्षेर्विश्राणनाच्चान्यपयस्विनीनां ॥ इमामनूनां सुरभेर ।

वेहि रुद्रौजसा तु प्रहृतं त्वयास्यां ॥ ५४ ॥ सेयं स्वदेहार्पणनिःक्रियेण न्याय्या ।

मया मोचयितुं भवत्तः ॥ न पारणा स्याद्विहता तवैवं भवेदलुप्तश्च मुनेः

१५

क्रियार्थः ||५५|| भवानपीदं परवानवैति महान्हि यत्नस्तव देवदारौ ||स्था
तुं नियोक्तुर्न हि शक्यमग्रे विनाश्य रक्ष्यं स्वयमक्षतेन ||५६|| किमप्यहिंस्यस्तव
चेन्मतोऽहं यशःशरीरे भव मे दयालुः । एकान्तविध्वंसिषु मद्विधानां पिण्डेष्वना
स्था खलु भौतिकेषु ||५७|| संबंधमाभाषणपूर्वमाहुर्वृत्तः स नौ संगतयोर्वनान्ते
तद्भूतनाथानुग नार्हसि त्वं संबंधिनो मे प्रणयं विहंतुं ||५८|| तथेति गामुक्तव
ते दिलीपः सद्यः प्रतिष्टंभविमुक्तबाहुः । स न्यस्तशस्त्रो हरये स्वदेहमुपान
यत्पिंडमिवामिषस्य ||५९|| तस्मिन्क्षणे पालयितुः प्रजानामुत्पश्यतः सिंह

रघु
१६
16

निपातमुग्रं अवाङ्मुखस्योपरि पुष्पवृष्टिः पपात विद्याधरहस्तमुक्ता ॥ ६०
उत्तिष्ठ वत्सेत्यमृतायमानं वचो निशम्योत्थितमुत्थितः सन् ॥ ददर्श राजा ज।
ननीमिव स्वां गामग्रतः प्रस्रविणीं न सिंहं ॥ ६१ ॥ तं विस्मितं धेनुरुवाच साधो।
मायां मयोद्भाव्य परीक्षितोसि ॥ ऋषिप्रभावान्मयि नान्तकोपि प्रभुः प्रहर्तुं कि
मुतान्यहिंस्राः ॥ ६२ ॥ भक्त्या गुरौ मय्यनुकंपया च प्रीतास्मि ते वत्स वरं वृणी।
ष्व ॥ न केवलानां पयसां प्रसूतिमवेहि मां कामदुघां प्रसन्नां ॥ ६३ ॥ ततः स।
मानीय समानितार्थी हस्तौ स्वहस्तार्जितवीरशब्दः वंशस्य कर्तारमनंतकी १६

र्त्तिं मुदलक्षणोपेतं नवयौवनायोव ॥८४॥ संतानकामा याचन्ते तिकामेन तेन प्रति
ष्ठा न्यपयस्विनी मातुरधा मघः पत्रपुटे मदीयं पुत्रोयमंगु देवानितमादिदृष्टा
मा ८५ ॥ वत्सस्य होर्थविधे श्रुशोभं गतोर नुज्ञाम धिगम्यमानः ॥ ईडाधस्य मितहो
मितवोयमोक्तुं षष्ठां शमनुर्वी इव रक्षिनायाः ॥८६॥ इत्येद्विनी शेनव शिष्ठ
धेनुर्विज्ञापिता पीतिनितवभूव नटन्विनाहैमवनाक्षकोदेः प्रत्याययावा
श्रममश्रमेणा ॥८७॥ नस्याः प्रमनैतुमुखेः मला दंशकन्हेपाणांग्रखेद्य प्र
हृष्टविहृानुमितं प्रियायै शशंस वाचानुतरु कोयेव ॥८८॥ सनं द्विनीस्तन्यम

रघु. नंदिनीस्तन्यमनिंदितात्मासद्वत्सलोवत्सहुतावशेषं ॥ पपौवशिष्ठेनकृताभ्यनुज्ञः शुभ्रंय
१० शोमूर्त्तमिवातितृष्णः ॥६९॥ प्रातर्यथोक्तव्रतपारणांतेप्रास्थानिकंस्व।
17 स्त्ययनंप्रयुज्य ॥ तौदंपतीस्वांप्रतिराजधानींप्रस्थापयामासवशीवशिष्ठः ॥७०।
प्रदक्षिणीकृत्यहुतंहुताशंअनंतरंभर्त्तुररुंधतींच ॥ धेनुंसवत्सांचनृपः प्र
तस्थेसन्मंगलोदग्रतरानुभावः ॥७१॥ श्रोत्राभिरामध्वनिनारथेनसधर्मपत्नी
सहितः सहिष्णुः। ययावनुद्घातसुखेनमार्गंस्वेनैवपूर्णेनमनोरथेन
७२॥ तमाहितौत्सुक्यमदर्शनेनप्रजाः प्रजार्थव्रतकर्शितांगं नेत्रैःपपुस्तृप्तिम १०

मनासुवज्ञिन्नेत्रोत्सवं नाथमिवौषधीनां ॥ ७३ ॥ पुरंदरश्रीः पुरमुत्पताकं प्रवि
श्य पौरैरभिनन्द्यमानः ॥ भुजे भुजंगेन्द्रसमानसारे भूयः स भूमेर्धुरमाससंज ॥ ७४ ॥
ऐन्द्रात्प्रभुत्वं ज्वलनात्प्रतापं क्रोधं यमात्पुण्यजनाद्ध वित्तं । सत्वस्थिरत्वौ रामज
नार्दनाभ्यामादाय राज्ञः क्रियते प्रसूतिः ॥ ७५ ॥ अथ नयनसमुत्थं ज्योतिरत्रेरि
व द्यौः ॥ सुरसरिदिव तेजो वह्निनिष्ठ्यूतमैशं नरपतिकुलभूत्यै गर्भमाधत्त राज्ञी
गुरुभिरभिनिविष्टं लोकपालानुभावैः ॥ ७६ ॥ इति रघुवंशे महाकाव्ये कालि
दासकृतौ नंदिनीवरप्रदानो नाम द्वितीयः सर्गः ॥ श्रीरस्तु अथेप्सितं भर्तुरुप

रघु. स्थितोदयं सखीजनोद्वीक्षणकौमुदीमुखं निदानमिक्ष्वाकुकुलस्य संततेः सु
१८ दक्षिणा दौहृदलक्षणं दधौ ॥ १ ॥ शरीरसादादसमग्रभूषणा मुखेन सालक्ष्य
18 त लोध्रपाण्डुना तनुप्रकाशेन विचेयतारका विभातकल्पा शशिनेव शर्वरी
॥ २ ॥ तदाननं मृत्सुरभि क्षितीश्वरो रहस्युपाघ्राय न तृप्तिमाययौ करीव सिक्तं
पृषतैः पयोमुचां शुचिव्यपाये वनराजिपल्वलं ॥ ३ ॥ मुखेन सा केतकपत्रपाण्डु
ना कृशाङ्गयष्टिः परिमेयभूषणा ॥ स्थिताल्पतारां करुणेन्दुमण्डलां विभात
कल्पां रजनीं व्यडम्बयत् ॥ ३ ॥ ततो विपुं पत्युरनन्यसंततेर्मनोरथं किंचिदिवो १८

हृद्योन्मुखंवेश्मननन्यसौहार्द्दंवसमस्तादोहृदंप्रियायाम्प्रपेदेमहकोनिम्प्रियंवदास्तुषुकेषुमागा

धी॥ इतिस्मपृच्छत्यनुवेलमादृतःप्रियासखीरुत्तरकोशलेश्वरः॥ ५॥ उपेत्यसादो

हृदढुःखशीलतांयदेववव्रेतदपश्यदाहृतं॥ नहीष्टमस्यास्त्रिदिवेपिभूपतेर्

भूदनासाद्यमधिज्यधन्वनः॥ ६॥ दिनेषुगच्छत्सुमयूककायांकृंरेनदीयमापूपाममु।

खंस्तनद्वयं॥ तिरश्चकारभ्रमराभिलीनयोःसुजातयोःपङ्कजकोशयोःश्रिय

म्॥ ७॥ क्रमेणनिस्तीर्यचदोहदव्यथांप्रचीयमानावयवारराजसा॥ पुराणपत्रापग

मादनन्तरंलतेवसंनद्धमनोज्ञपल्लवा॥ ८॥ निधानगर्भामिवसागराम्बरांश

रघु. १९
19

मीमिवाभ्यंतरलीनपावकां ॥ नदीमिवांतःसलिलां सरस्वतीं नृपः ससत्वां महि-
षीममन्यत ॥९॥ प्रियानुरागस्य मनःसमुन्नतेर्भुजार्जितानां च दिगंतसंपदां
यथाक्रमं पुंसवनादिकाः क्रियाः धृतेश्च धीरः सदृशीर्व्यधत्त सः ॥१०॥ सुरेंद्रमा
त्राश्रितगर्भगौरवात्प्रयत्नमुक्तासनया गृहागतः ॥ तयोपचारांजलिखिन्नह
स्तया ननंद पारिप्लवनेत्रया नृपः ॥११॥ कुमारभृत्याकुशलैरनुष्ठिते भिषग्भिरा
प्तैरथ गर्भभर्मणि ॥ पतिः प्रतीतः प्रसवोन्मुखीं प्रियां ददर्श काले दिवम
भ्रितामिव ॥१२॥ ग्रहैस्ततः पंचभिरुच्चसंश्रयैरसूर्यगैः सूचितभाग्यसंपदं ॥ अ १९

सूत पुत्रं समये शचीसमा त्रिसाधना शक्तिरिवार्थमक्षयं ॥ १३ ॥ अरिष्टशय्यांप
रितो विसारिणा सुजन्मनस्तस्य निजेन तेजसा ॥ निशीथदीपाः सहसा हतत्वि
षो बभूवुरालेख्यसमर्पिता इव ॥ १४ ॥ दिशः प्रसेदुर्मरुतो ववुः सुखाः प्रदक्षिणार्चि
र्हविरग्निराददे ॥ बभूव सर्वं शुभशंसि तत्क्षणं भवो हि लोकाभ्युदयाय तादृ
शां ॥ १५ ॥ जनाय शुद्धान्तचराय शंसते कुमारजन्मामृतसंमिताक्षरं ॥ अदेयमा
सीत्त्रयमेव भूपतेः शशिप्रभं छत्रमुभे च चामरे ॥ १६ ॥ निवातपद्मस्तिमि
तेन चक्षुषा नृपस्य कान्तं पिबतः सुताननं ॥ महोदधेः पूर इवेंदुदर्शनाद्गुरुः

रघु.
२०
20

महर्षेः प्रभवत्यनात्मनि ॥१७॥ स जातकर्मण्यखिले तपस्विना तपोवनादेत्य पु
रोधसा कृते ॥ दिलीपसूनुर्मणिराकरोद्भवः प्रयुक्तसंस्कार इवाधिकं बभौ ॥१८॥ सु
खश्रवा मंगलतूर्यनिःस्वनाः प्रमोदनृत्यैः सह वारयोषितां ॥ न केवलं सद्मनि ।
मागधीपतेः पथि व्यजृंभंत दिवौकसामपि ॥१९॥ न संयतस्तस्य बभूव रक्षि ।
तुर्विसर्जयेद्यं सुतजन्महर्षितः ॥ ऋणाभिधानात्स्वयमेव केवलं तदा पितॄणां
मुमुचे स बंधनात् ॥२०॥ श्रुतस्य यायादयमंतमर्भकस्तथा परेषां युधि चेति पा
र्थिवः ॥ अवेक्ष्य धातोर्गमनार्थमर्थविच्चकार नाम्ना रघुमात्मसंभवं ॥२१॥ पि । २०

नुः प्रयत्नात्समग्रसंपदः शुभैः शरीरावयवैर्दिने दिने ॥ पुपोष वृद्धिं हरिदश्व
दीधितेरनुप्रवेशादिव बालचंद्रमाः ॥ २२ ॥ उमावृषांकौ शरजन्मना यथा यथा जयं
तेन शचीपुरंदरौ ॥ तथा नृपः सा च सुतेन मागधी ननंदतुस्तत्सदृशेन तत्समौ ॥ २३ ॥ रथां
गनाम्नोरिव भाववंधनं बभूव यत्प्रेम परस्पराश्रयं ॥ विभक्तमप्येकसुतेन तत्त
योपरस्योपरि पर्यचीयत ॥ २४ ॥ उवाच धात्र्या प्रथमोदितं वचो ययौ तदीयाम
वलंब्य चांगुलीं ॥ अभूच्च नम्रः प्रणिपातशिक्षया पितुर्मुदं तेन ततान सोऽर्भ
कः ॥ २५ ॥ तमंकमारोप्य शरीरयोगजैः सुखैर्निषिंचंतमिवामृतं त्वचि ॥ उपां

नसंमीलितलोचनो नृपश्चिरात्सुतस्पर्शरसज्ञतां ययौ ॥२६॥ अमंस्त चानेन परा
र्ध्यजन्मना स्थितेरभेत्ता स्थितिमन्तमन्वयं ॥ स्वमूर्तिभेदेन गुणाग्र्यवर्तिना पतिः
प्रजानामिव सर्गमात्मनः ॥२७॥ स वृत्तचूडश्चलकाकपक्षकैरमात्यपुत्रैः सव
योभिरन्वितः लिपेर्यथावद्ग्रहणेन वाङ्मयं नदीमुखेनेव समुद्रमाविशत्
॥२८॥ अथोपनीतं विधिवद्विपश्चितो विनिन्युरेनं गुरवो गुरुप्रियं ॥ अवन्ध्यय।
त्नाश्च बभूवुरत्र ते क्रिया हि वस्तूपहिता प्रसीदति ॥२९॥ धियः समग्रैः स गु
णैरुदारधीः ॥ क्रमाच्चतस्रश्चतुरर्णवोपमाः ॥ ततार विद्याः पवनातिपातिभिर्दिशो

हरिद्भिर्हरितामिवेश्वरः ॥३०॥ त्वचं स मेध्यां परिधाय रौरवीमशिक्षतास्त्रं पितुरे
व मंत्रवित् ॥ न केवलं तद्गुरुरेकपार्थिवः क्षितावभूदेकधनुर्धरोपि सः ॥३१॥ म
होक्षतां वत्सतरः स्पृशन्निव द्विपेन्द्रभावं कलभः श्रयन्निव रघुः क्रमाद्यौवन
भिन्नशैशवः पुपोष गांभीर्यमनोहरं वपुः ॥३२॥ अथास्य गोदानविधेरनंतरं विवा
हदीक्षां निरवर्तयद्गुरुः । नरेन्द्रकन्यास्तमवाप्य सत्पतिं तमोपहं दक्षसुता इ
वाबभुः ॥३३॥ युवा युगव्यायतबाहुरंसलः कपाटवक्षाः परिणद्धकंधरः व
पुः प्रकर्षादजयद्गुरुं रघुस्तथापि नीचैर्विनयाददृश्यत ॥३४॥ ततः प्रजानां ।

रघु. चिरमात्मनाधृतांनितांतगुर्वीलघयिष्यताधुरं॥ निसर्गसंस्कारविनीतइत्य
२२ सौनृपेणचक्रेयुवराजशब्दभाक्॥२५॥ नरेंद्रमूलायतनादनंतरंतदास्पद
दंश्रीर्युवराजसंज्ञितं॥ अगच्छदंशेनगुणाभिलाषिणीनवावतारंकमला
दिवोत्पलं॥२६॥ विभावसुःसारथिनेववायुनाघनव्यपायेनगभस्तिमानि
व॥ बभूवतेनातितरांसुदुःसहःकटप्रभेदेनकरीवपार्थिवः॥२७॥ नियुज्य
तंहोमतुरंगरक्षणेधनुर्धरंराजसुतैरनुद्रुतं॥ अपूर्णमेकेनशतक्रतूपमः
शतंक्रतूनामपविघ्नमापसः॥२८॥ अतःपरंतेनमखाययज्वनातुरंगमुत्सृष्ट २२

मनर्गालेप्नुनः ॥ धनुर्भृतामग्रतएवरक्षिणां जहारशक्रःकिलगूढविग्रहः ॥ ३९ ॥
विषादलुप्तप्रतिपत्तिविस्मितंकुमारसैन्यंसपदिस्थितंचतत् ॥ वसिष्ठधेनुश्च
यदृच्छयागतात्श्रुतप्रभावाददृशेथनंदिनी ॥ ४० ॥ तदंगनिस्यंदजलेनलोच
नेप्रमृज्यपुण्येनपुरस्कृतःसतां ॥ अतींद्रियेष्वप्युपपन्नदर्शनोबभूवभावेषु
दिलीपनंदनः ॥ ४१ ॥ सपूर्वतःपर्वतपक्षशातनंददर्शदेवंनरदेवनंदनः ॥ पुनः
पुनः ॥ सूतनिगृहीतचापलंहरंतमश्वंरथरश्मिसंयुतं ॥ ४२ ॥ शतैस्तमक्ष्णामनि
मेषवृत्तिभिर्हरिंविदित्वाहरिभिश्चवाजिभिः ॥ अवोचदेनंगगनस्पृशार ।

धीरेण

रघु. गुरुः स्वरेणाग्निवर्त्तयन्नियं ॥६३॥ मखांशभाजां प्रथमो मनीषिभिस्त्वमेव देवें

२२ द्र सदा निगद्यसे ॥ अजस्रदीक्षाप्रयतस्य मद्गुरोः क्रियाविघाताय कथं प्रवर्त्तसे ॥६

23 ४॥ त्रिलोकनाथेन सदा मखद्विषस्त्वया नियम्या ननु दिव्यचक्षुषा ॥ स चेत्स्वयं

कर्मसु धर्मचारिणां त्वमन्तरायो भवसि च्युतो विधिः ॥६५॥ तदंगमग्र्यं मघवन्म

हाक्रतोरमुं तुरंगं प्रतिमोक्तुमर्हसि ॥ पथः श्रुतेर्दर्शयितार ईश्वरा मलीमसा

मादददे न पद्धतिं ॥ इति प्रगल्भं रघुणा समीरितं वचो निशम्याधिपतिर्दिवौ

कसां ॥ निवर्त्तयामास रथं सविस्मयः प्रचक्रमे च प्रतिवक्तुमुत्तरं ॥६७॥ यदात्थ २२

राजन्यकुमार तत्तथा यशस्तु रक्ष्यं परतो यशोधनैः॥ जगत्प्रकाशं तदशेषमिज्य-
या भवद्गुरुर्लङ्घयितुं ममोद्यतः॥४८॥ हरिर्यथैकः पुरुषोत्तमः स्मृतो महेश्वरस्त्र्य-
म्बक एव नापरः॥ तथा विदुर्मां मुनयः शतक्रतुं द्वितीयगामी न हि श-
ब्द एष नः॥४९॥ अतोयमश्वः कपिलानुकारिणा पितुस्त्वदीयस्य मयापहा-
रितः॥ अलं प्रयत्नेन तवात्र मा निधाः पदं पदव्यां सगरस्य सन्ततेः॥५०॥ ततः
प्रहस्यापभयः पुरन्दरं पुनर्बभाषे तुरगस्य रक्षितः॥ गृहाण शस्त्रं यदि सर्ग एष ते
न खल्वनिर्जित्य रघुं कृती भवान्॥५१॥ स एवमुक्त्वा मघवन्तमुन्मुखः करि-

रघु.
२५ ष्यमाणः सशरं शरासनं ॥ अतिष्ठदालीढविशेषशोभिना वपुःप्रकर्षेण विडंबि
तेश्वरः ॥ ५२ ॥ रघोरवष्टंभमयेन पत्रिणा हृदि क्षतो गोत्रभिदप्यमर्षणः ॥ नवांबु।
दानीकमुहूर्तलांछने धनुष्यमोघं समधत्त मार्गणं ॥ ५३ ॥ दिलीपसूनोः स बृह।
द्भुजांतरं प्रविश्य भीमासुरशोणितोचितः ॥ पपावनास्वादितपूर्वमाशुगः
कुतूहलेनेव मनुष्यशोणितं ॥ ५४ ॥ हरेः कुमारोपि कुमारविक्रमः सुरद्विपा
स्फालनकर्कशांगुलौ ॥ भुजे शचीपत्रविशेषकांकिते स्वनामचिह्नं निचखा
न सायकं ॥ ५५ ॥ जहार चान्येन मयूरपत्रिणा शरेण शक्रस्य महाशनिध्वजं २५

दुःखोपनतमास्मसम्भृतो सुरस्त्रियः प्रसह्य के पुत्रा वशीयताद् दिव ॥५६॥ ॥
नयोहृताः न स्थितसिद्धसैनिकं राहुत्यदाशीविष भीमदर्पिणैः ॥ चमूवधुद्धं नु
मुलं जयैस्त्रिलोकरधोमुखैहृतं मुखैश्च मायकैः ॥५७॥ अतिप्रवेधप्रदिना स्वह्रा
हिमितामाश्रयेतुः प्रसह्य स्वतेजसः ॥ प्रपन्नाकनिर्वापयितुं न वास्वः स्वतस्तु
नेव ह्लिमिवाद्रिरंहसः ॥५८॥ ततः प्रकोपेहरिकेतु नाकिते प्रमम प्रमा नार्णव
धीरनाद्रिनीरंहसः ॥ प्रपन्नकाङ्क्ष मुखेन यत्रिलोकपूरासन ज्वामलनाद्रिजैः ॥
सः ॥५९॥ स चापमुन्नम्य ज्यानिनद्रमन्तरः प्रनाशनाय प्रबलस्य विद्विषः महीं

रघु॰ २५

25

ध्रपक्षव्यपरोपणोचितं स्फुरत्प्रभामंडलमस्त्रमाददे ॥ ६१ ॥ रघुर्भृशं वक्षसि
तेन ताडितः ॥ पपात भूमौ सह सैनिकाश्रुभिः ॥ निमेषमात्रादवधूय तद्व्य
थां सहोत्थितः सैनिकहर्षनिस्वनैः ॥ ६२ ॥ तथापि शस्त्रव्यवहारनिष्ठुरे विप
क्षभावे चिरमस्य तस्थुषः ॥ तुतोष वीर्यातिशयेन वृत्रहा पदं हि सर्वत्र गुणैर्नि
धीयते ॥ ६३ ॥ असङ्गमद्रिष्वपि सारवत्तया न मे त्वदन्येन विसोढमायुधं ॥ अवे
हि मां प्रीतमृते तुरंगमात्किमिच्छसीति स्फुटमाह वासवः ॥ ६४ ॥ ततो निषंगा
दसमग्रमुद्धृतं सुवर्णपुंखद्युतिरंजितांगुलि ॥ दिलीपसूनुः प्रतिसंहरन्नि २५

धुं प्रियंवदः मत्सवदन्तरेश्वरं ॥ ६४ ॥ अमोघमश्वयद्दिमन्यसेप्रमोततः स
मामेविधिनैवकर्मणि ॥ अजस्रदीक्षामयतः समेमगुरुः कोनावशेषेणफलेन
युज्यतां ॥ ६५ ॥ यथाचसन्तोनमिमसदोगनखिलोचनेकां प्रातयाङ्कणसदः ॥
नवैवसंदेपुरुहराद्दिश्वाणपतिः स्मृणोतिलोकेप्रतप्यानिदीयतां ॥ ६६ ॥ नयेगति
कामेप्रतिश्रुश्रुवानरश्योर्थयागतेमातल्लिसारथ्यिठयो ॥ नपस्यनास्तिप्रमनः
सदोगरुद्धंसुदृद्विणामनुरपिन्यवर्त्तत ॥ ६७ ॥ नममपनेदन्यछामेप्रवोधितः
प्रजेश्वरः प्रासनहारिणाहरेः ॥ यदामप्रानहृषिचवेलेनपाणिमानदीय

रघु. मेनं कुलिशव्रणांकितं ॥६८॥ इति क्षितीशो नवतिं नवाधिकां महाक्रतूनां महनी
२६ यशासनः ॥ समारुरुक्षुर्दिवमायुषः क्षये ततान सोपानपरंपरामिव ॥६९॥ अथ स
26 विषयव्यावृत्तात्मा यथाविधि सूनवे नृपतिककुदं दत्वा यूने सितातपवारणं ॥ मु
निवनतरुच्छायां देव्या तया सह शिश्रिये गलितवयसामिक्ष्वाकूणामिदं हि कु
राम लव्रतं ॥ ७० ॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ तृतीयः सर्गः ॥ ३ ॥ ❀ ॥ स राज्यं
गुरुणा दत्तं प्रतिपद्याधिकं बभौ । दिनान्ते निहितं तेजः सवित्रेव हुताशनः ॥ १ ॥ पुरु
हूतध्वजस्येव तस्योन्नयनपंक्तयः नवाभ्युत्थानदर्शिन्यो ननन्दुः सप्रजाः प्रजाः २६

२॥ नखलशासूदिलीपवंशंचसुत्रुषांप्रथमंराज्ञामुद्दननाराचेन्द्रदिक्पालामिवाधिष्ठि

तं॥३॥ छायामण्डललक्ष्येणतमदृश्याकिलस्वयंपद्मापद्मातपत्रेणभेजेसाम्रा

ज्यदीक्षितं॥४॥ परिकल्पितसान्निध्याकालेकालेचवन्दिषु॥ स्तुत्यंस्तुतिभिर

र्थ्याभिरुपतस्थेसरस्वती॥५॥ मनुप्रभृतिभिर्मान्यैर्भुक्तायद्यपिराजभिः॥ तथाप्यन

न्यपूर्वेवतस्मिन्नासीद्वसुन्धरा॥६॥ दिलीपानन्तरंराज्येतंनिशम्यप्रतिष्ठितं॥ पूर्वंप्र

धूमितोराज्ञांहृदयेग्निरिवोत्थितः॥७॥ सममेवसमाक्रान्तंद्वयंद्विरदगामिना॥

तेनसिंहासनंपैत्र्यमखिलंचारिमण्डलं॥८॥ नयविद्भिर्नवेराज्ञिसदसच्चोपदर्शि

खं॰ २० 27

न पूर्वं राज्ञामभवत्यदा तस्मिन्नाभवन्नृपः ॥९॥ मेदोत्कं केदाः क्षमातलेन्नृणां गंधिकन

यारन्नौ । फलेन सहकारस्य पृथ्व्यां द्रुमखवप्रजाः ॥१०॥ महिमर्वस्य लोकस्य पृथुर्नोदं

डुनयामनः ॥ श्यावत्पेनानितिष्ठीनोहस्मोन मलानिवदद्दिगणः ॥११॥ येवानामपिमृ

नानामुन्मंर्त्तुपृपृथुर्गुणाः ॥ नवेनस्मिन्महीपालेसर्वेनवसितामभवन् ॥१२॥ यथा

प्रह्लादनाछेदः प्रनार्पत्र पनोयथा ॥ नथैवमोभूदन्वर्थौराजाप्रकृतिरंजनात्

॥१३॥ कामंकर्णान्नविश्रांतेविषालेनसलोचने ॥ चक्षुष्मत्तानुणास्त्रेणमहत्म

कार्यार्थदर्शिनः ॥१४॥ लब्धप्रणामनेस्वस्थमथैनंसमुपस्थिताः ॥ पार्थिवश्री २०

ह्रीतोयेवपारंसकज्ञलवदाणा ॥१५॥ निर्हेष्टिलैर्नुभिर्मेघैरमुक्तावर्त्मा सुदुस्सहः ॥
प्रतापस्तस्यभानोश्चयुगपद्व्यानशेद्दिशः ॥१६॥ वार्षिकंसंजहारेंद्रोधनुर्जैत्रंरघु
र्दधौप्रजार्थसाधनेतौहिपर्यायोद्यतकार्मुकौ ॥१७॥ अधिज्यमायुधंकर्तृसमयोऽयं
रथोविनि ॥ संधनुःशुंकितेनेवसंजहेपालमन्तना ॥१८॥ पुंडरीकातपत्रस्तंविकसत्
काशचामरः ॥ ऋतुर्विडंबयामासनपुनःप्रापतच्छ्रियं ॥१९॥ प्रसादसुमुखेतस्मि
न् ॥ चंद्रेचविशदप्रभे तदाचक्षुष्मतांप्रीतिरासीत्समरसाद्वयोः ॥२०॥ हंसश्रेणी
षुतारासुकुमुद्वत्सुचवारिषु विभूतयस्तदीयानांपर्यस्ता ॥ यशसामिव ॥२१॥

रघु. तस्य गोमृद्धिरेफाणां कर्णो न्यलनिपातिनां स्वरसंवादिभिः केदैः शालिगो।
२८ प्योजगुर्यशः ॥२२॥ इक्षुच्छायानिषादिन्यस्तस्य गोप्तुर्गुणोदयं ॥ आकुमारकथो-
द्धूतं शालिगोप्योजगुर्यशः ॥२३॥ प्रससादोदयादंभः कुंभयोनेर्महौजसः ॥ रघो-
स्त्वभिभवाशंकि चुक्षुभे द्विषतां मनः ॥२४॥ मदोदग्राः ककुद्मंतः सरितां कूल-
मुद्रुजाः ॥ लीलाखेलमनुप्रापुर्महोक्षास्तस्य विक्रमं ॥२५॥ प्रसवैः सप्तपर्णानां
मदगंधिभिराहताः ॥ असूययेव तन्नागाः सप्तधैव प्रसुस्रुवुः ॥२६॥ सरितः कु-
र्वती गाधाः पथश्चाश्यानकर्दमान् ॥ यात्रायै चोदयामास तं शक्तेः प्रथमं शरत् २८

२४॥ तस्मै सम्यग्घुतो वह्निर्वाजिनीराजनाविधौ॥ प्रदक्षिणार्चिर्व्याजेन हस्तेनेव ज
यं ददौ॥२५॥ स गुप्तमूलप्रत्यन्तः शुद्धपार्ष्णिरयान्वितः॥ षड्विधं बलमादाय प्रत
स्थे दिग्जिगीषया॥२६॥ अवाकिरन्वयोवृद्धास्तं लाजैः पौरयोषितः॥ पृषतैर्म
न्दरोद्धूतैः क्षीरोर्मय इवाच्युतं॥२७॥ स ययौ प्रथमं प्राचीं तुल्यः प्राचीनबर्हिषा॥
अहिताननिलोद्धूतैस्तर्जयन्निव केतुभिः॥२८॥ रजोभिः स्यंदनोद्धूतैर्गजै
श्च घनसन्निभैः॥ भुवस्तलमिव व्योम कुर्वन्व्योमेव भूतलं॥२९॥ पुरोगैः कलु
षास्तस्य सहप्रस्थायिभिः कृशाः॥ पश्चात्प्रस्थायिभिः पंकाश्चक्रिरे मार्गसि

म्नानाः ||३३|| मरुपृष्ठान्युदंभांसि नाव्याः सुप्रतरा नदीः विपनानि प्रकाशानि ||
शक्तिमत्त्वाच्चकार सः ||३४|| प्रतापोग्रे ततः शब्दः परागस्तदनंतरं || ययौ पश्चा
द्रथादीति चतुःस्कंधेव सा चमूः ||३५|| स सेनां महतीं कर्षन् पूर्वसागरगामिनीं
बभौ हरजटाभ्रष्टां गंगामिव भगीरथः ||३६|| त्याजितैः फलमुत्खातैर्भग्नैश्च बहु
धा नृपैः || तस्यासीदुल्बणो मार्गः पादपैरिव दंतिनः ||३७|| पौरस्त्यानेवमाक्रा
मंस्तांस्तान् जनपदान् जयी || प्राप तालीवनश्याममुपकंठं महोदधेः ||३८||
अनम्राणां समुद्धर्तुस्तस्मात् सिंधुरयादिव आत्मा संरक्षितः सुह्मैर्वृत्तिमाश्रि

न्यवैनसी ॥ ७९ ॥ वेगानुसृत्वा यनरसानेतानैसाधनो ह्रुताम ॥ तिबखानजय।
लंभानगंगायात्तेनेनरेषुभः ॥ ८० ॥ आपादपद्मप्रणतानाः कलं मारव नेरहंु ॥ फलैः
संवर्द्धयामासहृतस्त्वानमतिरोधिन ॥ ८१ ॥ सनीन्वीकयि पूर्णमेनैर्वद्धस्थिरदमेनुभिः
अकलादर्शितपथ ॥ कलिंगामि मृत्वायपै ॥ ८२ ॥ सम्प्रतापेमदंद्रसमसर्द्धिनी ॥
दंतान्यवेपायन ॥ श्रेकृष्णंस्थिरदसेवधंतागंभीरेवदिनः ॥ ८३ ॥ मतिजग्राहकालिं
गतमहैर्गजसाधनः ॥ पदाक्षेधायनेशाके स्तुलावषीधर्वनः ॥ ८४ ॥ स्थिघाविष।
ह्यकाकुनस्यस्लचनाराबद्धर्दिनं ॥ सन्नंगलस्तानरुवमतिपेदेजयश्रियं ॥ ८५ ॥ श्र।

रघु. भुजमूषनवाह्यानां चरतां गात्रसिंजनैः॥ मर्मरः पवनोद्धूतैः राजतालीवनध्वनिः॥४
३० ६॥ वायव्यास्त्रविनिर्द्धूतान्नान्यताविद्धान्महोदधेः॥ गजानीकात्मकालिंगं नाराचैः सप्त्रि
30 मिवादधे॥४७॥ तांबूलीनां दलैस्तत्र रचितापानभूमयः॥ नालिकेरासवं योधाः शात्र
वंच पपुर्यशः॥४८॥ गृहीतप्रतिमुक्तस्य स धर्मविजयी नृपः। श्रियं महेंद्रनाथस्य ज
ह्मार न तु मेदिनीं॥४९॥ ततो वेलातटेनैव फलवत्पूगमालिना। अगस्त्याचरितामाशा
मनाशास्यजयो ययौ॥५०॥ स सैन्यपरिभोगेन गजदानसुगंधिना॥ कावेरीं सरितां प
त्युः शंकनीयामिवाकरोत्॥५१॥ भयोत्सृष्टविभूषाणां तेन केरलयोषितां अल ३०

केशव मरेणस्तूर्णमसि निधीकृतः ॥५२॥ बलैरध्युषितास्तस्य विजिगीषोर्गताध्वनः

हारीतान्मृष्टमारीचा मलयाद्रेरुपत्यकाः ॥५३॥ आजानेयखुरे दत्ता पङ्के लोहे त्रसंभ

वे ॥ व्यानेसससपदि व्योमकीटकोशाविलं रजः ॥५४॥ ससंजुरश्वक्षुण्णानामेला।

नामुत्पतिष्णवः ॥ तुल्यगंधिषु मत्तेभकटेषु फलरेणवः ॥५५॥ भोगिवेष्टनमार्गे

षु चंदनानां समर्पितं नास्रसत्करिणां ग्रैवं त्रिपदीछेदिनामपि ॥५६॥ दिशि मंदा

यते तेजो दक्षिणस्यां रवेरपि तस्यामपि रघोः पांड्याः प्रतापं न विषेहिरे ॥५७॥ ता

म्रपर्णीसमेतस्य मुक्तासारं महोदधेः ते निपत्य ददुस्तस्मै यशः स्वमिव संचितं ॥५८

रघु॰ स निर्विश्य यथाकामं तटेष्वालीनचन्दनौ । स्तनाविव दिशस्तस्याः शैलौ मलयदर्दु-
४ रौ ॥५१॥ असह्यविक्रमः सह्यं दूरान्मुक्तमुदन्वता । नितम्बमिव मेदिन्याः स्रस्तांशुकम
स॰ लङ्घयत् ॥५२॥ तस्यानीकैर्विसर्पद्भिरपरान्तजयोद्यतैः । रामास्त्रोत्सारितोप्यासीत्स-
31 ह्यलग्न इवार्णवः ॥५३॥ मुरलामारुतोद्धूतमगमत्कैतकं रजः । तद्योधवारवाणा-
णामयत्नपटवासतां ॥५४॥ खर्जूरीस्कन्धनद्धानां मदोद्गारसुगन्धिषु । कटेषु क-
रिणां पेतुः पुन्नागेभ्यः शिलीमुखाः ॥५५॥ अवकाशं किलोदन्वान्रामायाभ्य-
र्थितो ददौ । अपरान्तमहीपालव्याजेन रघवे करं ॥५६॥ मत्तेभरदनोत्कीर्णव्यक्तविक्रम २१

विक्रमलक्षणं ॥ त्रिकूटमेव तत्रोच्चैर्जयस्तंभं चकार सः ॥ ५९ ॥ पारसीकांस्ततो जेतुं
प्रतस्थे स्थलवर्त्मना ॥ इंद्रियाख्यानिव रिपूंस्तत्त्वज्ञानेन संयमी ॥ ६० ॥ यवनीमुखप
द्मानां सेहे मधुमदं न सः ॥ बालातपमिवाब्जानामकालजलदोदयः ॥ ६१ ॥ संग्रा
मस्तुमुलस्तस्य पाश्चात्यैरश्वसाधनैः ॥ शार्ङ्गकूजितविज्ञेयप्रतियोधे रजस्य ॥
भूत् ॥ ६२ ॥ भल्लापवर्जितैस्तेषां शिरोभिः श्मश्रुलैर्महीं ॥ तस्तार सरघाव्याप्तैः ॥ स
क्षौद्रपटलैरिव ॥ ६३ ॥ अपनीतशिरस्त्राणाः शेषास्तं शरणं ययुः ॥ प्रणिपातप्र
तीकारः संरंभो हि महात्मनां ॥ ६४ ॥ विनयंते स्म तद्योधा मधुभिर्विजयश्रमं ॥ आ

रत्नं· श्रीर्णाजिनरत्नासुद्धाबावलयभूमिषु॥ ११॥ नतः प्रनष्टोकौवेंरीभास्वान्तिवरहु
३२ र्हिंसुं पुरैरुस्वरिवादी। आनुक्रारिघान॥ रसाग्निव॥ १२॥ जिनानजेयस्तानेवहना
रयण्ठरः सवन्॥ महार्णवमिवौर्वाग्निः प्रविवेशोत्तरापथं॥ १३॥ विनीताध्वश्र
मास्तस्य वंकुलीरविचेष्टनैः॥ दुधुवुर्वाजिनः स्कंधान् लग्नकुंकुमकेशरान्॥ १
४॥ तत्र हूणावरोधानां भर्तृषु व्यक्तविक्रमैः कपोलपाटलादेशि बभूववरहुचेष्टि
ते॥ १५॥ कांबोजाः समरे सोढुं तस्य वीर्यमनीश्वराः॥ गजालानतांप्रासैरक्षोटैः
सार्द्धमानताः॥ १६॥ तेषां सदश्वभूयिष्ठास्तुंगद्रविणराशयः। विविशुर्लंविशांता। ३२

ध्ये महार्णवमिवापगाः ॥७७॥ ततो गौरीगुरुं शैलमारुरोहाश्वसाधनः ॥ वर्द्धयन्निव त
त्कूटानुद्धूतैः सैन्यरेणुभिः ॥७८॥ शशंस तुल्यसत्वानां सैन्यघोषेप्यसंभ्रमं ॥ गुहाश्रया
नां सिंहानां परिवृत्यावलोकितं ॥७९॥ भूर्जेषु मर्मरीभूताः कीचकध्वनिहेतवः ॥ गंगा
शीकरिणो मार्गे मरुतस्तं सिषेविरे ॥८०॥ विशश्रमुर्नमेरूणां छायास्वध्यास्य सैनि
काः दृषदो वासितोत्संगाः निषण्णमृगनाभिभिः ॥८१॥ सरलासक्तमातंगग्रैवेया
स्फुरितत्विषः ॥ आसन्नोषधयो नेतुर्नक्तमस्नेहदीपिकाः ॥८२॥ तस्योत्सृष्टनिवासेषु
कंठरज्जुक्षतत्वचः गजवर्ष्म किरातेभ्यः शशंसुर्देवदारवः ॥८३॥ तत्र जन्यं रघोर्घोरं

रघु॰ पार्वतीयैर्गणैरभूत् नाराचक्षेपणीयाश्मनिःपेषोत्पतितानलं ॥८४॥ शरैरुत्सवसंके
३३ तान् स कृत्वा विरतोत्सवान् ॥ जयोदाहरणं बाह्वोर्गापयामास किन्नरान् ॥८५॥ परस्पर
33 ण विज्ञातस्तेषूपायनपाणिषु ॥ राज्ञा हिमवतः सारो राज्ञः सारो हिमाद्रिणा ॥८६॥ त
त्राक्षोभ्यं यशोराशिं निवेश्यावरुरोह सः ॥ पौलस्त्यतुलितस्याद्रेरादधान इव ह्रियं ॥८७॥
चकंपे तीर्णलौहित्ये तस्मिन् प्राग्ज्योतिषेश्वरः ॥ तद्गजालानतां प्राप्तैः सह काला।
स गुरुद्रुमैः ॥८८॥ न प्रसेहे स रुद्धार्कमधारावर्षदुर्दिनं ॥ रथवर्त्मरजोप्यस्य कुत एव पता
किनीं ॥८९॥ तमीशः कामरूपाणामत्याखंडलविक्रमं ॥ भेजे भिन्नकटैर्नागैरन्या श्री

नुपरुरोधयैः ॥८३॥ कामरूपेश्वरस्तस्य हेमपीठाधिदेवतां ॥ रत्नपुष्पोपहारेण छाया
मानर्च्च पादयोः ॥८४॥ इति जित्वा दिशो जिष्णुर्न्यवर्त्तत रथोद्धतं ॥ रजो विश्रामयन् रा
ज्ञां छत्रशून्येषु मौलिषु ॥८५॥ स विश्वजितमाजह्रे यज्ञं सर्वस्वदक्षिणं ॥ आदानं हि वि
सर्गाय सतां वारिमुचामिव ॥८६॥ सत्रान्ते सचिवसखः पुरस्क्रियाभिर्गुर्वीभिः ॥ शमि
तपराजयव्यलीकान् ॥ काकुत्स्थश्चिरविरहोत्सुकावरोधान् राजन्यान् स्वपुर।
निवृत्तयेनुमेने ॥८७॥ ते रेखाध्वजकुलिशातपत्रचिह्नं सम्राजश्चरणयुगं प्रसा
दलभ्यं ॥ प्रस्थानप्रणतिभिरंगुलीषु चक्रुर्मौलिस्रक्च्युतमकरंदरेणुगौरं ॥८८॥

रघु यज्ञांतेनेनमवभृथाभिषेकाःकृतंत्कार्यैः। शमितपराजयव्यलीकाः स्वामंत्र्योत्सुकवनि

३८ तानिनद्धि। मृष्टाः स्वानि स्वानायवनिभुजः पुराणि जग्मुः॥८६॥ इति श्रीरघुवंशे महा

३४ कालिदासकृतौ दिग्विजयो नाम चतुर्थः सर्गः॥ श्रीगणेशाय नमः॥ तमध्वरे विश्वजि

ति क्षितीशं निःशेषविश्राणितकोशजातं। उपात्तविद्यो गुरुदक्षिणार्थी कौत्सः

प्रपेदे वरतंतुशिष्यः॥१॥ स मृन्मये वीतहिरण्मयत्वात्पात्रे निधायार्घ्यमनर्घशील

श्रुतप्रकाशं यशसा प्रकाशः प्रत्युज्जगामातिथिमातिथेयः॥२॥ तमर्चयित्वा विधिव

द्विधिज्ञस्तपोधनं मानधनाग्रयायी। विशांपतिर्विष्टरभाजमारात्कृतांजलिः ३८

त्यविदित्युवाच ॥ ३ ॥ अथाग्रणीर्मे ब्रह्मनामृषीणां तु प्राग्रवुद्धे कपाली रुहके य
नस्त्वया ज्ञानमेषोषमास्ते वै न त्वमुग्रादि वदीह्नितेन ॥ ४ ॥ कायेन वाचा मनसा वप्रा
घनयद्धूजिणां धैविलोपितं तं आपघातेन पापमंतरायो ॥ क्वचित्महर्षे ह्निविधन
यत्नतः ॥ ५ ॥ आधारबंधप्रमुखैः प्रयत्नैः संवर्द्धितानो ह्यननिर्विशेषं क्वचिन्नवापादि
रूपत्वेव ॥ अस्मद्धितायाम प्रपादपांसं ॥ ६ ॥ क्रियानिमित्ते यापि वत्सलत्वाद्भ
वनकामामुनिभिः कृपोत्थ ॥ नष्टं कपायाच्छन नाभिनालाकल्पि स्मृतीणां मनहा
प्रसूतिः ॥ ७ ॥ निवर्त्य तैर्यैर्निषमाभिषेकोद्यैर्भ्यानिवापाञ्जलयः पितृणां ॥ तान्यृछ

ष्ठाङ्कितसैकतानि शिवानि वस्तीर्थजलानि कच्चित् ।८। नीवारपाकादि कडु-
ङ्गरीयैरामृश्यते जानपदैर्न कच्चित् । कालोपपन्नातिथिकल्प्यभागं वन्यं शरीरस्थि-
तिसाधनं वः ॥९॥ अप्यप्रसन्नेन महर्षिणा त्वं सम्यग्विनीयानुमतो गृहाय । कालो
ह्ययं संक्रमितुं द्वितीयं सर्वोपकारक्षममाश्रमं ते ॥१०॥ तवार्हतो नाभिगमेन तृ-
प्तं मनो नियोगक्रिययोत्सुकं मे । अप्याज्ञया शासितुरात्मना वा प्राप्तोऽसि संभावयितुं
वनान्माम् ॥११॥ इत्यर्घ्यपात्रानुमितव्ययस्य रघोरुदारामपि गां निशम्य । स्वार्थोपपत्तिं
प्रति दुर्बलाशस्तमित्यवोचद्वरतन्तुशिष्यः ॥१२॥ सर्वत्र नः पूर्णमिमवेहि राजन्ना

येकेनत्वयाशुभंप्रजानां॥ सूर्येणतपन्त्यावरणायदृष्टः कलेनलोकस्साकथंनस्मि

ष्टं॥ १३॥ भक्तिःप्रतीहेस्यपुंकुलेचिन्तानेतपूर्वामहाभावानयानिशोष व्यतीतकाल

त्वहमप्यपेनत्वामर्थ्यमवादितिमेवपादः॥ १४॥ शूभीरमात्रेनगौरंद्रुतिष्ठन्नाभा

स्नीत्यप्रनिपातिनःस्त्रिः॥ श्राराणकोपात्रफलप्रसूतिः हंत्वेननीवात्रुवावशि

ष्टः॥ १५॥ स्यानेभावानेकनरोधयामत्रकिंचनत्वंमत्वजेत्यनक्ति॥ पर्यायपी।

नसमस्तुरैर्हिमांशोःकलात्तयःस्नात्यनरोहिताङ्कैः॥ १६॥ त्वदन्यनत्तावदन

न्यकार्यायोत्ववर्थमाहन्नेमहृयनिष्ठात्वनत्स्यनक्तेनिर्कालितांत्वगर्भेप्रारब्धंवं

रघु. नार्हन्तिनियानकोपि ॥१७॥ तान्तावदुक्त्वाप्रतियानकामंशिष्यंमहर्षेर्नृपतिर्निषिध्य ।
३६ पृ किंवस्तुविद्वन्गुरवेप्रदेयंत्वयाकियद्वेतितमन्वयुङ्क्त ॥१८॥ ततोयथावद्वि
36
हिताध्वरायतस्मैस्मयावेशविवर्जिताय ॥ वर्णाश्रमाणांगुरवेसवर्णीविचक्षणः
प्रस्तुतमाचचक्षे ॥१९॥ समाप्तविद्येनमयामहर्षिर्विज्ञापितोभूद्गुरुदक्षिणायै । स
मेचिरायापृस्खलितोपचारांतांभक्तिमेवागणयत्पुरस्तात् ॥२०॥ निर्बन्धसंजातरु
षार्थकार्श्यमचिन्तयित्वागुरुणाहमुक्तः । वित्तस्यविद्यापरिसंख्ययामेकोटी ३६
श्चतस्रोदशचाहरेति ॥२१॥ सोहंसपर्याविधिभाजनेनमत्वाभवन्तंप्रभुशब्दशेषं

घे स्यात्प्रभुस्त्वाहं संप्रति नोपयोक्तुमल्पेतरत्वाच्छ्रुतनिष्क्रयस्य ॥२१॥ इत्थं द्विजेन द्वि
जराजकान्तिरावेदितो वेदविदां वरेण । एनोनिवृत्तेन्द्रियवृत्तिरेनं जगाद भूयो जग
देकनाथः ॥२२॥ गुर्वर्थमर्थी श्रुतपारदृश्वा रघोः सकाशादनवाप्य कामं ग
तो वदान्यान्तरमित्ययं मे मा भूत्परीवादनवावतारः ॥२३॥ स त्वं प्रशस्ते महिते मदी
ये वसंश्चतुर्थोऽग्निरिवाग्न्यगारे द्वित्राण्यहान्यर्हसि सोढुमर्हन्यावद्यते साधयि
तुं त्वदर्थं ॥२४॥ तथेति तस्यावितथं प्रतीतः प्रत्यग्रहीत्संगरमग्रजन्मा ॥ गा
मात्तसारां रघुरप्यवेक्ष्य निष्क्रष्टुमर्थं चकमे कुबेरात् ॥२५॥ वसिष्ठमन्त्रोक्षणजा

रघु. त्प्रभावादुदन्वदाकाशमहीधरेषु मरुत्सखस्येव बलाहकस्य गतिर्विजघ्ने न हि
२० तद्रथस्य ॥२७॥ अथाधिशिश्ये प्रयतः प्रदोषे रथं रघुः कल्पितशस्त्रगर्भं । सामन्तसं
37 भावनयैव धीरः कैलासनाथं तरसा जिगीषुः ॥२८॥ प्रातः प्रयाणाभिमुखाय त
स्मै सविस्मयाः कोषगृहे नियुक्ताः । हिरण्मयीं कोषगृहस्य मध्ये वृष्टिं शशंसुः पति
तां नभस्तः ॥२९॥ तं भूपतिर्भासुरहेमराशिं लब्धं कुबेरादभियास्यमानात् । दिदे
श कौत्साय समस्तमेव पादं सुमेरोरिव वज्रभिन्नं ॥३०॥ जनस्य साकेतनिवासिन
स्तौ द्वावप्यभूतामभिनन्द्यसत्त्वौ । गुरुप्रदेयाधिकनिःस्पृहोऽर्थी नृपोऽर्थिकामा २०

रधिकमदस्य ॥३१॥ अथोष्ट्रवामीशतवाहितार्थं प्रजेश्वरं प्रीतमना मनीषी ॥ स्पृ
शन्करेणानतपूर्वकायं संप्रस्थितो वाक्यमुवाच कौत्सः ॥३२॥ किमत्र चित्रं यदि ।
कामसूर्भूः वृत्ते स्थितस्याधिपतेः प्रजानां ॥ अचिंतनीयस्तु तव प्रभावो मनीषि ।
तं दोग्धि येन दृष्टा ॥३३॥ आशास्यमन्यत्पुनरुक्तभूतं श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुष
स्ते । पुत्रं लभस्वात्मगुणानुरूपं भवंतमीड्यं भवतः पितेव ॥३४॥ इत्थं प्रयुज्याशि
षमग्रजन्मा राज्ञे प्रतीयाय गुरोः सकाशं राजापि लेभे सुतमाशु तस्मादालोकम
र्कादिव जीवलोकः ॥३५॥ ब्राह्मे मुहूर्ते किल तस्य देवी कुमारकल्पं सुषुवे कुमारं

रघु॰ अतः पिता ब्रह्मण एव नाम्ना तमात्मजन्मानमजं चकार ॥३६॥ रूपं तदोजस्वि तदेव
३८ वीर्यं तदेव नैसर्गिकमुन्नतत्वं ॥ न कारणात्स्वाद्बिभिदे कुमारः प्रवर्तितो दीप
38 इव प्रदीपात् ॥३७॥ उपात्तविद्यं विधिवद्गुरुभ्यस्तं यौवनोद्भेदविशेषकान्तं ॥ श्री
ः साभिलाषापि गुरोरनुज्ञां धीरेव कन्या पितुराचकाङ्क्ष ॥३८॥ अथेश्वरेण क्रथकै
शिकानां स्वयंवरार्थं स्वसुरिन्दुमत्याः ॥ आप्तः कुमारानयनोत्सुकेन भोजेन दू
तो रघवे विसृष्टः ॥३९॥ तं श्लाघ्यसंबन्धमसौ विचिन्त्य दारक्रियायोग्यदशं च पुत्रं
प्रस्थापयामास ससैन्यमेनमृद्धां विदर्भाधिपराजधानीं ॥४०॥ तस्योपकार्यार ३८

घितोपचारा वन्येन राजा न पौरोपदाभिः ॥ मार्गैषिणी सा भुवनेन्द्रसेनानुवंशभूव स्था

न विहारकल्पाः ॥४१॥ स नर्मदारोधसि सीकरार्द्रैर्मरुद्भिरानर्तितनक्तमाले नि

वेशयामास विलंघिताध्वा क्लान्तं रजोधूसरकेतु सैन्यं ॥४२॥ अथोपरिष्टाद्भ्रम

रैर्भ्रमद्भिः प्राक्सूचितान्तः सलिलप्रवेशः ॥ निर्धौतदानामलगण्डभित्तिर्वन्यः ॥ स

रित्तो गज उन्ममज्ज ॥४३॥ निःशेषविक्षालितधातुनापि वप्रक्रियामृक्षवतस्तटेषु

नीलोर्ध्वरेखाशबलेन शंसन् दन्तद्वयेनाश्मविकुण्ठितेन ॥४४॥ स भोगिभोगा

स्फिकपीवरेण संविष्टि॥नाङ्घ्री प्रहितेन नदीर्धान्विचिक्षेप नीराभिमुखः सशब्दं

रघु. हलेनवारिपरिवान्तिवोर्मीन् ॥५५॥ संहारविक्षेपलघुक्रियेण हस्तेन तीराभि
३५ मुखः ॥ सशब्दं बभौ स भिंदन्बृहतस्तरंगान्वार्यर्गलाभंग इव प्रवृत्तः ॥५६॥ कारंड
वोत्सृष्टमडमणालाः ॥ पुलिंद्रुयोषां तु विहारक्रौञ्चः ॥ कर्षन्नमसैवाललतान्नान
दीस्थः प्रवाहलमना स्तटमुत्ससर्प ॥५७॥ तस्यैकनागस्य कपोलभित्त्योर्दाव
गाहक्षणमात्रशांता ॥ वन्येतरानीकपदर्शनेन पुनर्दिदीपे मददुर्दिनश्रीः
॥५८॥ सप्तच्छदक्षीरकटुप्रवाहमसह्यमाघ्राय मदं तदीयं। विलंघिताधोरण। ३५
तीव्रयत्नाः सेनागजेन्द्रा विमुखा बभूवुः ॥५९॥ स छिन्नबन्धद्रुतयुग्यशून्यं भ।

ग्नाक्षपर्यस्तरथं क्षणेन रामापरित्राणविहस्तयोधं सेनानिवेशं तुमुलं चकार ।

॥४९॥ तमापतंतं नृपतेरवध्यो वन्यः करीति श्रुतवान्कुमारः निवर्तयिष्यन्विशिखे

न कुंभे जघान नात्यायतकृष्टशार्ङ्गः ॥५०॥ स विद्धमात्रः किल नागरूपमुत्सृ ।

ज्य तद्विस्मितसैन्यदृष्टः स्फुरत्प्रभामंडलमध्यवर्ति कांतं वपुर्व्योमचरं प्रपेदे ॥५

१॥ अथ प्रभावोपनतैः कुमारं कल्पद्रुमोत्थैरवकीर्य पुष्पैः ॥ उवाच वाग्मी दश

नप्रभाभिः संवर्द्धितोरःस्थलतारहारः ॥५२॥ मातंगशापादवलेपमूलादवा ।

प्तवानस्मि मतंगजत्वं ॥ अवेहि गंधर्वपतेस्तनूजं प्रियंवदं मां प्रियदर्शनस्य ॥५३

रघु.
४०

सचानुनीतःप्रणतेनपश्चान्मयामहर्षिर्मृदुतामगच्छत् ॥ उष्णत्वमग्न्यातपसंप्रयो
गाच्छैत्यंहियत्साप्रकृतिर्जलस्य ॥५५॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवोयदातेभेत्स्यत्यजःकुं
भमयोमुखेन संयोक्ष्यसेस्वेनवपुर्महिम्नातदेत्यवोचत्सतपोनिधिर्मां ॥५६॥ सं
मोचितःसत्ववतात्वयाहंशापाच्चिरप्रार्थितदर्शनेन प्रतिप्रियंचेद्भवतोनकु
र्यांवृथाहिमेस्यात्स्वपदोपलब्धिः ॥५७॥ संमोहनंनामसखेममास्त्रंप्रयोगसंहार
विभक्तमंत्रं गांधर्वमादत्स्वयतःप्रयोक्तुर्नचारिहिंसाविजयश्चहस्ते ॥५८॥
अलंह्रियामांप्रतियन्मुहूर्तंदयापरोभूःप्रहरन्नपित्वं तस्मादुपच्छंदयतिप्र

योऽजं समयित्वकानप्रतिषेधयौद्वं ॥५९॥ नयेत्नुपसृप्य पयः पवित्रं सोमोद्भवा

याः सवितानोव सोमः ॥६०॥ गमुवेः सोऽत्र मे त्वं जग्राह्न नस्मात्त्रिगल्हीन पापान ॥६१॥

एवं नवोरध्वनि दैवयोगात्सदुष्टोः सखोमथिन्यहेतु ॥ एकोऽयमयौचेरयमदे

पुरान मौराज्यरमौजानपरोऽविधर्मेन ॥६२॥ नेन स्थिवांसं नगरोपकंठेन दानमाम

हगुरुप्रहर्षः ॥ प्रनुजनाम कश्यकेशिकेंद्र स्वइं महत्त्वोर्मिरि वोस्मिमाली ॥६

३॥ प्रवेशयावेन पुरमग्र्यापीनी चैत्तयोपाचरदर्पितश्रीः सेनेपयात्रजनः

समेमैनैवट भंमागांनुमजंगद्देशं ॥६४॥ नस्पाधिकारिपुहर्षैः प्रणामैः प्रदिष्टं

रघु॰
४१

प्राकृष्टारवेदिनिवेशितपूर्णकुंभां ॥ रम्यांरघुप्रतिनिधिः सनवोपकार्यांबाल्या।

त्परामिवदशांमदनोध्युवास ॥ ६३ ॥ तत्रस्वयंवरसमाहृतराजलोकंकन्याल

लामकमनीयमजस्यलिप्सोः ॥ भावावबोधकलुषादयितेवरात्रौनिद्राचिरे।

णनयनाभिमुखीबभूव ॥ ६४ ॥ तंकर्णभूषणनिपीडितपीवरांसंशय्योत्तरच्छ

दविमर्दकृशांगरागं ॥ वैतालिकाललितबंधमनोहराभिः प्राबोधयन्नुषसि

वाग्भिरुदारवाचः ॥ ६५ ॥ रात्रिर्गतामतिमतांवरमुंचशय्यांधात्राद्विधैवजग।

तोननुधूर्विभक्तायामेकतस्तवबिभर्तिगुरुर्विनिद्रस्तस्याभवानपरधुर्यपदा ४१

वलंबी॥ ९७ ॥ निद्रावशेन भवमाह्यनवेद्ममाहापर्ड्मनुकलमवला निशि।
लंदुिनेव। लक्ष्मीविनोदघनिघेनदिगंतलंबी सोऽपिन्वदाननरुचिं विजहाति
चंद्रः॥ ९८ ॥ नद्दलानुनाग्रगपदुम्निषिनेननाववस्रघः परस्परन्तुलामधिरोहतांहे
प्रसंस्पमानपक्षेषमरनारमेनम्रद्युत्तवमचलितभ्रमरंचपघे॥ ९९ ॥ हंनम्सलघंह
रतिप्रछ्यमनोकुहानां समहज्पने सरसिजैरहणां श्रुभिन्नैः॥ स्वाभाव्विकंपरगुणे
नविभानवाशुः सोऽभ्यामी म्रुरिवतेमुखमाहनस्य॥ १० ॥ नाम्नोदरे श्रुपतितन्दुमध्य
लवेष्टुनिर्ह्मीतद्दारघुलिकाविषाटेहिमांमः। संलक्ष्यतेदृशानचंद्रिकयानुवि

रघु॰
५२

द्धंबिंबोष्ठलब्धपरभागमिवस्मितंते ॥ ७१ ॥ यावत्प्रतापनिधिराक्रमतेनभानुरन्हा
यतावदरुणेनतमोनिरस्तं ॥ आयोधनाग्रसरतांत्वयिवीरयाते किंवारिपूंस्तवगु
रुः स्वयमुच्छिनत्ति ॥ ७२ ॥ शय्यांजहत्युभयपक्षविनीतनिद्राः स्तंबेरमामुखरशृं
खलकर्षिणस्ते येषांविभांतितरुणारुणरागयोगाद्भिन्नाद्रिगैरिकतटा इवदं
तकोशाः ॥ ७३ ॥ दीर्घेष्वमीनियमिताः पटमंडपेषु निद्रांविहायवनजाक्षवनायु
देश्याः ॥ वक्त्रोष्मणामलिनयंतिपुरोगतानि लेह्यानिसैंधवशिलाशकला।
निवाहाः ॥ ७४ ॥ भवतिविरलभक्तिर्म्लानपुष्पोपहारः स्वकिरणपरिवेषो। ५२

क्षारस्त्रूनाः प्रदीपाः ॥ अथ मधिवगीरं न खलु व्याबोधप्रयुक्तामनुवदति शुक

लेमंजुवाक्यं जयस्त्वं ॥ ७५ ॥ इति विरचितवाग्भिर्वंदिपुत्रैः ॥ कुमारः सपदि विगत

निद्रस्तल्पमुज्झांचकार मदपटु विनदद्भिर्बोधितो राजहंसैः ॥ सुरगज इव गांगं

सैकतं सुप्रतीकः ॥ ७६ ॥ अथ विधिमवसाय शास्त्रदृष्टं दिवसमुखोचितमं

चिताक्षिपक्ष्मा ॥ कुशलविरचितानुरूपवेषः मुलभमेन्द्रं शरीरस्य सर्वं वा मुखेमु

खेनिनवाप्यमासिकाश्चेष्टानामसिकायाश्च लोचने द्विति पसमाजमगान् स्वयं

वरार्थे ॥ ७७ ॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ स्वयंवराभिगमनो नाम

रघु.
६२
63

ञ्चमः सर्गः ॥ ५ ॥ स तत्र मञ्चेषु मनोज्ञवेषान्सिंहासनस्थानुपचारवत्सु ॥ वैमानिका
नाम्मरुतामपश्यदाकृष्टलीलान्नरलोकपालान् ॥ १ ॥ रतेर्गृहीतानुनयेन कामं प्रत्य
र्पितस्वाङ्गमिवेश्वरेण ॥ काकुत्स्थमालोकयतां नृपाणां मनो बभूवेन्दुमतीनिराशं ॥
२ ॥ वैदर्भनिर्दिष्टमसौ कुमारः क्लृप्तेन सोपानपथेन मञ्चं ॥ शिलाविभङ्गैर्मृगरा
जशावस्तुङ्गं नगोत्सङ्गमिवारुरोह ॥ ३ ॥ परार्ध्यवर्णास्तरणोपपन्नमासेदिवान
रत्नवदासनं सः ॥ भूयिष्ठमासीदुपमेयकान्तिर्मयूरपृष्ठाश्रयिणा गुहेन ॥ ४ ॥ ता
सु श्रिया राजपरम्परासु प्रभाविशेषोदयदुर्निरीक्ष्यः ॥ सहस्रधात्मा व्यरुचद्विभ ६२

क्ष्यः पयोमुचांपंक्तिषुविद्युतेव ॥५॥ तेषांमहार्हासनसंस्थितानामुदारनेपथ्यभृ
तांसमध्ये रराजधाम्नारघुसूनुरेकः कल्पद्रुमाणामिवपारिजातः ॥६॥ नेत्रव्र
जाः पौरजनस्यतस्मिन्विहायसर्वान्नृपतीन्निपेतुः मदोत्कटेरेचितपुष्पवृक्षा
गंधद्विपेवन्यइवद्विरेफाः ॥७॥ अथस्तुतेवंदिभिरन्वयज्ञैः सोमार्कवंशेनरदेव
लोके संचारितेचागुरुसारयोनौधूपेसमुत्सर्पतिवैजयंतीः ॥८॥ पुरोपकंठोपव
नाश्रयाणांकलापिनामुद्धतनृत्यहेतौ प्रध्मातशंखेपरितोदिगंतांस्तूर्यस्वने
मूर्छतिमंगलार्थे ॥९॥ मनुष्यवाह्यंचतुरस्रयानमध्यास्यकन्यापरिवारशोभि

रघु. ५५

मि विवेश मञ्चान्नरराजमार्गं पतिंवरा क्लृप्तविवाहवेषा ॥११॥ तस्मिन्विधानाति-
शये विधातुः कन्यामये नेत्रशतैकलक्ष्ये। निपेतुरन्तःकरणैर्नरेन्द्रा देहैः स्थिताः
केवलमासनेषु ॥१२॥ तां प्रत्यभिव्यक्तमनोरथानां महीपतीनां प्रणयाग्रदूत्यः
प्रवालशोभा इव पादपानां शृङ्गारचेष्टा विविधा बभूवुः ॥१३॥ कश्चित्कराभ्या-
मुपगूढनालमालोलपत्राभिहतद्विरेफं रजोभिरन्तःपरिवेषबन्धि लीलार-
विन्दं भ्रमयांचकार ॥१४॥ विस्रस्तमंसादपरो विलासी रत्नानुविद्धाङ्गदकोटि-
लग्नं प्रालम्बमुत्कृष्य यथावकाशं निनाय साचीकृतचारुवक्त्रः ॥१५॥ आकुंचि ५५

नाग्रोयष्टिनाननेनोन्यः किंचित्समावर्जितनेत्रशोभः ॥ तिर्यग्विसंसर्पिनखप्रभेण
पादेन हैमं विलिलेख पीठं ॥ १५ ॥ निवेश्य वामं भुजमासनार्धे तत्संनिवेशादधिको
न्नतांसः ॥ कश्चिद्विवृत्तत्रिकभिन्नहारः सुहृत्समाभाषणतत्परोभूत् ॥ १६ ॥ वि
लासिनीविभ्रमदंतपत्रमापांडुरं केतकपत्रमन्यः प्रियानितंबोचितसंनिवेशैर्वि
पाटयामास युवा नखाग्रैः ॥ १७ ॥ कुशेशयाताम्रतलेन कश्चित्करेण रेखाध्वजलां
छनेन ॥ रत्नांगुलीयप्रभयानुविद्धानुदीरयामास सलीलमक्षान् ॥ १८ ॥ कश्चि
द्यथाभागमवस्थितेपि स्वसंनिवेशाद्व्यतिलंघिनीव ॥ वज्रांशुगर्भांगुलिरंध्रमे

रघु. कं व्यापारयामास करं किरीटे ॥२०॥ ततो नृपाणां श्रुतवृत्तवंशा पुंवत्प्रगल्भा प्रतिहा

४५ररक्षी प्राक्संनिकर्षं मगधेश्वरस्य नीत्वा कुमारीमवदत्सुनंदा ॥२१॥ असौ शरण्य

ः शरणोन्मुखानामगाधसत्वो मगधप्रतिष्ठः । राजा प्रजारंजनलब्धवर्णः परंत

पो नाम यथार्थनामा ॥२२॥ कामं नृपाः संति सहस्रशोन्ये राजन्वतीमाहुरनेन भूमिं । न

क्षत्रताराग्रहसंकुलापि ज्योतिष्मती चंद्रमसैव रात्रिः ॥२३॥ क्रियाप्रबंधादयम

ध्वराणामजस्रमाहूतसहस्रनेत्रः । शच्याश्चिरं पांडुकपोललंबान्मंदारशून्यान

लकांश्चकार ॥२४॥ अनेन चेदिच्छसि गृह्यमाणं पाणिं वरेण्येन कुरु प्रवेशे ॥ २४

सादवातायनसंस्थितानां नेत्रोत्सवं पुष्पपुरांगनानां ॥ २४ ॥ एवं तयोक्ते तमवेक्ष्य
किंचिद्विस्रंसिदूर्वांकमधूकमाला ॥ ऋजुप्रणामक्रिययैव तन्वी प्रत्यादिदे-
शैनमभाषमाणा ॥ २५ ॥ तां सैव वेत्रग्रहणे नियुक्ता राजांतरं राजसुतां निनाय । समी-
रणोत्थेव तरंगलेखा पद्मांतरं मानसराजहंसी ॥ २६ ॥ जगाद चैनामयमंग-
नाथः सुरांगनाप्रार्थितयौवनश्रीः । विनीतनागः किल सूत्रकारैरैंद्रं पदं भूमिगतो-
पि भुंक्ते ॥ २७ ॥ अनेन पर्या— सयताश्रुबिंदून्मुक्ताफलस्थूलतमान्स्तनेषु प्रत्य-
र्पिताः शत्रुविलासिनीनामुन्मुच्य सूत्रेण विनैव हाराः ॥ २८ ॥ निसर्गभिन्नास्पदमेक

रघु॰
५६

कसंस्थंयस्मिन्द्वयंश्रीश्चसरस्वतीच॥कांत्यागिरासूनृतयाचयोग्यात्वमेवकल्या
णितयोस्तृतीया॥३०॥अथांगराजादवतार्यचक्षुर्याहीतिजन्यामवदत्कुमारी
नासौनकाम्योनचवेदसम्यग्द्रष्टुंनसाभिन्नरुचिर्हिलोकः॥३१॥ततःपरंदुः
प्रसहंद्विषद्भिर्नृपंनियुक्ताप्रतिहारभूमौ निदर्शयामासविशेषदृश्यमिंदुंनवोत्था
नमिवेंदुमत्यै॥३२॥अवंतिनाथोयमुदग्रबाहुर्विशालवक्षास्तनुवृत्तमध्यः
आरोप्यचक्रभ्रममुष्णतेजास्त्वष्ट्रेवयत्नोल्लिखितोविभाति॥३३॥अस्यप्रयाणेषुस
मग्रशक्तेरग्रेसरैर्वाजिभिरुत्थितानि॥कुर्वंतिसामंतशिखामणीनांप्रभाप्ररोहा। ५६

त्लमयं रजोसि ॥ ३४ ॥ असौ महाकालनिकेतनस्य वसन्नदूरे किल चंद्रमौलेः

तमिस्रपक्षेपि सह प्रियाभिर्ज्योत्स्नावतो निर्विशति प्रदोषान् ॥ ३५ ॥ अनेन यूना

सह पार्थिवेन रंभोरु कच्चिन्मनसो रुचिस्ते । सिप्रातरंगानिलकंपितासु विह-

र्तुमुद्यानपरंपरासु ॥ ३६ ॥ तस्मिन्नभिद्योतितबंधुपद्मे प्रतापसंशोषितशत्रुपं-

के ॥ बबंध सा नोत्तमसौकुमार्या कुमुद्वती भानुमतीव भावं ॥ ३७ ॥ तामग्रतस्ताम-

रसांतराभामनूपराजस्य गुणैरनूनां ॥ विधाय सृष्टिं ललितां विधातुर्जगाद भूयः

सुदतीं सुनंदा ॥ ३८ ॥ संग्रामनिर्विष्टसहस्रबाहुरष्टादशद्वीपनिखातयूपः ॥ अ

रघु॰ नन्यसाधारणराजशब्दोबभूवयोगीकिलकार्त्तवीर्यः ॥३९॥ अकार्यचिन्तासम
४० कालमेवप्रादुर्भवंश्चापधरःपुरस्तात् अन्तःशरीरेष्वपियःप्रजानांप्रत्यादिदेशा
47 विनयंविनेता ॥४०॥ ज्यावंधनिःस्पंदभुजेनयस्यविनिःश्वसद्वक्त्रपरंपरेण कारागृ
हेनिर्जितवासवेनलंकेश्वरेणोषितमाप्रसादात् ॥४१॥ तस्यान्वयेभूपतिरेषजातः
प्रतीपइत्यागमवृद्धसेवी येनश्रियःसंश्रयदोषरूढंस्वभावलोलेत्ययशःप्रमृ
ष्टं ॥४२॥ आयोधनेकृष्णगतिंसहायमवाप्ययःक्षत्रियकालरात्रिं ॥ धारांशितां
रामपरश्वधस्यसंभावयत्युत्पलपत्रसारां ॥४३॥ अस्यांकलक्ष्मीर्भवदीर्घबा ४०

होर्माहिष्मतीवप्रनितंबकांचीं प्रासादजालैर्जलवेणिरम्यां रेवां यदि प्रेक्षितुमस्ति
कामः ॥ ८४ ॥ तस्याः प्रकामं प्रियदर्शनोऽपि न स क्षितीशो रुचये बभूव ॥ शरत्प्रमृष्टांबुध
रोपरोधः शशीव पर्याप्तकलो नलिन्याः ॥ ८५ ॥ तां शूरसेनाधिपतिं सुषेणमुद्दिश्य लोकान्त
रगीतकीर्त्तिं ॥ आचारशुद्धोभयवंशदीपं शुद्धान्तरक्ष्या जगदे कुमारी ॥ ८६ ॥ नीपान्व।
यः पार्थिव एष यज्वा गुणैर्यमाश्रित्य परस्परेण ॥ सिद्धाश्रमं शांतमिवैत्य सत्वैर्नैसर्गिको
प्युत्ससृजे विरोधः ॥ ८७ ॥ यस्यात्मगेहे नयनाभिरामा कांतिर्हिमांशोरिव संनिविष्टा हर्म्याग्र
संरूढतृणांकुरेषु तेजोविषह्यं रिपुमंदिरेषु ॥ ८८ ॥ तस्यावरोधस्तनचंदनानां प्रक्षालना।

रघु. द्वारिविहारकाले कलिंदकन्या मथुरां गतापि गंगोर्मिसंसक्तजलेव भाति ॥४९॥ त्रा
५८ तेन तार्क्ष्यात्किल कालियेन मणिं विसृष्टं यमुनौकसा यः ॥ वक्षःस्थलव्यापिरुचिं
48 दधानः सकौस्तुभं ह्रेपयतीव विष्णुं ॥५०॥ संभाव्य भर्तारममुं युवानं मृदुप्रवालोत्तर
पुष्पशय्ये ॥ वृंदावने चैत्ररथादनूने निर्विश्यतां सुंदरि यौवनश्रीः ॥५१॥ अध्यास्य
चाम्भःपृषतोक्षितानि शैलेयगंधीनि शिलातलानि ॥ कलापिनां प्रावृषि पश्य
नृत्यं कांतासु गोवर्द्धनकंदरासु ॥५२॥ नृपं तमावर्त्तमनोज्ञनाभिः सा व्यत्यगादन्य
वधूर्भवित्री ॥ महीधरं मार्गवशादुपेतं स्रोतोवहा सागरगामिनीव ॥५३॥ अथ ५८

योगदाश्लिष्टभुजे भुजिष्याद्भेमांगादंनामस्त्रेष्ठ॥ द्वात्रिनाथं॥ आमेद्रुष्टीसप्तदंतेशात्र
पद्मंचालामवालेंद्रमुखींव भाषे॥५४॥ आसैामहेंद्राद्रिसमानसाः पनिमेहेंद्रसम
द्वोदधेस्त्रयसदाश्रेसैन्यागजक्षेलेनयाशास्तुपानीवपुरोमहेंद्रः॥५५॥ ज्यायानलेवे
सुभुजोभुजाभ्यांविमर्जितंप्रवाणमनोतुरोगः। रिपुश्रियःसांजनवाष्पशेकेवंदीकृ
ताघाश्चपद्मनीद्रे॥५६॥ यमानमनःसम्पनिमेमिविहंमेद्रधुनिम्याजिनयामनद्धैः
प्राप्तस्वानायनहृष्टपवीचिः प्रबोधयन्यर्णवपवसुमे॥५७॥ आलेनसाहंविहृताव
राश्रीलीरेणुनालीवनमर्मरेष्ठ। द्वीपांनरानीनलवंगपुष्पैरपाकृतस्वेदलवाम

रघु.
४९
49

हृद्भिः ॥ ५८ ॥ प्रलोभिताप्याकृतिलोभनीया विदर्भराजावरजा तयैवं तस्मादपा
वर्तत दूरकृष्टा नीत्येव लक्ष्मीः प्रतिकूलदैवात् ॥ ५९ ॥ अथोरगाख्यस्य पुरस्य नाथं
दौवारिकी देवसमानमेत्य ॥ इतश्चकोराक्षि विलोकयेति पूर्वानुशिष्टां निजगाद
भोज्यां ॥ ६० ॥ पाण्ड्योयमंसार्पितलंबहारः कॢप्तांगरागो हरिचंदनेन आभाति बाला
तपरक्तसानुः सनिर्झरोद्गार इवाद्रिराजः ॥ ६१ ॥ विंध्यस्य संस्तंभयिता महाद्रे
र्निःशेषपीतोज्झितसिंधुराजः प्रीत्याश्वमेधावभृथार्द्रमूर्तेः सौस्नातिको यस्य भ
वत्यगस्त्यः ॥ ६२ ॥ अस्त्रं हरादाप्तवता दुरापं येन त्वयालोकावजयाय दृप्तः ॥ पुराजन ५४

स्यान्न विमर्द्दशंकी सुधावलेकाधिपतिः प्रतस्थे ॥ ८३ ॥ अनेन पाणौ विधिवद्गृहीते
महाकुलीनेन महीव गुर्वी । रत्नानुविद्धार्णवमेखलाया दिशः सपत्नी भव दक्षि
णस्याः ॥ ८४ ॥ ताम्बूलवल्लीपरिणद्धपूगास्वेलालतालिङ्गितचन्दनासु ॥ तमालप
त्रास्तरणासु रन्तुं प्रसीद शश्वन्मलयस्थलीषु ॥ ८५ ॥ इन्दीवरश्यामतनुर्नृपोसौ त्वं रो
चना गौरशरीरयष्टिः । अन्योन्यशोभापरिवृद्धये वां योगस्तडित्तोयदयोरिवास्तु ।
८६ ॥ स्वसुर्विदर्भाधिपतेस्तदीयो लेभेन्तरं चेतसि नोपदेशः । दिवाकरादर्शनबद्धको
शे नक्षत्रनाथांशुरिवारविन्दे ॥ ८७ ॥ संचारिणी दीपशिखेव रात्रौ यं यं व्यतीयाय पतिंव

रघु. ५०
50

गसा ॥ नेरङ्गमार्गं हृत्तुंप्रपेदे विविक्तरोभावमसम्भ्रमिपाल ॥ ६८ ॥ तस्याग्रेः सतनहृपविश्र
नायाहृणीनमानति समाकुलेनामननवामेनरः ॥ संकूपयमस्य ङ्कः केसूर्वघोष्कसितेनर्न्दुना
ट ॥ ६९ ॥ तं प्राप्य सर्वावयवानवद्यं व्यावर्ततान्योपगमात्कुमारी न हि प्रफुल्लं सहका
रमेत्य वृक्षांतरं कांक्षति षट्पदाली ॥ ७० ॥ तस्मिन्समावेशितचित्तवृत्तिमिंदुप्रभामिंदु
मतीमवेक्ष्य ॥ प्रचक्रमेवक्तुमनुक्रमज्ञा सविस्तरं वाक्यमिदं सुनंदा ॥ ७१ ॥ इक्ष्वाकुवं
श्यः ककुदं नृपाणां काकुत्स्थ इत्याहितलक्षणोऽभूत ॥ काकुत्स्थशब्दं यत उन्नतेच्छाः
श्लाघ्यं दधत्युत्तरकोशलेंद्राः ॥ ७२ ॥ महेंद्रमास्थाय महोक्षरूपं यः संयति प्रा ५०

प्तपिनाकिलीलः । चकार बाणैरसुराङ्गनानां गण्डस्थलीः प्रोषितपत्रलेखाः ॥ ७२ ॥
ऐरावतास्फालनविश्लथं यः संघट्टयन्नङ्गदमङ्गदेन ॥ उपेयुषः स्वामपि मूर्त्तिम
ग्र्यामर्द्धासनं गोत्रभिदोधितष्ठौ ॥ ७३ ॥ जातः कुले तस्य किलोरुकीर्त्तिः कुलप्र
दीपो नृपतिर्दिलीपः ॥ अतिष्ठदेकोनशतक्रतुत्वे शक्राभ्यसूयाविनि।
वृत्तये यः ॥ ७४ ॥ यस्मिन्महीं शासति वाणिनीनां निद्रां विहारार्द्धपथे गतानां ।
वातोपि नास्रंसयदंशुकानि को लम्बयेदाभरणाय हस्तं ॥ ७५ ॥ पुत्रो रघुस्तस्य पदं
प्रशास्ति महाक्रतोर्विश्वजितः प्रयुक्ता ॥ चतुर्दिगावर्जितसंभृतां यो मृत्पात्र ।

ख्यु॰ त्रशेषामकरोद्विभूतिं ॥ ७७ ॥ आरूढमद्रीनुदधीन्वितीर्णं भुजंगमानां वसतिं प्रविष्टं ऊ-
५१ र्द्ध्वंगतं यस्य न चानुबंधि यशः परिछेत्तुमियत्तयालं ॥ ७८ ॥ असौ कुमारस्तमजोनुजा-
तस्त्रिविष्टपस्येव पतिं जयंतः गुर्वीं धुरं यो भुवनस्य पित्रा धुर्येण दम्यः सदृशं बि-
भर्ति ॥ ७९ ॥ कुलेन कांत्या वयसा नवेन गुणैश्च तैस्तैर्विनयप्रधानैः ॥ त्वमात्मनस्तु-
ल्यममुं वृणीष्व रत्नं समागच्छतु कांचनेन ॥ ८० ॥ ततः सुनंदावचनावसाने लज्जां तन-
नूकृत्य नरेंद्रकन्या दृष्ट्या प्रसादामलया कुमारं प्रत्यग्रहीत्संवरणस्रजेव ॥ ८१ ॥ सा
यूनि तस्मिन्नभिलाषबंधं शशाक शालीनतया न वक्तुं ॥ रोमांचलक्षेण स ५१

गात्रयष्टिं भित्त्वा निराक्रामदरालकेश्याः ॥ ८१ ॥ तथागतायां परिहासपूर्वं सख्यां सखी
वेत्रधराबभाषे ॥ आर्ये व्रजामोऽन्यत इत्यथैनां वधूरसूयाकुटिलं ददर्श ॥ ८२ ॥ सा
चूर्णगौरं रघुनन्दनस्य धात्रीकराभ्यां करभोपमोरूः । निवेशयामास यथाप्रदेशं कं
ठे गुणं मूर्तमिवानुरागं ॥ ८३ ॥ तया स्रजा मङ्गलपुष्पमय्या विशालवक्षःस्थललं
बया सः । अमंस्त कण्ठार्पितबाहुपाशां विदर्भराजावरजां वरेण्यः ॥ ८४ ॥ शशिनमु
पगतेयं कौमुदी मेघमुक्तं जलनिधिमनुरूपं जह्नुकन्यावतीर्णा ॥ इति सम
गुणयोगप्रीतयस्तत्र पौराः श्रवणकटु नृपाणामेकवाक्यं विवव्रुः ॥ ८५ ॥ प्रमु

रघु. प्रमुदितवरपक्षमेकतस्तत्क्षितिपतिमंडलमन्यतो वितानं ॥ उषसि सर इव प्रफुल्ल-
५२
५४ पद्मं कुमुदवनप्रतिपन्ननिद्रमासीत् ॥८०॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदा-
सकृतौ स्वयंवरवर्णनो नाम पञ्चमः सर्गः ॥५॥ अथोपयंत्रा सदृशेन युक्तां स्कंदेन सा-
क्षादिव देवसेनां स्वसारमादाय विदर्भनाथः पुरप्रवेशाभिमुखो बभूव ॥१॥ सेना-
निवेशान्पृथिवीक्षितोपि जग्मुर्विभातग्रहमंदभासः ॥ भोज्यां प्रति व्यर्थमनो-
रथत्वाद्रूपेषु वेषेषु च साभ्यसूयाः ॥२॥ सान्निध्ययोगात्किल तत्र शच्याः स्वयंवरक्षो- ५२
भकृतामभावः काकुत्स्थमुद्दिश्य समत्सरोपि शशाम तेन क्षितिपाललो-

कः ॥३॥ मावन्मकीर्णमभिनवोपचारमिंद्रायुधद्योतिततोरणांकं ॥ वरःसव
ध्वासहराजमार्गंप्रापध्वजच्छायनिवारितोष्णं ॥४॥ ततस्तदालोकनतत्परा
णांसौधेषुचामीकरजालवत्सु ॥ बभूवुरित्थंपुरसुंदरीणांत्यक्तान्यकार्याणि
विचेष्टितानि ॥५॥ आलोकमार्गंसहसाव्रजंत्याकयाचिदुद्वेष्टनवांतमाल्यः
बद्धुंनसंभावितएवतावत्करेणरुद्धोपिचकेशपाशः ॥६॥ प्रसाधिकालंबि
तमग्रपादमाक्षिप्यकाचिद्द्रवरागमेव ॥ उत्सृष्टलीलागतिरागवाक्षादल
क्तकांकांपदवींततान ॥७॥ विलोचनंदक्षिणमंजनेनसंभाव्यतद्वंचितवा।

रघु· ७२ मनेत्रा ॥ तथैववातायनसंनिकर्षं ययौशलाकामपरावहंती ॥ ८ ॥ जालांतरप्रे

53 षितदृष्टिरन्याप्रस्थानभिन्नांनबबंधनीवीं ॥ नाभिप्रविष्टाभरणप्रभेणहस्ते

नतस्थाववलंब्यवासः ॥ ९ ॥ स्तनंधयंनेत्रनेपविहायविलोकनायत्वरया

व्रजंती पाप्रस्नुतनाभ्यंकटंवीक्षितनाभ्यंशमिवबकाचिन्नमभोगवाहं ॥ २० ॥ अ रा

र्द्धाचितासत्वरमुत्थितायाःपदेपदेदुर्निमितेगलंती ॥ कस्याश्चिदासीद्रसनातदानी

मंगुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा ॥ १० ॥ तासांमुखैरासवगंधगर्भैर्व्याप्तांतराः

सांद्रकुतूहलानां ॥ विलोलनेत्रभ्रमरैर्गवाक्षाःसहस्रपत्राभरणाइवास १२

द

न्॥११॥ नाराच्च वेदहृष्टिभिर्नापि वेदान्तो नार्घो न जन्मसु विषयो न रागिणः॥ न यत्नाद्धि शेषं द्वि
यज्ञविप्रामेषु र्वान्मनाच्च द्वारि वृषभविष्णुः॥१२॥ स्थानहन्तो भूपतिभिः परोद्वैः स्वयं व
देशाधमभेरलभोज्या॥ एभवद्धौ नैव एग मन्वयामेल भेनकं नेकपमाम्मनल्प॥१३॥
परस्परेण स्पृहयाणी यघ्नाभेनवे॥ दिदं ह्रुं हु मयो जपविघ्नान्॥ अस्मिन् हृदये हृपस्विधान
यत्नः परमुः प्रजानां स्विनयोभ्रविघ्नान्॥१४॥ रतिस्मैरोन्नतभिमानवभूतां नाशां सहृदे
षु नयाद्विवाला॥ गनेयमानप्रतिकृपमेवमनोद्विजन्मां नरसंगनिर्हुं॥१५॥ उन्मु
क्ताः पापस्वधमुखेभाः श्यागननकयोः श्यो ब्रह्मखाः कुमारः॥ उद्भ्रांसितेभ्मं तालसंवि

रघु
५५
54

धामभिः संवेष्टिताः समंतात् ॥१६॥ ततोवतीर्याशु करेणुकायाः स कामरू-
पेश्वरदत्तहस्तः ॥ वैदर्भनिर्दिष्टमथो विवेश नारीमनांसीव चतुष्कमेनः ॥१७॥ महा-
र्हसिंहासनसंस्थितोसौ सरत्नमर्घ्यं मधुमत्सगव्यं ॥ भोजोपनीतं च दुकूलयुग्मं ज-
ग्राह सार्द्धं वनिताकटाक्षैः ॥१८॥ दुकूलवासाः स वधूसमीपं निन्ये विनीतैरव-
रोधरक्षैः । वेलासकाशं स्फुटफेनराजिर्नवैरुदन्वानिव चंद्रपादैः ॥१९॥ तत्रार्चि-
तो भोजपतेः पुरोधाः हुत्वाग्निमाज्यादिभिरग्निकल्पः । तमेव चाधाय विवाह-
साक्ष्ये वधूवरौ संगमयांबभूव ॥२०॥ हस्तेन हस्तं परिगृह्य वध्वाः स राजसूनुः ५५

रघु॰ ५५

२५॥ हविःशमीपल्लवलाजगंधिः पुण्यः कृशानोरुदियाय धूमः। कपोलसंसर्पिशि
खः स तस्या मुहूर्तकर्णोत्पलतां प्रपेदे॥ २६॥ तदञ्जनक्लेदसमाकुलाक्षं प्रम्लानबी
जांकुरकर्णपूरं वधूमुखं पाटलगंडलेखमाचारधूमग्रहणाद्बभूव॥ २७॥ तौ स्ना
तकैर्बन्धुमता च राज्ञा पुरंध्रिभिश्च क्रमशः प्रयुक्तं कन्याकुमारौ कनकासन।
स्थावार्द्राक्षतारोपणमन्वभूतां॥ २८॥ इति स्वसुर्भोजकुलप्रदीपः संपाद्य पा।
णिग्रहणं स राजा॥ महीपतीनां पृथगर्हणार्थं समादिदेशाधिकृतानधि
श्रीः॥ २९॥ लिङ्गैर्मुदः संवृतविक्रियास्ते ह्रदाः प्रसन्ना इव गूढनक्राः॥ वैदर्भ ५५

मामेत्रबहुलदीपं प्रज्वाल्य पूजां मृण्मयपञ्चतैलेन ॥२३॥ सप्ताल्लोकान् कृत्वा पूर्वं संवि
नमेरंभमसिद्धैममेरोपलभ्यं । आदाय मानः प्रमदः शिरसि षंनदोऽह्रद्वयं येन नमनस्य ।
नस्यै ॥२४॥ मन्त्रीपिनाथक्रूयकेशिकानामनुष्ठितानेन राज्ञो विवादः सतताकुरु
पेहरणीकृते श्रीप्रख्यापयद्वादशवर्षमनवगाह्य ॥२५॥ ततस्त्रिलोकपथिनमाई
मजेनमार्गेवमतीकृषिता तस्मात्पापवर्जनकुंडिने शूः पूर्वोक्तपेमेमभवोस
हमेः ॥२६॥ प्रमनयवः पापाग्निकोप्रलेद्दे प्रत्येकमान्नमत्सनयावभक्तः ॥ यत्नेन ।
रूपास्त्रवदमिरेसमेनाः स्त्रीरत्नलाभेननदानमजस्य ॥२७॥ नमुद्रहेतेपथिमो ।

रघु. जकन्यां हृतैष राजन्यगणैः सुहृत्सः ॥ बलिप्रदिष्टां श्रियमाददानं त्रैविक्रमं पादमि
५६ वेन्द्रशत्रुः ॥ ३५ ॥ तस्याः स रक्षार्थमनल्पयोधमादिश्य पित्र्यं सचिवं कुमारः ॥ प्रत्य
ग्रहीत्पार्थिववाहिनीं तां भागीरथीं शोण इवोत्तरङ्गः ॥ ३६ ॥ पत्तिः पदातिं रथि
नं रथेशस्तुरङ्गसादी तुरगाधिरूढं ॥ यन्ता गजस्याभ्यपतद्गजस्थं तुल्यप्रति
द्वन्द्वि बभूव युद्धं ॥ ३७ ॥ नदत्सु तूर्येष्वविभाव्यवाचो नोदीरयन्ति स्म कुलोपदे
शान् ॥ बाणाक्षरैरेव परस्परस्य नामोर्जितं चापभृतः शशंसुः ॥ ३८ ॥ उत्थापि
तः संयति रेणुरश्वैः सान्द्रीकृतः स्यन्दनवंशचक्रैः ॥ विस्तारितः कुञ्जरकर्ण। ५६

नालैरनुक्रमेणोपकल्पोधमूर्धं ॥४९॥ मन्मथध्वजावाप्युवशाद्भिदीलौर्मुखैः प्रबद्धध
जिनीरजोभि ॥ वभुः पिवंतः परमार्थमन्यपाः पर्थविलासीवन्नवोदकानि ॥५०॥ रथ्या
रथ्यांगध्वनिनाविजम्भे विलोललंघ्यं सङ्कहितेन ननागः हभर्तृनाम्प्रद्रवणाद्भुव
सोद्धेरजस्यात्मपराववोधः ॥५१॥ स्त्राह्मएवनेलोचनमार्गमाजौ रजोंधकारस्य विजे
भिनस्म शुभ्रदन्तान्स्थिह्निपवीरजन्मावालारुणेन मृड्डधिरप्रवाहः ॥५२॥ सहि।
त्नमूलः द्वागजेनेरणमल्लस्यो विहाग्न्यवनावधूनं ॥ आंगारपोषस्य कुनाशान।
स्पर्द्धे वैधिनोघूमस्वावभासे ॥५३॥ प्रह्लाद्मृद्धोपगमेर घस्यांयंन्तनुपालं।

रघु ५७
57

म्यविच्छिन्नताम्बान ॥ यैः शुद्धितालहितन पूर्वकेतूं त्वनेवसावर्षनयानि जग्मुः ॥

॥४४॥ अश्वपृष्ठमार्गेपरवारणानां धनुर्भृतां हस्तवतां पृषत्काः संप्रापुरेवात्म

जवानुवृत्त्या पूर्वार्धभागैः फलिभिः शरव्यं ॥४५॥ आधोरणानां गजसंनिपाते

शिरांसि चक्रैर्निशितैः क्षुराग्रैः हृतान्यपि श्येननखाग्रकोटिव्यासक्तकेशा

नि चिरेण पेतुः ॥४६॥ पूर्वं प्रहर्ता न जघान भूयः प्रतिप्रहाराक्षममश्वसादी तुरंग

मस्कन्धनिषण्णदेहं प्रत्याश्वसन्तं रिपुमाचकाङ्क्षा ॥४७॥ तनुत्यजां वर्मभृतां विको

शैर्बृहत्सु दन्तेष्वसिभिः पतद्भिः ॥ उद्यन्तमग्निं शमयांबभूवुर्गजा विविग्नाः करशीक ५२

रशीकरेण ॥ ५८ ॥ शूलीमुखोत्कृन्तशिरः फलान्धाधुनैः शिरा हैस्रषकान्नेष
रणान्वितैः त्रिशूलेन मद्यकुल्या ररजमन्योरिव पान भूमि ॥ ५९ ॥ इयानवेर्गेः
कुषितैर्विहंगैर्गच्छिद्यते भवः पिशितप्रियापि । केशूरकोटिच्युत ननालरेश शाखा
वाभुजाङ्के दमपावकार ॥ ६० ॥ कश्चिद्विघनवङ्कहतो नमोगः सद्यो विमान प्रभुता
मुपेता ॥ वामांगनसंमन्त्र स्तुतोगानः स्वंनन्नालकवंधं समरे ददर्श ॥ ६१ ॥ अन्योन्यमन्ये
समप्रनाटमन्तेनावेव सन्नैरघितै ब्रवकौविनम् ॥ वक्ष्यैागदाव्यायतनंसमदाभ
न्तागुयौवाहू विमर्दनिष्ठो ॥ ६२ ॥ परस्परेण द्वनयोः प्रहृत्ये कल्पान्तवाहूः स

रघु. मकालमेव ग्रामर्द्धो भावेपिक ॥ योऽस्मिन्नासीदेका सरः सार्थिमेघोर्विवादः ॥ ५
५८ ३ ॥ व्यूहावुभौ तावितरेतरस्माद्भङ्गं जयं चापतुरव्यवस्थं ॥ पश्चात्पुरोमारु
58 तयोःप्रवृद्धौ पर्यायवृत्त्येव महार्णवोर्म्मी ॥ ५४ ॥ रथीनिषंगीकवचीधनुष्मा
न्दृप्तं सराजन्यकमेकवीरः विलोडयामास महावराहः कल्पक्षयोद्वृत्त
मिवार्णवोम्भः ॥ ५५ ॥ सदक्षिणं तूणमुखेन वामं व्यापारयन्हस्तमलक्ष्यताजौ
आकर्णकृष्टा सकृदस्य योद्धुर्मौर्वीव वाणान्सुषुवे रिपुघ्नान् ॥ ५६ सरोषद
ष्टाधिकलोहितोष्ठैर्व्यक्तोर्ध्वरेखा भृकुटीर्वहद्भिः ॥ तस्तार गां भल्लनिकृत्तकण्ठै ५८

हुंकारागारैर्हिष्वनैग्निरेभिः ॥५७॥ सर्वैर्वैलोकैर्हिरण्यप्रधानैः सर्वायुधैः केकट
भिटैरिभिस्सर्वप्रयत्नेन च भूमिपालात्तस्मिन्नाजन्दुर्गेषि सर्वप्यव ॥५८॥ सोत्सव
जैकूलराष्ट्रः परेषां ध्वजाग्रमात्रेणाव भूवल्लस्ताः । नीहारमेलाटिन पूर्वभागः
किंचित्प्रकाशेन विवस्वतेव ॥५९॥ प्रियेष्ववत्तान्समसप्रोत्प्रियाद्दैः प्रांशुश्रीः राज।
लब्धिराजस्मृतुः ॥ गांधर्वमस्त्रं ककुत्स्थमाहूकौतः । प्रस्थापनं स्व स्वनिहृन्नलोलयः ॥६
नेनाधनुः कर्षणामृहृद्द लमेकौ प्रायर्यलशिरहज्जाले ॥ नस्योघजेमंभति
घणहेहंनिद्राविधेयेनरदेवसैन्ये ॥६१॥ ननतः प्रियोपात्तरमेधरौषेत्निवेश्पद

ध्मौ जलजं कुमारः तेन स्वहस्तार्जितमेकवीरः पिबन्यशो मूर्त्तमिवावभासे ।
६२ ॥ शंखस्वनाभिज्ञतया निवृत्तास्तं सन्नशत्रुं ददृशुः स्वयोधाः निमीलिताना
मिव पंकजानां मध्ये स्फुरन्तं प्रतिमाशशांकं ॥ ६३ ॥ सशोणितैस्तेन शिलीमुखा
ग्रैर्निक्षेपिताः केतुषु पार्थिवानां ॥ यशो हृतं संप्रति राघवेण न जीवितं वः कृ
पयेति वर्णाः ॥ ६४ ॥ स चापकोटिनिहितैकबाहुः शिरस्त्रनिष्कर्षणभिन्नमौ
लिः ॥ ललाटबद्धश्रमवारिबिन्दुर्भीतां प्रियामेत्य वचो बभाषे ॥ ६५ ॥ इतः परा
नर्भकहार्यशस्त्रान्वैदर्भि पश्यानुमता मयासि ॥ एवंविधेनाहवचेष्टि

तेनत्वेप्रार्थ्यसमेत्यसतानामम्मैमिः ॥६६॥ तस्याः प्रतिष्ठं हि भवाद्विषाद्दानस्यघोषविमुक्तंमु।

त्कामवभासे॥ निष्क्रामतवाप्याप्यरामान्यपत्रः प्रसादसान्मीघमिवात्मदर्पणः ॥६७॥ हृ

ष्टापिसाद्दीविजितानतसाद्दाद्वधिभिः सलीनोऽप्रिपतमभ्यनेटन॥ स्थलीनवांभः

पृष्ठनाभिलक्ष्णामपूरकेकाभिरिवाभ्रहृष्टं ॥६८॥ इति शिरःसिमवामेपादमाधाय

राज्ञामुदवहृदनवद्यांनामवद्यांटपेनः॥ रघनरथागरजोऽभिलक्ष्यस्फुरत्त्वालकां

नामसमरविजयलक्ष्मीः॥ सैवमत्रावमूव ॥६९॥ प्रथमपरिगतार्थं स्तं रघुः सं

निवृत्तं विजयिनमभिनंद्य स्लाघ्यजायासमेतं॥ तदुपहितकुटुंबः शांतिमार्गो

रघु॰ ९० त्सुकोभून्नहिसतिकुलधुर्ये सूर्यवंश्याः गृहाय ॥७१॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये का
लिदासकृतावजपरिणयनपितृसमागमनो नाम सप्तमः सर्गः ॥७॥ अथ तस्य वि
वाहकौतुकं ललितं बिभ्रत एव पार्थिवः । वसुधामपि हस्तगामिनीमकरोदिं
दुमतीमिवापरां ॥१॥ दुरितैरपि कर्तुमात्मसात्प्रयतंते नृपसून
वो हि यत् । तदुपस्थितमग्रहीदजः पितुराज्ञेति न भोगतृष्णया ॥२॥ अनुभूय
वसिष्ठसंभृतैः सलिलैस्तेन सहाभिषेचनं । विशदोच्छ्वसितेन मेदिनी कथ
यामास कृतार्थतामिव ॥३॥ स बभूव दुरासदः परैर्गुरुणाथर्वविदा कृत ९०

60

क्रियः ॥ पवनाग्निसमागमो ह्ययं सहितं ब्रह्म यदस्त्रतेजसा ॥४॥ रघुमेव नि।
वृत्तयौवनं तममन्यन्त नरेश्वरं प्रजाः ॥ स हि तस्य न केवलां श्रियं प्रतिपेदे सकला
न्गुणानपि ॥५॥ अधिकं शुशुभे शुभंयुना द्वितयेन द्वयमेव संगतं ॥ पदमृद्धम
जेन पैतृकं विनयेनास्य नवं च यौवनं ॥६॥ सदयं बुभुजे महाभुजः सहसोद्वेगमि
यं व्रजेदिति ॥ अचिरोपनतां स मेदिनीं नवपाणिग्रहणां वधूमिव ॥७॥ अहमे
वमतो महीपतेरिति सर्वः प्रकृतिष्वचिन्तयत् ॥ उदधेरिव निम्नगाशतेष्व
भवन्नास्य विमानना क्वचित् ॥८॥ न खरो न च भूयसा मृदुः पवमानः पृथिवी।

रघु· रुहानिवसपुरस्कृतमध्यमक्रमोनमयामासनृपाननुद्धरन् ॥९॥ अथवीक्ष्यर
६१ घुःप्रतिष्ठितंप्रकृतिष्वात्मजमात्मवत्तयाविषयेषुविनाशधर्मसुत्रिदिव।
61 स्थेष्वपिनिःस्पृहोऽभवत् ॥१०॥ गुणवत्सुतरोपितश्रियःपरिणामेहिदिलीपवं
शजाःपटवीन्तरुवल्कवाससांप्रयताः ॥ संयमिनांप्रपेदिरे ॥११॥ तमरण्यसमा
श्रयोन्मुखंशिरसावेष्टनशोभिनासुतः ॥ पितरंप्रणिपत्यपादयोरपरित्यागम
याचतात्मनः ॥१२॥ रघुरश्रुमुखस्यतस्यतत्कृतवानीप्सितमात्मजप्रियः न
तुसर्पइवत्वचंपुनःप्रतिपेदेव्यपवर्जितांश्रियं ॥१३॥ सकिलाश्रममन्त्य। ६१

मास्मितेनानिलवसन्नावमन्येषुराद्धहिः । समुपास्यत पुत्रभोग्यघात्तुषेयवाविष्टु
नेन्द्रियः श्रिया ॥१४॥ स पुण्डरीकस्यानपूर्वं पार्थिवं कुलमभ्युन्नतलनूनलेख्यं ॥ नम
मानि भूतेन्द्रनानूनमनुद्गिनार्केणसमाहरोद्भुजन ॥१५॥ घनि पार्थिवलिङ्गधा
रिणौ दृढशासनानेव तु रागबद्धैर्जनैः ॥ अनिहन्ति महोदयपार्थिवोऽर्थं वमेषु विव
धर्मियोगिनौ ॥१६॥ अजिताधिपमायमेत्विमित्रयुजेनीतिविसारदैरजः । अन
पायि पदोपलब्धये रघुरातैः समियाय योगिभिः ॥१७॥ नृपतिः प्रकृतीरवे
क्षितुं व्यवहारासनमाददे युवा ॥ परिचेतुमुपांशुधारिणां कुशपूतं प्रवा

रघु.
९२
62

यास्तुविष्टरं ॥१८॥ अनयत्प्रभुशक्तिसंपदावशमेकोनृपतीननंतरान् ॥ अपरःप्रणि
धानयोग्ययामरुतःपंचशरीरगोचरान् ॥१९॥ नयचक्षुरजोदिदृक्षयापर ॥
ध्रस्यततानमंत्रिषु ॥ हृदयेसमरोपयन्मनःपरमंज्योतिरवेक्षितुंरघुः ॥२०॥
अकरोदचिरेश्वरःक्षितौद्विषदारंभफलानिभस्मसात् ॥ इतरोदहनेस्वकर्म
णांववृतेज्ञानमयेनवह्निना ॥२१॥ पणबंधमुखान्गुणानजःषडुपायुंक्त
समीक्ष्यतत्फलं ॥ रघुरप्यजयद्गुणत्रयंप्रकृतिस्थंसमलोष्टकांचनः ॥२२॥ नन ९२
वःप्रभुराफलोदयात्स्थिरकर्माविररामकर्मणः ॥ नचयोगविधेर्नवेतरः

स्थिरधीराः परमार्थदर्शिनाम् ॥ २४ ॥ श्रुतिशास्त्रेषु वैदिकेषु च मनीषिद्ध प्रसरेषु
जाग्रतो प्रमनात्वदयापवर्गयोः क्रमं यो नि सिद्धिमात्माभाववाप्त्नः ॥ ३ ॥ आपकस्तु
दजव्यपेद्वायागामयित्वात्मामदर्शिनः समाः ॥ नममः परमात्मद्रव्यपेषुरुहं
योगमसमाधिनात्वतुः ॥ २५ ॥ श्रुनदेहविसर्जनः पितृस्थिरमस्त्रुतिविहृज्य
राघवः ॥ वितनात्मनसमं प्रबोधसाकन्तुमें न्य पृथिवी प्राप्तकान्तोः ॥ २६ ॥ श्री
करोबनदैत्येन्द्रदेहिकेपि नभक्ता पितृकार्यकल्पवित् ॥ नद्विजेन न पशान
नुत्यजल्पनयावर्जितपिण्डकोद्विजः ॥ २७ ॥ सपराह्णगतेरसोच्यतोपितृहरि

रघु ६३ एवमृद्धिविद्विषिभिः समित्राधिगोऽधिज्यकार्मुकः प्रान्तवानप्रतिष्ठासमेजयान्
२८॥ दिनिरिडमनीचभामिनीवनितामाधनमग्रापोत्कंपम यानावद्वान्न
स्राभृ॥ दृष्टवीरमतीजनास्तुनो॥ २९॥ दृष्ट्वाविमप्तानोपमद्भुतिंपप्रासा
दिनदृष्टवास्तपिप्रकृते॥ दृष्टपूर्वरेयमात्मयात्दर्शकेदारेतुहंविद्युर्धाः
३०॥ अथमिटवगाणरवधाभुजंस्तुनयानामसपार्थिवः॥ अथ एतत्सुपेपिवान्
भौयपरिघेर्मुन्न उदोस्मटीधिन्तिः॥ ३१॥ वल्लमान्नमघोपपणेनयेविद्रुंधामन्न
नये॥ वद्धस्तुनं वसुनस्यविमोनैकेवलंगुणावन्नापिमघोजना॥ ३२॥ सकदावि ६३

दवेक्षितप्रजः सह देव्या विजहार सुप्रजाः । नगरोपवने सचीसखो मरुतां
पालयितेव नन्दने ॥ ३३ ॥ अथ रोधसि दक्षिणोदधेः श्रितगोकर्णनिकेतमी
श्वरं । उपवीणयितुं ययौ रवेरुदयावृत्तिपथेन नारदः ॥ ३४ ॥ कुसुमैर्ग्रथिताम
पार्थिवैः स्रजमातोद्यशिरोनिवेशितां । अहरत्किल तस्य वेगवानधिवास
स्पृहयेव मारुतः ॥ ३५ ॥ भ्रमरैः कुसुमानुसारिभिः परिकीर्णा परिवादिनी मु
नेः । ददृशे पवनावलेपजं सृजती बाष्पमिवाञ्जनाविलं ॥ ३६ ॥ अभिभूय वि
भूतिमार्त्तवीं मधुगन्धातिशयेन वीरुधां । नृपतेरमरस्रगाप सा दयितोरस्थल

रघु·
६५
64

कोटिषु स्थितिं ॥२८॥ क्षणमात्रसखीं सुजातयोः स्तनयोस्तामवलोक्य विह्वला
निमिमील नरोत्तमप्रिया हृतचन्द्रा तमसेव कौमुदी ॥ सममेव नराधिपेन सा गुरु
संमोहविलुप्तचेतसा ॥ अगमत्सह तैलबिंदुना नवदीपार्चिरिव क्षितेस्तले ॥
२९ ॥ उभयोरपि पार्श्ववर्त्तिनां तुमुलेनार्त्तरवेण वीजिताः ॥ विहगाः कमलाकरा
लयाः समदुःखा इव तत्र चुक्रुशुः ॥३०॥ नृपतेर्व्यजनादिभिस्तमो नुनुदे सा तु
तथैव संस्थिता प्रतिकारविधानमायुषः सति शेषे हि फलाय कल्पते ॥३१॥
प्रतियोजयितव्यवल्लकीसमवस्थामथ सत्त्वविप्लवात् ॥ स निनाय नितान्त ६५

वत्सलः परिगृह्योसि नमेकमेगानां ॥८२॥ पतिरेक निषत्रपानघाकरणो

घायविमलवर्णोया ॥ समलब्धपतविमूढाविलां मृगलेखामुषसीव चंद्रमाः

८३॥ विललापसवाष्पगद्गदं सहजामप्यपहायधीरतां ॥ अभितप्तमयोपिमा

र्दवं भजते कैव कथा शरीरिणां ॥८४॥ कुसुमान्यपि गात्रसंगमात्प्रभवंत्यायुरपो

हितुं यदि ॥ नभविष्यति हंतसाधनं किमिवान्यत्प्रहरिष्यतो विधेः ॥८५॥ अथ

वा मृदु वस्तु हिंसितुं मृदुनैवारभते प्रजांतकः ॥ हिमसेकविपत्तिरत्र मेनलि

नीपूर्वनिदर्शनं मता ॥८६॥ अथवा सुरमाल्यरूपभागशनिर्निर्मितः पवकै

रघु ६५ मेणाघट्टनेन तरुर्न पातितः क्षपिता तद्विटपाश्रिता लता ॥६७॥ स्रगियं यदि जीवि-
तापहा हृदये किं निहिता न हन्ति मां विषमप्यमृतं क्वचिद्भवेदमृतं वा विष-
मीश्वरेच्छया ॥६८॥ कृतवत्यसि नावधीरणामपराद्धेऽपि यदा चिरं मयि ॥ कथ-
मेकपदे निरागसं जनमाभाष्यमिमं न मन्यसे ॥६९॥ ध्रुवमस्मि शठः शुचिस्मि-
ते विदितः कैतववत्सलस्तव परलोकमसन्निवृत्तये यदनापृच्छ्य गतासि मामि-
तः ॥७०॥ दयितां यदि तावदन्वगाद्विनिवृत्तं किमिदं तया विना ॥ सहतां ह-
तजीवितं मम प्रबलामात्मकृतेन वेदनां ॥७१॥ सुरतश्रमसंभृतो मुखे स्वेदविन्दवो ६५

होटलवाह्रमेवाप्निते ॥ स्वयमत्तस्मि नात्मनात्मनाधिमिमां देहम्भूतामसार

तो ॥५२॥ मननमाप्यिनविग्नि यं मयाहमेवंन्नवकिंजहासिमा ॥ ननुशान्तूपा

तिः द्विते रहोत्तयिमे भाववनिबंधनारतिः ॥५३॥ कुसुमोत्सविताव्वलीम

नश्च लपनभृंगाहवल्लवालकान् ॥ करमोहकरोतिमाहनत्वत्रुपावन्न

नशं किमेमनः ॥५४॥ नटयोहितनुमर्द्धस्मिमनिबोधेनविसादमान्सुमेज

लितेनगुह्यागानंनमत्तुह्निनाद्रविवनन्तमौषधि ॥५५॥ उदमक्षसिता

लकेमुखेनवविम्बांनकण्ठदुःतेनानिमांनिष्ठिासुमसिवैकपंकजंविर

रघु· ९९ 66 रैनाभ्योनरषट्पदस्वने ॥५६॥ शशिनं पुनरेति शर्वरी दयिता द्वंद्वचरं पतत्रिणं।
इति तौ विरहान्तरक्षमौ कथमत्यन्तगता न मां दहेः ॥५७॥ नवपल्लवसंस्तरेऽपि
ते मृदु दूयेत यदङ्गमर्पितं ॥ तदिदं विषहिष्यते कथं वद वामोरु चिताधिरो-
हणं ॥५८॥ इयमप्रतिबोधशायिनीं रसना त्वां प्रथमा रहःसखी ॥ गतिविभ्र-
मसादनीरवा न शुचा नानुमृतेव लक्ष्यते ॥५९॥ कलमन्यभृतासु भाषितं क-
लहंसीषु गतं मदालसं हरिणीषु विलोलमीक्षितं पवनाधूतलतासु वि- ९६
भ्रमः ॥६०॥ त्रिदिवोत्सुकयाप्यवेक्ष्य मां निहिताः ॥ सत्यममी गुणास्त्वया वि-

रहितेनवमेगुरुहव्याघंहृदयंनत्ववलेविनुंद्गमाः ॥६१॥ ध्रुवमंमिमिथुनेपरिकल्पितेत्व
यासहकाराः फलिनीचनन्विमौ ॥ अविधायविवाहसत्क्रियामनयोगम्यतनूत्य
सोधते ॥६२॥ कुसुमंकृतदोहदस्त्वयायदशोकोयमुदीरयिष्यति ॥ अलकाभर
णंकथंनुतत्तवनेष्यामिनिवापमाल्यतां ॥६३॥ स्मरतेनवपुषापुराहृनूपुरंचरणानु
हमन्यदुर्लभं ॥ अमुनाकुसुमास्तुवर्षिणात्वमशोकेनसुगात्रिशोच्यसे ॥६४॥ नव
निस्वसितानुकारिभिः वकुलैरर्द्धचितासमंमया ॥ असमाप्यविलासमेखलां
किमिदंकिंनरकंठिसुप्यते ॥६५॥ समदुःखसुखैःसखीजनःप्रतिपच्चन्द्रनिभो

रघु· यमात्मजः ॥ अहमेकरसस्तथापि ते व्यवसायः प्रतिपत्तिनिष्ठुरः ॥ ६६ ॥ धृतिरस्तमि-
६० ता रतिश्च्युता विरतं गेयमृतुर्निरुत्सवः । गतमाभरणप्रयोजनं परिशून्यं शयनी-
67 यमद्य मे ॥ ६७ ॥ गृहिणी सचिवः सखी मिथः प्रियशिष्या ललिते कलाविधौ ॥ क-
रुणाविमुखेन मृत्युना हरता त्वां वद किं न मे गतं मदिराक्षि मदाननार्पितं मधुपी-
त्वा रसवत्कथं नु मे ॥ अनुपास्यसि बाष्पदूषितं परलोकोपनतं जलाञ्जलिं ॥ ६९ ॥
विभवेऽपि सति त्वया विना सुखमेतावदजस्य गण्यतां ॥ अहृतस्य विलोभनां ॥
तरैर्मम सर्वे विषयास्त्वदाश्रिताः ॥ ७० ॥ विलपन्निति कोसलाधिपः करुणार्थग्रथि- ६०

तेप्रियांप्रति । अकरोत्पृथिवीरुहानपिस्रुतशाखारसबाष्पदूषितान् ॥ ११ ॥ अथत
स्यकथंचिदंकतः स्वजनस्तामपनीयसुंदरीं विससर्जतदंत्यमंडनामनला
यागुरुचंदनैधसे ॥ १२ ॥ प्रमदामनुसंस्थितः शुचान्नृपतिः सन्नितिवाच्यदर्शनात्
नचकारशरीरमग्निसात्सहदेव्यानतुजीविताशया ॥ १३ ॥ अथतेनदशाहतःपरे
गुणशेषामुपदिश्यभामिनीं ॥ विदुषाविधयोमहर्द्धयः पुरएवोपवनेविनिन्यिरे
१४ ॥ सविवेशपुरींतयाविनाक्षणदापायशशांकदर्शनः ॥ परिवाहमिवाव
लोकयन्स्वशुचः पौरवधूमुखाश्रुषु ॥ १५ ॥ तमवेत्यमखायदीक्षितः प्रणिधा

प

रघु· नाम्नुहुरभ्यस्तसमाधिनः ॥ अभिषंगिणामीप्सितं विश्रामितनिष्प्रियेण किल्लान्ववोधय
९८ न ॥ १६ ॥ असमामविधिर्यतो मुनिस्त्वविद्वानपि शोककारणं ॥ नमवत्तमुपस्थि
68 नः स्वयं प्रकृतौ स्मया पथि तं हृतनस्थिवे ॥ १७ ॥ मयि तत्स्पमहन वर्ज्जने स्फटसंदेश
यदासरस्वतीमृणालविस्फुत सत्वसारतां हृदि चैनामनुपधातुमर्हसि ॥ १८ ॥ त्रिभुव
नेपि सामर्ज्जुधन्वनः सममीतं च भवद्य भाविव ॥ सह्निनिः प्रथितेन नवद्रुपात्रितीयं
ज्ञानमपेनपप्रणनि ॥ १९ ॥ वरनः किलदुग्धं तनयस्तु णविंदोः परिणं किनःपुरा
प्रजिघायपसमाधिभेदिनी हरिरस्मैदरणीं सरंगना ॥ २० ॥ समनयः प्रतिवेधमनु ९८
ना

नाप्रमुखाविःकृतचारुविभ्रमं॥ अशपद्भव मानुषीति तां शमवेलाप्रलयोर्म्मिणा
मुनिः॥ ८०॥ भगवन्परवानयं जनः प्रतिकूलाचरितं क्षमस्व मे॥ इति चोपनतां क्षिति
स्पृशं कृतवानासुरपुष्पदर्शनात्॥ ८१॥ क्रथकैशिकवंशसंभवा तव भूत्वा म
हिषी चिराय सा॥ उपलब्धवती दिवश्च्युतं विवशा शापनिवृत्तिकारणं॥ ८३॥ तदलं
तदपायचिंतया विपदुत्पत्तिमतामुपस्थिता॥ वसुधेयमवेक्ष्यतां त्वया वसुमत्या
हि नृपाः कलत्रिणः॥ ८४॥ उदये पदवाच्यमुज्झता श्रुतमाविःकृतमात्मवन्
त्तया॥ मनसः समुपस्थिते ज्वरे पुनरक्लीबतया प्रकाशतां॥ ८५॥ हृदि नाकुत

रघु. ६५
69

एवमाप्तुनर्भवमानानुमतापिलभ्यते ।। परलोकजुषांस्वकर्मभिर्गतयोभिन्नपथा
हिदेहिनां ।।८५।। अपशोकमनाःकुटुंबिनीमनुगृह्णीष्वनिवापदत्तिभिः ।। स्वज
नाश्रुकिलातिसंततंदहतिप्रेतमितिप्रचक्षते ।।८६।। मरणंप्रकृतिःशरीरिणां
विकृतिर्जीवितमुच्यतेबुधैः । क्षणमप्यवतिष्ठतेश्वसन्यदिजन्तुर्ननुलाभवान
सौ ।।८७।। अवगच्छतिमूढचेतनःप्रियनाशंहृदिशल्यमर्पितं ।। स्थिरधीस्तु
तदेवमन्यतेकुशलद्वारतयासमुद्धृतं ।।८८।। स्वशरीरशरीरिणावपिश्रुतसं
योगविपर्ययौयदाविरहःकिमिवानुतापयेद्वदबाह्यैर्विषयैर्विपश्चितं ।।८९।। ६५

न स्पृह्य जनवच्छुचोवर्णं वर्णितामानन्न मतोनुमर्दहस्मि ॥ तुमसानुमतां किमन्नरं यदि
वाघोद्धितीयोपिनेचलाः ॥९१॥ सत्त्वैरितिष्विनेनतु कृदारमनेः प्रतिगृह्य वचोक्षि
समुत्तिं ॥ नदलव्यपदं हृदि शोकद्येनमतियानमिवोनकमस्य गुरोः ॥९२॥ नेत्रा
द्धोपरिगासिनीः समाः कथंचिद्धाललाद्विनयमस्त्येनमूमोः सादस्य प्रतिह
तिदृष्टैः प्रियायाः स्वमेषु दर्शनाकसमागमोमस्यैव ॥९३॥ नस्यमसह्यहृद
ठै यैकि लशोकशंकुः सदामरोद्ध ब्रुवसौधनलंविभेदमाणानद्देनुमपितं
भिषजामसाध्यं लाभमियानुगमनन्वरया समेन ॥९४॥ समस्यविनीयमथव

रघु. ७० म्हरं कुमारमादिश्य रक्षणविधौ विधिवत्प्रजानां रोगोपसृष्टतनुदुर्वसतिं
मुमुक्षुः प्रायोपवेशनमतिर्नृपतिर्बभूव ॥ ९५ ॥ तीर्थे तोयव्यतिकरभवे जह्नुक
न्यासरय्वोर्देहत्यागादमरगणनालेख्यमासाद्य सद्यः ॥ पूर्वाकाराधिकतररु
चा संगतः कांतयासौ लीलागारेष्वरमत पुनर्नंदनाभ्यंतरेषु ॥ ९६ ॥ इति श्रीरघु
वंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ अजविलापो नाम अष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥ पि
तुरनंतरमुत्तरकोशलान् समधिगम्य समाधिजितेंद्रियः ॥ दशरथः प्रशशा
स महारथो यमवतामवतां च धुरि स्थितः ॥ १ ॥ अधिगतं विधिवद्यदपालय ७०

नमूहूति मंडलमानमाकुलोऽपि चिते ॥ अम वद स नतोगुणाय नवों सनतारं नगा ।
प्रकरोऽजस्मः ॥२॥ उमयमेवबद्धेतिमनीऽषिणः समयवर्बिनया क्रतकर्मणो वल
निषूदनमर्थेयतिवने श्रमनुदंमनुदंडधराल्पयं ॥३॥ जनपढे नगदः पद माढधा
वभिमवः ऋजुनप वमयपत्नजाः क्रषिसृन्नाल वन्यजनेदने प्रमरने मरतेअसिधा ।
र्थिवे ॥४॥ वशिष्टिगेनजिनारत्नुणाय याश्रियमगुणाटजे ननगः पद्मनमधिग
मानष्ठेवषप्लर्थमोन नमहीनयराक्रमे ॥५॥ समन यावहस्रुष्टिवि मर्गानेनियम
नाहमनो वनराधिपा ॥ अनुययौमपुणयजने श्वरौमव हणावहणाग्रसंरहवा

रघु. ६॥ नमृगयाभिरतिर्नदुरोदरं नचशशिप्रतिमाभरणंमधु॥ नमुदयायनवानवयौ
७१ वनेप्रियतमायतमानमपाहरत्॥ ७॥ नकृपणाप्रभवत्यपिवासवेनवितथापरि
71
हासकथास्वपिनचसपत्नजनेष्वपितेनवागपरुषापरुषाक्षरमीरिता उदयमस्तमयं
चरघूद्वहादुभयमानशिरेवसुधाधिपाः। सहिनिदेशमलंघयतामभूत्सुहृदयोहृ
दयःप्रतिगर्जतां। अजयदेकरथेनसमेदिनीमुदधिनेमिमधिज्यशरासनः। जय।
मघोषयदस्यहिकेवलंगजवतीजवतीव्रहयाचमूः॥ अवनिमेकरथेनवरूथि
नाजितवतःकिलतस्यधनुर्भृतः। विजयदुंदुभितांययुरर्णवाःघनरवाःनरवा। ७१

द्रुतसंयद्रः ॥ प्रासित्र यद्मवलः प्रतप्तकोटिनाप्ति खविराणां कुलपेन पुरंदरः सप्तसहस्रि
मत्वाधनुष्माद्भिर्षांस्वनवतामरसाननः स्मारितकोटिसहस्र मरीचि ॥ नासम मचिनो
न्कुलपेन हरिर्ष्णीप्राः ॥ स्वधनुष्मायुधि सयकवर्षिणां स्वनवता नवता मरसाननः व
रणयोर्नस्वरागासमहि भिर्मकुटस्नमरीविभिरस्मृ प्रान् न्यपतयः प्रानप्राम्त रु
नोयथाप्रातमरवंतमखंडितयोरुषंतिवसते मद्राणीवरोधस ॥ सविवकारितवा
लसतोजन्तीन् समनुकंप्यमयल्लपरि महानन्नलकानन्लका नवमांपुली जाघन
निर्विषवीहतनेमखलानुनाविस्कृ विलसविवे प्राकान् सरिपुदारगणा नकरोद्ध

रघु. ७२
72

स्फुरनसाः ॥१७॥ अजिनदंडभृतं कुशमेखलां यतगिरं मृगशृंगपरिग्रहां ॥ अ-
धिवसंस्तनुमध्वरदीक्षितामसमभासमभासयदीश्वरः ॥१८॥ अवभृथप्र-
यतो नियतेन्द्रियः सुरसमाजसमाक्रमणोचितः ॥ नमयति स्म स केवलमुन्न-
तं वनमुचे नमुचेररये शिरः ॥१९॥ तमपहाय ककुत्स्थकुलोद्भवं पुरुषमात्म-
भवं च पतिव्रता ॥ नृपतिमन्यमसेवत देवता सकमला कमलाघवमर्थिषु
[illegible]ः ॥ स किल संयुगमूर्ध्नि सहायतां मघवतः प्रतिपद्य महारथः ॥ स्वभुजवीर्य-
मगापयदुच्छ्रितं सुरवधूरवधूतभयाः शरैः ॥२१॥ असकृदेकरथेन तरस्वि-

लाटनलकानलकाधिपविक्रमः ॥१६॥ उपगतोपि च मंडलनाभितामनु
दितान्यसितातपवारणः श्रियमवेक्ष्य स रंध्रचलामभूदनलसोनलसोमसमद्युतिः ॥१
॥७॥ तमपहाय ककुत्स्थकुलोद्भवं पुरुषमात्मभवं च पतिव्रता ॥ नृपतिमन्यमा
सेवत देवता सकमला कमलाघवमर्थिषु सागरमापगारमापगाः ॥ मलय
कोशलकेकयशासिनां दुहितरोहितरोहितरोपितमार्गणं ॥ ॥१८॥ प्रि
यतमाभिरसौ तिसृभिर्बभौ तिसृभिरेव भुवं सह शक्तिभिः ॥ उपगतो विनिनीषु

रघु रिवहृद्रिहृयोरिहृयोगविवक्षणः ॥ १९॥ क्रान्तध्रुतेन विसर्ज्जितमौलिना भु
२२
72

जसमानृनद्भिवह्ननालताः ॥ कनकयूपसमुच्छ्रयशोभिना वितमसातमसामरयू २२

नाहरि हयाग्रसरेण धनुर्भृतः ॥ दिनकराभिमुखा रणरेणवो रुरुधिरे ।
रुधिरेण सुरद्विषां ॥ २२ ॥ तमलभन्त पतिं पतिदेवताः शिखरिणामिव सा-
गरमापगाः ॥ मगधकोशलकैकयशासिनां दुहितरोऽहितरोपितमार्गणं
२३ ॥ प्रियतमाभिरसौ तिसृभिर्बभौ तिसृभिरेव भुवं सह शक्तिभिः ॥ उपगतो विनिनी-
षुरिव प्रजाहरिहयोगविचक्षणः ॥ २४ ॥ अथ समाववृते कुसुमैर्नवैस्तमिव से-
वितुमेकनराधिपं ॥ यमकुबेरजलेश्वरवज्रिणां समधुरं मधुरंचितविक्रमं ॥ २५ ॥
जिगमिषुर्धनदाध्युषितां दिशं रथयुजा परिवर्तितवाहनः ॥ दिनमुखानि

रघु. रविर्हिमनिमहैर्विमलयन्मलयं नगमत्यजत् ॥२६ हिमविवर्णितचंदनप

२३ ल्लवं विरहयन्मलयाद्रिमुदङ्मुखः विहगयोः कृपयेव शनैर्ययौ रविरहर्वि

73 रहध्रुवभेदयोः ॥२७॥ कुसुमजन्म ततो नवपल्लवास्तदनु षट्पदकोकिलकू

जितं ॥ इति यथाक्रममाविरभून्मधुर्द्रुमवतीमवतीर्य वनस्थलीं ॥२८॥ व्रण

गुरुप्रमदाधरदुःसहं जघननिर्विषयीकृतमेखलं न खलु तावदशेषम

पोहितुं रविरलं हृतवान्हिमं ॥२९॥ परभृतामदनक्षतचेतसां प्रियस

खी लघुवागिवयोषितां ॥ प्रियतमानकरोत्कलहान्तरे मृदुरवाङ्कुरवाप २३

समागमान् ॥ २० ॥ अभिनयान्परिचेतुमिवोद्यता मलयमारुतकंपितपल्ल-
वा ॥ अमदयन्सहकारलता मनः सकलिकाकलिकामजितामपि ॥ २१ ॥ नयगु-
णोपचितामिव भूपतेः सदुपकारफलां श्रियमर्थिनः ॥ अभिययुः सारपुंगम-
धुसंभृतां कमलिनीमलिनीरपतत्रिणः ॥ २२ ॥ कुसुममेव न केवलमार्त्तवं न-
वमशोकतरोः स्मरदीपनं ॥ किसलयप्रसवोपि विलासिनां मदयिता दयि-
ताश्रवणार्पितः ॥ २३ ॥ विरचिता मधुनोपवनश्रिया मभिनवा इव पत्रविशेष-
काः ॥ मधुलिहां मधुदानविशारदाः कुरुबकारवकारणतां ययुः ॥ २४ ॥ सुव

रघु. ७४ नवैर्द्विकयाऽवभासितेन दलितेन मासव गन्धिमधोरिव॥ तिलकपुष्पमयेऽध्या
नषट्पदैः॥ स्फुरञ्चिरसंश्चिरसंश्चिनमीक्षुभिः॥३५॥ सुरभिसंगमजं वनमालया
नवपलाशमधार्यत भंगुरं॥ रमणदत्तमिवार्द्रनखक्षतं प्रमदया मदया
पितलज्जया॥३६॥ सुवदनावदनासवसंभृतस्तदनुवादिगुणः कुसुमो
त्करः॥ मधुकरैरकरोन्मधुलोलुपैर्बकुलमायतपंक्तिभिः॥३७॥ उपययौ
तनुतां मधुखण्डिता हिमकरोदयपाण्डुमुखच्छविः॥ सदृशमिष्टसमागम
निर्वृतिं वनितयानितया रजनीवधूः॥३८॥ ध्वजपटं मदनस्य धनुर्भृतः छ ७४

विकरंमुखचूर्णमनङ्गश्रियः ॥ कुसुमकेशररेणुमलिव्रजाः ॥ सपवनोप
वनोत्थितमन्वयुः ॥ ३ ॥ प्रथममन्यभृताभिरुदीरिताः । प्रविरला इव
मुग्धवधूकथाः ॥ सुरभिगन्धिषु शुश्रुविरे गिरः । कुसुमितासु मिता वन
राजिषु ॥ ४ ॥ श्रुतिसुखभ्रमरस्वनगीतयः कुसुमकोमलदन्तरुचो व
भुः ॥ उपवनान्तलताः पवनाहतैः किसलयैः । सलयैः सलयैरिव पा
णिभिः ॥ ५ ॥ तिलकमत्तकदम्बकृतास्पदैः । कुसुमरेणुनिवेगाढ
गन्धिभिः कलमगीयत भृङ्गविलासिभिः स्मरयुतैरबलासखैः ।

रघु. गमयितुंमसमभ्रेषमहेननमोनमहतीववनपाथ्यधूजनः॥ उनितदृयानदवामव
७५ 75 दायनानरजनीरजनीप्रावनीमधौ॥४३॥ अनुभवन्नवदोलमतूत्सवंप
टुरपिप्रियकण्ठजिघृक्षया॥ अनयदासनरज्जुपरिग्रहे भुजलतांजड
तामबलाजनः॥४४॥ उपचितावयवाशुचिभिःकणैरलिकदंबकयो
गमुपेयुषी॥ सदृशकान्तिरलक्ष्यतमंजरीतिलकजालकजालकमौक्ति।
कैः॥४५॥ त्यजतमान —— मलंबतविग्रहैर्नपुनरेतिगतंचतुरंवयः॥ पर।
भृताभिरितीवनिवेदितेस्मरमतेरमतेस्मवधूजनः॥४६॥ अनलसान्या। ७५

भूतानलस्मात्मनः कमलधूलिमलनामकृत्तेरितो कुसुमभारनताध्वगायो ।
स्मितामममशोकमशोककलताकरोतु ॥ ५७ ॥ लघयतिस्मनपन्थपराधजो
नमहद्भकावलकल्लकृणीकृतो ॥ कुसुमितोनमितोऽलिभिकृतैः स्मरसमा ।
ध्रिकोऽस्मितो ॥ ५८ ॥ अपनतुषारतयाविपाटप्रभैः स्तुरतरागपरिभ्रमतो ।
ऽलिभिः ॥ कुसुमचापतेऽजयदंशुभिर्हिमकरो मकरोर्जितकेतने ॥ ५९ ॥ द्रुत
द्रुतपातनदीस्निवनस्थियः प्रतिनिधिः कनकाभरणास्यपत ॥ युतवयः कु
सुमेदध्युरार्मवंतद लकेदलकेसरयेमले ॥ ६० ॥ अलिभिरंजनविंदुमनोहर

रघु. रैः कुसुमपङ्क्तिनिपातिभिरङ्कितः ॥ न खलु शोभयति स्म वनस्थलीं न

७९ तिलकस्तिलकः प्रमदामिव ॥५१॥ ललितविभ्रमबन्धविचक्षणं सुरभि

76 गन्धपराजितकेसरं ॥ पतिषु निर्विविशुर्मधु मङ्गनाः स्मरसखं रसखण्डनव

र्जितं ॥५२॥ शुशुभिरे स्मितचारुतराननाः स्त्रिय इव श्लथशिञ्जितमेख

लाः ॥ विकचतामरसा गृहदीर्घिका मदकलोदककलोलविहंगमाः ॥

५३॥ अमदयन्मधुगन्धसनाथया ॥ किसलयाधरसंगतया मनः ॥ कु

सुमसंभृतया वनमालिका स्मितरुचा तरुचारुविलासिनी ॥५४॥ अरुणरा ७९

नानाविधविभिरस्तुकैः ॥ श्रवणालब्धपदैस्त्वयवांकुरैः ॥ परभृताविहिते
स्वविलासिनः । स्मरवलैरबलैकरसाः कृताः ॥ ५५ ॥ विपिनाटचेद्दकारस्तु ।
रवमाहते कुसुमितद्रुमसन्मदकोकिले ॥ नष्टपभोगारसंहिमकर्षिणोः
परहेमारसलोपमतोयपैः ॥ ५६ ॥ अथयथासुखमार्तवमुत्सवं समनुभू
यविलासवतीसखः नरपतिश्चकमेमृगयारतिं समधुमन्मधुमन्मथ ।
संन्निभः ॥ ५७ ॥ परिचयंचललक्ष्यनिपातनेभयरुषोश्चतदिंगितबोध
नं ॥ श्रमजयात्प्रगुणांचकरोत्यसौतनुमतोनुमतः ॥ प्राविवेशियौ ॥ ५८

रघु· मृगवनोपगमक्षमवेषभृद्विपुलकंठनिषक्तशरासनः ॥ गगनमश्वखुरो
११ द्धूतरेणुभिर्नृसविता सवितानमिवाकरोत ॥५९॥ ग्रथितमौलिरसौ वनमा
लया नवपलाशसवर्णतनुछदः तुरगवल्गनचंचलकुंडलो विरुरुचे
रुरुचेष्टितभूमिषु ॥६०॥ तनुलताविनिवेशितविग्रहा भ्रमरसंक्रमितेक्ष
णवृत्तयः ॥ ददृशुरध्वनि तं वनदेवताः सुनयनं नयनंदितकोशलं ॥ श्व
गणिवागुरिकैः प्रथमास्थितं व्यपगतानलदस्युविवेश सः ॥ स्थिर ७८
तुरंगमभूमि निपानवन्मृगवयोगवयोपचितं वनं ॥६२॥ अथ नभस्य ५

स्वत्रिदशायुधे कनकपिंगतडिद्गुणसंयुते ॥ धनुरधिज्यमनाधिरुपाद
दे नरवरो रवरोषितकेशरी ॥ ६३ ॥ तस्य स्तनप्रणयिभिर्म्मुहुरेणशावैर्व्या
हन्यमानहरिणीगमनं पुरस्तात् ॥ आविर्बभूव कुशगर्भमुखं मृगाणां यू
थं तदग्रसरगर्वितकृष्णसारं ॥ ६४ ॥ तत्प्रार्थितं जवनवाजिगतेन राज्ञा तू
णीमुखोद्धृतशरेण विशीर्णपंक्ति ॥ श्यामीचकार वनमाकुलदृष्टिपातै
र्वातेरितोत्पलदलप्रकरैरिवाभः ॥ ६५ ॥ लक्ष्यीकृतस्य हरिणस्य हरिप्रभा
वः ॥ प्रेक्ष्य स्थितां सहचरीं व्यवधाय देहं ॥ आकर्णकृष्टमपि कामितया स ध

रघु धन्वी बाणं कृपामृदुमनाः प्रतिसंजहार ॥६६॥ तस्यापरेष्वपि मृगेषु शरान्मुमु-
७८ क्षोः कर्णान्तमेत्य बिभिदे निबिडोपि मुष्टिः ॥ त्रासातिमात्रचटुलैः स्मरतः
78 सुनेत्रैः प्रौढप्रियानयनविभ्रमचेष्टितानि ॥६७॥ उत्तस्थुषः शिशिरपल्वलपं-
कमध्यान्मुस्ताप्ररोहकवलावयवानुकीर्णं ॥ जग्राह स द्रुतवराहकुलस्य
मार्गं सुव्यक्तमार्द्रपदपंक्तिभिरायताभिः ॥६८॥ तं वाहनादवनतोत्तरका-
यमीषद्विध्यन्तमुद्धतसटाः प्रतिहन्तुमीषुः ॥ नात्मानमस्य विविदुः सहसा
वराहा वृक्षेषु विद्धमिषुभिर्जघनाश्रयेषु ॥६९॥ तेनावघातरभसस्य विकृ ७८

ष्यपत्री वत्ता स्थाने त्रक्षिवेरमह्नि घस्यान्नक्ता: ॥ निर्भिंयविमह्नमस्थोगीतलि

मवुवल्लं पानयां मद्यममानपपानपक्ष्याव ॥ २१ ॥ मायो विषाणपरिमोघल:

मूलमां गानवेदृं त्रकारानपतिनिंष्टुन्ने: दादरसै: स्तूगंमहमविनियाधिकृ

न: घरेषामनुष्ठि तेन ममद्देननद्दीर्द्वमायुः ॥ २२ ॥ व्याघ्रानभीरुमिमुवोत्स

निनानउद्दामय: पुद्गामनानविटपानिववालकवनान ॥ स्थिदाविनुषल:

चुहृत्तनयानिमषान्नूणी चकार चकारपुरः पृविनवक्रंरंधाव ॥ २३ ॥ निर्दा

नागै: कुंजलीनानजिघांसुर्जानिर्घोषै: दोभयामासहर्सिंहान ॥ वने तेषा

रघु॰ णभ्यहृत्यापरैर्भुक्ती वीर्योद्धृतस्य राजश्रीहेम्नामाणं ॥ नन्दना राजकुलवन्दनीच्चवैरा
७९ न्यकुन्त्य ॥ कुटिललनवोपललवनमुक्तान् ॥ आम्नानेरणह्ननकर्मणोऽहि
79 मानामानरण्येनलभिवमार्गैरो रमेला ॥ २४ ॥ चमरान्परितःप्रवर्तिताश्वःक्वचि
दाकर्णविकृष्टभल्लवर्षी नृपतीनिव तान्वियोज्य सद्यः ॥ सितवालव्यजनैर्जगा
मशांतिं ॥ २५ ॥ अपितुरगसमीपादुत्पतंतं मयूरं न स रुचिरकलापं बाणलक्ष्यी
चकार सपदिगतमनस्कः ॥ चित्रमाल्यानुकीर्णे रतिविगलितबंधे केशपाशे
प्रियायाः ॥ २६ ॥ तस्य कर्कशविहारसंभवं स्वेदमाननविलग्नजालकं ॥ आ। ७९

वद्याम सतुषारशीकरो भिन्नपल्लवपुटो वनानिलः ॥ ६८ ॥ इति विस्मि-
तान्यकरणीयमात्मनः ॥ सचिवावलंवितधुरं नराधिपं ॥ परिवृद्धराग-
मनुवंधसेवया मृगया जहार चतुरेव कामिनी ॥ ६९ ॥ स ललितकुसुमप्र-
वालशय्यां ज्वलितमहौषधिदीपिकासनाथां ॥ नरपतिरतिवाहयांवभूव
क्वचिदसमेतपरिच्छदस्त्रियामां ॥ ७० ॥ उषसि स गजयूथकर्णतालैः पटुप-
टहध्वनिभिर्विनीतनिद्रः ॥ अरमत मधुराणि तत्र शृण्वन् विहगविकूजि-
तवंदिमंगलानि ॥ ७१ ॥ अथ जातु रुरोर्गृहीतवर्त्मा विपिने पार्श्वचरैरल-

वा२

रघु. दयमानाः ॥ श्रमफेनमुचा तपस्विगाढां तमसां प्राप नदीं तुरंगमेण ॥ ८१ ॥ कुंभ
२. पूरणभवः पटुरुच्चैरुच्चचार निनदोंभसि तस्याः ॥ तत्र स द्विरदबृंहितशंकी श
80 ब्दपातिनमिषुं विससर्ज ॥ ८२ ॥ नृपतेः प्रतिषिद्धमेव तत्कृतवान्पंक्तिरथो वि
लंघ्य यत् ॥ अपथे पदमर्पयंति हि श्रुतवंतोपि रजोनिमीलिताः ॥ ८३ ॥ हा ता
तेति क्रंदितमाकर्ण्य विषण्णस्तस्यान्विष्यन्वेतसगूढं प्रभवं सः ॥ शल्यप्रो
तं वीक्ष्य सकुंभं मुनिपुत्रं तापादंतः शल्य इवासीत्क्षितिपोपि ॥ ८४ ॥ तेनावती
र्य तुरगात्प्रथितान्वयेन पृष्टान्वयः स जलकुंभनिषण्णदेहः ॥ तस्मै द्विजेत ८

स्तयहि सुतः स्वलङ्घितात्मनमहारघवैः कथयांबभूव ॥ ८५ ॥ तन्नोहितिनश्रुतमनु
ष्ठितमात्मैव यथित्रोऽसकाममवमल्लहृ पुराल्लिनाय ॥ नाभ्यांनयात्मन मुपेत्यत
नमेकपुत्रमसूनानलः स्ववरितेनृपतिः पाण्डुम ॥ ८६ ॥ नौदृंपतीवह्वविलयताशि।
पुरोऽर्यहुत्रीणां त्वं निषानमपुदहारयत्नामुरत्नः ॥ सोऽभूत्पराहरयभूमिपतिपु।
णामहत्तार्थितैर्नयनवारिभिरेववद्धः ॥ ८७ ॥ दृष्टिप्रांनमास्पतिभवानयित्रपुरो।
कांदेनेवयस्यहृमिवेतितमनुताववं ॥ आक्रांत दूर्वमिवमनुताविषंभुजंगमा।
वावकोपालपतिः प्रयमापदाधः ॥ ८८ ॥ शापोप्यदृष्टतनयाननपद्मशोभमा

३

रघु. नुग्रहेण भवता मयि पातितो ऽयं ॥ कृष्यां दहन्नपि खलु क्षितिमिंधनेद्धो बीजप्ररो

८१ हजननीं ज्वलनः करोति ॥ ८० ॥ इत्थंगते गतघृणः किमयं विधत्तां वध्यस्तवे

त्यभिहितो वसुधाधिपेन ॥ एधान्हुताशनवतः स मुनिर्ययाचे पुत्रं परासुमनुगन्तु

मनाः सदारः ॥ ८१ ॥ प्राप्तानुगः सपदि शासनमस्य राजा संपाद्य पातकविलुप्त

धृतिर्निवृत्तः ॥ अन्तर्निविष्टपदमात्मविनाशहेतुं शापं दधज्ज्वलनमौर्वमिवां

बुराशिः ॥ ८२ ॥ इति रघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ मृगयाविहारो नाम

नवमः सर्गः ॥ ९ ॥ पृथिवीं शासतस्तस्य पाकशासनतेजसः । किंचिदूनमनूनर्द्धे ८१

ड्ढैः प्रारब्धामपुनंयथैव ॥ १ ॥ नवेदपलेभेदूर्वेधामरणेमिमोक्षसाधनेसुनाभिधानेसर्वे

ज्योतिः सघः श्रीकलमोपद्दं ॥ २ ॥ मनोर्वैप्राश्रिरंतस्मिन्ननभिवक्रसेततिः तिम

ज्यपुनरुत्स्यास्यन्नटः स्रोतस्वामवत ॥ ३ ॥ अतिहन्त्रत्पयायेदृसेततिः सचि

रंतयः ॥ प्राङ्मुस्यान्नभिव्यक्ररेलानत्तिनिवार्णवः ॥ ४ ॥ स्कन्घस्रोगादयस्त

स्यसेनः से नानकांद्विगाः ॥ आरोभिरेयनान्मानः पृथ्वीयामिहिमनिजाः ॥ ५

तस्मिन्नवसरेदेवाः पौलस्त्यो महत्नु नाहरिं ॥ अभिजगमुर्निर्द्दिष्टामीसद्भायाह । ६१२

त्वमिवाध्वगा ॥ ६ ॥ तेचमापुरुटत्वंतेबुद्धवादिपुरुषः ॥ अव्याक्तोयोमा

रघु॰ वेक्षेपो भविष्यन्त्याः कार्यसिद्धेर्हि लक्षणम्॥७॥ भोगिभोगासनासीनं ददृशुस्तं दिवौकसः। त
८ त्फणामण्डलोदर्चिर्मणिद्योतितविग्रहम्॥८॥ श्रियः पद्मनिषण्णायाः क्षौमान्त
82 रितमेखले॥ अङ्के निक्षिप्तचरणमास्तीर्णकरपल्लवे॥९॥ प्रबुद्धपुण्डरीकाक्षं बा
लातपनिभांशुकं। दिवसं शारदमिव प्रारम्भसुखदर्शनं॥१०॥ प्रभानुलिप्तश्री
वत्सं लक्ष्मीविभ्रमदर्पणं॥ कौस्तुभाख्यमपां सारं बिभ्राणं बृहतोरसा॥११॥ बाहु
भिर्विटपाकारैर्दिव्याभरणभूषितैः। आविर्भूतमपां मध्ये पारिजातमिवापरं॥१२
दैत्यस्त्रीगण्डलेखानां मदरागविलोपिभिः॥ मूर्त्तिमद्भिः प्रहरणैरुदीरितजयस्व ८२

ने ॥ १३ ॥ मुक्तशेषविरोधेन कुलिशव्रणलक्ष्मणा ॥ उपस्थितं प्रांजलिना विनीतेन गरु
त्मता ॥ १४ ॥ योगनिद्रांतविशदैः पावनैः पावनैरवलोकनैः ॥ भृग्वादीननुगृह्णंतं
सौखशायनिकानृषीन् ॥ १५ ॥ अष्टाभिः कुलकं ॥ प्रणिपत्य सुरास्तस्मै शमयि
त्रे सुरद्विषां ॥ अथैनं तुष्टुवुः स्तुत्यमवाङ्मनसगोचरं ॥ १६ ॥ नमो विश्वसृजे पूर्वं वि
श्वं तदनु बिभ्रते ॥ अथ विश्वस्य संहर्त्रे तुभ्यं त्रेधास्थितात्मने ॥ १७ ॥ एकः कारणत
स्तां तामवस्थां प्रतिपद्यसे ॥ नानात्वं रागसंयोगात् स्फटिकस्येव ते स्मृतं ॥ १८ ॥ रसांत
राण्येकरसं यथा दिव्यं पयोऽश्नुते ॥ देशे देशे गुणेष्वेवमवस्थास्त्वमविक्रियः ॥ १९ ॥

अमेयो मितिलोकस्त्वमनर्थी प्रार्थनावहः । अजितो जिष्णुरत्यन्तमव्यक्तो व्यक्तकार

णं ॥२०॥ हृदयस्थमनासन्नमकामं त्वां तपस्विनं दयालुमदयास्पृष्टं पुराणमजरं वि

दुः ॥२१॥ सर्वज्ञस्त्वमविज्ञातः सर्वयोनिस्त्वमात्मभूः । सर्वप्रभुरनीशस्त्वमेकस्त्वं स

र्वरूपभाक् ॥२२॥ सप्तसामोपगीतं त्वां सप्तार्णवजलेशयं । सप्तार्चिर्मुखमाचख्युः

सप्तलोकैकसंश्रयं ॥२३॥ चातुर्वर्ग्यफलं ज्ञानं कालावस्थाश्चतुर्युगाः । चातुर्वर्ण्यम

यो लोकस्त्वत्तः सर्वं चतुर्मुखात् ॥२४॥ अभ्यासनिगृहीतेन मनसा हृदयाश्रयं

ज्योतिर्मयं विचिन्वन्ति योगिनस्त्वां विमुक्तये ॥२५॥ अजस्य गृह्णतो जन्म निरीहस्य हत

नत्विघः ॥ स्वपतो जाग्रतः कस्याप्यवस्थैवेदकत्तव ॥ २६ ॥ क्षान्त्यादीन् विषयान् भोक्तुं।
चरित्व दुःस्त्वं न यः पर्यामो स्मिम ज्ञायामन्मैतासीन्यन वर्तितं ॥ २७ ॥ वसुधाप्या ममैर्मि।
न्नापं यान गर्सिद्धिर्देन्नवः ॥ न्वयाव निपतं न्यो घाज्ञाह्वी याउवाणीवे ॥ २८ ॥ न्वस्तावेषि
नवित्तानां न्वन्समर्पितं कर्मणां ॥ गलिन्हं वीतरागाणां मम भूयस्सनिहृत्तये ॥ २९ ॥ प
न्यद्वेषाप्यपरिच्छेद्यो महिम्नाद्रिर्मद्दिमानव ॥ च्यामवागनुर्मेनाभ्यांसाध्यं न्वामतिकाङ्क
थ्या ॥ ३० ॥ केवलं स्मरणो नापि पुनासि पुरुषं यदा ॥ च्यनेन नहृतयः श्रोषामिविर्वदितेय का।
लास्त्वयि ॥ ३१ ॥ उदधेरिवरत्नानि तेजांसीव विवस्वतः ॥ स्तुतिर्यिर्क्षीतिर्रिच्यैतेनहृरेण

रघु॰
८४

चस्मितानिले ॥३२॥ अनवाप्तमवाप्तव्यं न ते किंचन विद्यते लोकानुग्रह एवैको हे-
तुस्ते जन्मकर्मणोः ॥३३॥ महिमानं यदुत्कीर्त्य तव संह्रियते वचः । श्रमेण तद-
शक्त्या वा न गुणानामियत्तया ॥३४॥ इति प्रसादयामासुस्ते सुरास्तमधोक्षजं
भूतार्थव्याहृतिः सा हि न स्तुतिः परमेष्ठिनः ॥३५॥ तस्मै कुशलसंप्रश्नव्यंजितप्री-
तयः सुराः । भयमप्रलयोद्वेलादाचख्युर्नैरृतोदधेः ॥३६॥ अथ वेलासमासन्नशै-
लरंध्रानुनादिना ॥ स्वरेणोवाच भगवान्परिभूतार्णवध्वनिः ॥३७॥ पुराणस्य क- ८४
वेस्तस्य वर्णस्थानसमीरिता । बभूव कृतसंस्कारा चरितार्थैव भारती

३८ ॥ वभौ मदप्रानज्योत्स्ना साविभोर्वंदमोह्नता ॥ निर्यान शोषारणाङ्गे गेवोर्द्धप्र
वाह्निनी ॥ जाने वारद्दन साकं तावः नुभावपराक्रमौ ॥ अंगिनं तमसेवाभौ रउशैणप्रथमम
धामौ ॥ विदितं तन्यमानं च तेन न मे भुवनत्रयं ॥ अकामोपनतेनैव साधो हृदयमेनसा
४० ॥ कार्यं ष्टुचैककार्यत्वात् भव्यैर्स्मिन्वज्जिणास्तथ यमेव वह्निवानोगेन ः ॥ सारथ्यं प्रति
पद्यते ॥ ४१ ॥ स्वासिधारापरिक्लान्तः कामं च क्रम्यते न मे ॥ स्थापितोट्टशामोमर्द्धैलब्धांशु
श्वह्नसा ॥ ४२ ॥ सद्दुर्वरास्रगीन्नमयात स्वर्दुदात्मनः ॥ अन्याहृष्ठं रिपोः सोढं चवदनेनव
भोगिनः ॥ ४४ ॥ धानारं तमसामीलं मयाचेमहि राज्ञसः ॥ दैव समीदवधान्यं मनेर्नयेष्वास्या

रघु.
८५
85
पराङ्मुखः ॥४५॥ सोऽहं दाशरथीर्भूत्वा रणभूमेर्बलिक्षमं करिष्यामि शरैस्तीक्ष्णैस्तच्छि-
रःकमलोच्चयं ॥४६॥ अचिराद्यज्वभिर्भागं कल्पितं विधिवत्पुनः ॥ मायाविभिरनाली-
ढमादास्यध्वं निशाचरैः ॥४७॥ वैमानिकाः पुण्यकृतस्त्यजन्तु मरुतां पथि ॥ पुष्पकालो। ६२
कसंक्षोभं मेघावरणतत्पराः ॥४८॥ मोक्ष्यध्वे स्वर्गबन्दीनां वेणीबन्धानदूषितान्।
शापयन्त्रितपौलस्त्यबलात्कारकचग्रहैः ॥४९॥ रावणावग्रहक्लान्तमिति वाग
मृतेन सः ॥ अभिवृष्य मरुत्सस्यं कृष्णमेघस्तिरोदधे ॥५०॥ पुरुहूतप्रभृतयः सुर।
कार्योद्यतं सुराः ॥ अंशैरनुययुर्विष्णुं पुष्पैर्वायुमिव द्रुमाः ॥५१॥ अथ तस्य विशां। ६५

मन्युरं तेकामस्यकमगोः ॥ पुरुषः प्रवमर्थाको निर्विस्मयेन सहन्तिज्ञां ॥५२॥ इमपाइरुक्तं तंदो
षोमाददानः पयस्करु ॥ अन्तमवेशाद्याद्यस्यपुंसत्तेनापि दुर्विद्द ॥५३॥ पुरुमं प्राज्ञा
मत्यापनीतं नद्त्वं मत्यग्रहीत्वया ॥ होषवयमांस्कार माविः कृतमुदनुता ॥५४॥ अ
नेनकथितारा हेयगुणोत्स्यान्यदुर्लभाः ॥ प्रहृतिं च कर्मनस्मिन्नैव लोकप्रभवो पिपन्
५५ ॥ सतेजो वैस्व्वं मत्यो विभज्ञे चरुसंज्ञितं ॥ द्यावापृथिव्योः प्रत्ययग्रहणेति विवात
पं ॥ अर्चितानमस्कारोपालप्रियाकेकेयवं प्राज्ञा ॥ अनः संभाविताना भ्यां स्तुमित्रा मे
छदीक्षः ॥५६॥ तेवह्नुजस्यचिन्नज्ञेपत्नीयामन्युर्महीदितः ॥ चरोर्द्धार्द्धभागाभ्यां नाम

रघु. कज्जयनामुभे ॥५८॥ सा द्विमन्त्रायवत्यासीत्सपत्न्योरुभयोरपि ॥ भ्रमरी वारणस्येव मदनि-
८६ ष्यन्दलेखयोः ॥५९॥ ताभिर्गर्भः प्रजाभूत्यै दध्रे देवांशसंभवः ॥ सौरीभिरिव नाडीभिरमृता-
86 ख्याभिरम्मयः ॥६०॥ सममापन्नसत्वास्तारेजुरापांडुरत्विषः ॥ अन्तर्गतफलारंभाः सस्या-
नामिव संपदः ॥६१॥ गुप्तं ददृशुरात्मानं सर्वाः स्वप्नेषु वामनैः ॥ असिशंखगदाशार्ङ्गच-
क्रलांछितमूर्तिभिः ॥६२॥ हेमपत्रप्रभाजालं गगने च वितन्वता ॥ उह्यन्ते स्म सुपर्णेन वे-
गात्कृष्टपयोमुचा ॥६३॥ बिभ्रत्या कौस्तुभन्यासं स्तनान्तरविलम्बितं ॥ पर्युपास्यन्त लक्ष्म्या
च पद्मव्यजनहस्तया ॥६४॥ कृताभिषेकैर्दिव्यायां त्रिस्रोतसि च सप्तभिः ॥ ब्रह्मर्षिभिः ८६

परंब्रह्मगर्भाद्भिरुद्यनक्षिये ॥६५॥ नाभ्यनन्दत्तथा विदानन्दसमानस्तुनामीनो हि पार्थिवः मेने

परार्द्ध्यमात्मानं गुरुत्वेन जगद्गुरोः ॥६६॥ विभक्तात्मा विभुस्तासामेकः कुक्षिष्वनेकधा । उ

वास प्रतिमाचन्द्रः प्रसन्नानामपामिव ॥६७॥ अथाग्रमहिषी राज्ञः प्रसूतिसमये सती ।

पुत्रं तमोपहं लेभे नक्तं ज्योतिरिवौषधिः ॥६८॥ राम इत्यभिरामेण वपुषा तस्य चोदितः ना

मधेयं गुरुश्चक्रे जगत्प्रथममङ्गलम् ॥६९॥ रघुवंशप्रदीपेन तेनाप्रतिमतेजसा । रक्षा

गृहगता दीपाः प्रत्यादिष्टा इवाभवन् ॥७०॥ शय्यागतेन रामेण माता शातोदरी बभौ ।

सैकताम्भोजबलिना जाह्नवीव शरत्कृशा ॥७१॥ कैकेय्यास्तनयो जज्ञे भरतो नाम शील

रघु. लवान्॥ ज्ञानयोगी मलं चक्रे यथाश्रियं ध्रुवश्रियै॥१२॥ सुनीलकमलाणमत्तुङ्गौ नुमित्राः हृष्ट

८० वेयमैौ॥ समयताराधिलताविद्यामवोधविनयाविव॥१३॥ निर्हीषमभवन्सर्वमाविः कृत।

८७ गुणं जगत्॥ अन्वमादिवहिसर्गेगांगतं पुत्रघोन्नमं॥१४॥ नमोटपेचनुर्मन्त्रैः पौल

स्त्यकिनेष्वराः विरज्ञक्षैर्नभसाश्लिदिणाउक्षुसिताद्रुव॥१५॥ कृपाणानुरूपधूमनाम्नस

ल्लम्वान्प्रभाकरः॥ रद्धोविप्रकृतावास्तामपविद्धस्युवाविव॥१६॥ दण्णाननकिरी।

टेभ्यल्लन्दणीरादत्तसश्रियः॥ मणिव्याजेनपर्य्यस्ताः पृथिव्यामस्युविंदवः॥१७॥ पुत्र ८०

जन्मप्रवेष्टपानां तूर्याणोत्नस्पपुत्रिणः॥ आरंभमप्रथमे चक्रुर्हैवदुन्दुभयो दिवि॥१८॥ यस्मं

तानकमयीवृष्टिर्भवनेनस्यपेतुषी॥सन्मंगलोपचाराणांसैवादिरचनाभवत्॥७७॥
कुमाराःकृतसंस्कारास्तेधात्रीस्तनपायिनः॥आनंदेनाग्रजेनेवसमंववृधिरेपितुः॥७८
स्वाभाविकंविनीतत्वंतेषांविनयकर्मणां॥मुमूर्छसहजंतेजोहविषेवहविर्भुजां॥
७९॥परस्पराविरुद्धास्तेतद्रघोरनघंकुलं॥अलमुद्योतयामासुर्देवारण्यमिवार्तवः
८०॥समानेपिहिसौभ्रात्रेयथोभौरामलक्ष्मणौ॥तथाभरतशत्रुघ्नौप्रीत्याद्वंद्वंब
भूवतुः॥८१॥तेषांद्वयोर्द्वयोरैक्यंबिभिदेनकदाचन॥यथावायुविभावस्वोर्यथाचं
द्रसमुद्रयोः॥८२॥तेप्रजानांप्रजानाथास्तेजसाप्रश्रयेणचमनोजह्रुर्निदाघांते।

रघु. पुण्यामाभाद्दिवसात्यये ॥८५॥ सच नन्दीव वसौ वत्सः प्रसवो जगतीपते धर्मार्थकामेषो

८८ न्द्राणां सवनानां सुवाङ्गवाकु ॥८६॥ गुणैराराधयामासुस्ते गुरुं गुरुवत्सलाः ॥ तमेव चन्द्र

४४ रेनेष्ठं रत्नैरिव महार्णवाः ॥८७॥ स राजन्यवरं नैभृतनैस्यात्सिधौरेन्द्रं पञ्चवयणावेध

व्याकृयोगैरुपायैः ॥ हरिरिव युगदीर्घैर्दोर्भिरंशैस्तदीयैः पतिरिव नृपतीनां नैस्व्व।

कासेचनभिः ॥८८॥ इति श्री रघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ देवावतारो नाम

प्रथमः सर्गः ॥१॥ कौशिकेलासकिलद्वितीसंबेशाममधुरविद्यानप्रान्तये ॥ काकप

द्वाधरमैत्रियमाचित सेजसंद्विनपञ्चसमीक्ष्यते ॥१॥ कुलव्यमपिमेद्विनीपतीं ८८

तं दिदेश मुनये सलक्ष्मणं ॥ अप्यसुप्रणयिनां रघोः कुलेन व्यहन्यत कदाचिद।
र्थिता ॥ २ ॥ यावदादिशति पार्थिवस्तयोर्निर्गमाय पुरमार्गसंस्क्रियां तावदाशु विहिता
मरुत्सखैः सांद्रपुष्पजलवर्षिभिर्घनैः ॥ ३ ॥ तौ निदेशकरणोद्यतौ पितुर्धन्विनौ
चरणयोर्निपेततुः ॥ भूपतेरपि तयोः प्रवत्स्यतोर्नम्रयोरुपरि बाष्पबिन्दवः ॥ ४ ॥ ल
क्ष्मणानुचरमेव राघवं नेतुमैच्छदृषिरित्यसौ नृपः आशिषं प्रयुयुजे न वाहिनीं सा
हि रक्षणविधौ तयोः क्षमा ॥ ५ ॥ तौ पितुर्नयनजेन वारिणा किंचिदुक्षितशिखं।
डकावुभौ ॥ धन्विनौ तमृषिमन्वगच्छतां पौरदृष्टिकृतमार्गतोरणौ ॥ ६ ॥ मारव

रघु.

गंवरणास्तृणो मुनेःतौ प्रपद्यपदवीं महौजसः॥ रेजतुर्गतिवशात्प्रवर्त्तिनौ भास्क

८५ रस्य मधुमाधवाविव ॥७॥ रेजतुःस्म सुतरां महौजसः कौशिकस्य पदवीमनुद्रुतौ

89 उत्तरां प्रतिदिशं विवस्वतः प्रस्थितस्य मधुमाधवाविव॥८॥ वीचिलोलभुजयोस्त

योर्गतं शैशवाच्चपलमप्यशोभत॥ तोयदागम इवोद्ध्यभिद्ययोर्नामधेयसदृशं वि

चेष्टितं॥९॥ तौ बलातिबलयोः प्रभावतो विद्ययोः॥ पथि मुनिप्रदिष्टयोः॥ मम्ल

तुर्न मणिकुट्टिमोचितौ मातृपार्श्वपरिवर्त्तिनाविव ॥१०॥ पूर्ववृत्तकथितैः पु

राविदः सानुजः पितृसखस्य राघवः॥ उह्यमान इव वाहनोचितः पादचारम ८५

पिनद्धभावयन् ॥११॥ तौ सरांसि रसवद्भिरंबुभिः कूजितैः श्रुतिसुखैः पतत्रिणः वा
यवः सुरभिपुष्परेणुभिश्छायया च जलदाः सिषेविरे ॥१२॥ नांभसां कमलशोभि
नां तथा शाखिनां न च परिश्रमच्छिदां दर्शनेन लघुना यथा तयोः प्रीतिमापु
रुभयोस्तपस्विनः ॥१३॥ स्थाणुदग्धवपुषस्तपोवनं प्राप्य दाशरथिरात्तका
र्मुकः विग्रहेण मदनस्य चारुणा सोभवत्प्रतिनिधिर्न कर्मणा ॥१४॥ तौ सु
केतुसुतया खिलीकृते कौशिकाद्विदितशापया पथि ॥ निन्यतुः स्थलनि
वेशिताटनी लीलयैव धनुषी अधिज्यतां ॥१५॥ ज्यानिनादमथ गृह्णती

रघु.
स०
90

तयोः प्राद्रुरास बहुलक्षपाछविः ॥ ताडिका चलकपालकुंडला कालिके
व निबिडा बलाकिनी ॥ १५ ॥ तीव्रवेगधुतमार्गवृक्षया प्रेतचीवरवसा स्वनोग्रया
अभ्यभावि भरताग्रजस्तया वात्ययेव पितृकाननोत्थया ॥ १६ ॥ उद्यतैकभुजयष्टि
मायतीं श्रोणिलंबिपुरुषांत्रमेखलां । तां विलोक्य वनितावधे घृणां पत्रिणा स
ह मुमोच राघवः ॥ १७ ॥ यच्चकार विवरं शिलाघने ताडकोरसि स रामसायकः
अप्रविष्टविषयस्य रक्षसां द्वारतामगमदंतकस्य तत् ॥ १८ ॥ बाणभिन्नहृद
यानिपेतुषी सा स्वकाननभुवं न केवलं ॥ विष्टपत्रयपराजयस्थिरां रावणश्रि स०

यमपि व्याकं प्रपद्यन् ॥१९॥ राममन्मथशरेण ताडिता दुःसहेन हृदयेन निशाचरी ॥ गन्ध

ड वद्रुधिरचंदनोक्षिता जीवितेशवसतिं जगाम सा ॥२०॥ नैऋतघ्नमथ मन्त्रवन्मुनेः

प: प्रापदस्त्रमवदानतोषितात् ज्योतिरिन्धननिपाति भास्करात् सूर्यकान्त इव ताडकान्तकः

२१॥ वामनाश्रमपदं ततः परं पावनं श्रुतमृषेरुपेयिवान् ॥ उन्मनाः प्रथमजन्मचेष्टि

तान्यस्मरन्नपि बभूव राघवः ॥ २२ ॥ आससाद मुनिरात्मनस्ततः शिष्यवर्गपरि

कल्पितार्हणं बद्धपल्लवपुटाञ्जलिद्रुमं दर्शनोन्मुखमृगं तपोवनं ॥२३॥ तत्र

दीक्षितमृषिं ररक्षतुर्विघ्नतो दशरथात्मजौ शरैः ॥ लोकमंधतमसात्क्रमोदितौ

रघु. रश्मिभिर्मिशशिदिवाकराविव ॥ २४ ॥ वीक्ष्य वेदिमथ रक्तविंदुभिर्बंधुजीवपृथुभिः प्र
११ दूषितां संभ्रमोऽभवदपोढकर्मणामृत्विजां च्युतविकंकतस्रुचां ॥ २५ ॥ उन्मुखः सपदि
९१ लक्ष्मणाग्रजो बाणमाश्रयमुखात्समुद्धरन् । रक्षसां बलमपश्यदंबरे गृध्रपक्षप-
वनेरितध्वजं ॥ २६ ॥ तत्र यावधिपती मखद्विषां तौ शरव्यमकरोत्स नेतरान् । किं
महोरगविसर्पिविक्रमो राजिलेषु गरुडः प्रवर्तते ॥ २७ ॥ सोऽस्त्रमुग्रजवमस्त्रको-
विदः संदधे धनुषि वायुदैवतं । तेन शैलगुरुमप्यपातयत्पांडुपत्रमिव ताडका-
सुतं ॥ २८ ॥ यः सुबाहुरिति राक्षसोऽपरस्तत्र तत्र विससर्प मायया । तं क्षुरप्रशकलीकृतं ११

कृती पद्भिर्गोव्यभजन्ताश्रमान्हृदिः ॥ २८ ॥ त्वयापाल्लमवेविश्रयोस्तयोः सोप्युमीन

मभिनेद्यविक्रमे ॥ ऋत्विजः कुलपतेर्यथाक्रमं वागयतस्य निरवर्तयन्क्रियाः ।

३० ॥ तौ प्रणामचलकाकपक्षकौ भ्रातराववभृथप्लुतौ मुनिः आशिषामनुपदं

समस्पृशद्दर्भपाटिततलेन पाणिना ॥ ३१ ॥ तं न्यमंत्रयत संभृतक्रतुर्मैथिलः

समिथिलां व्रजन्वशी ॥ राघवावपि निनाय विभ्रतौ न क्रतुः श्रवणजे कुतूहले

३२ ॥ तैः शिवेषु वसतिर्गताध्वभिः सायमाश्रमतरुष्वगृह्यत येषु —— दीर्घतपसः

परिग्रहो वासवक्षणकलत्रतां ययौ ॥ ३३ ॥ प्रत्यपद्यत चिराय यत्पुनश्चारु गौतम

रघु॰ वधूः शिलामयी स्वं वपुः सकिलकल्मषच्छिदां रामपादरजसामनुग्रहः ॥३४॥ रा

९२ घवान्वितमुपस्थितं मुनिं तं निशम्य जनको जनेश्वरः ॥ अर्थकामसहितं सपर्यया

९२ देहबद्धमिव धर्ममभ्यगात् ॥३५॥ यूपवत्यवसिते क्रियाविधौ कालवित्कुशिक

वंशवर्द्धनः ॥ राममिष्वसनदर्शनोत्सुकं मैथिलाय कथयांबभूव सः ॥३६॥ तौ विदे

हनगरीनिवासिनां गां गताविव दिवः पुनर्वसू ॥ मन्यते स्म पिबतां विलोचनैः

पक्ष्मपातमपि वंचनां मनः ॥३७॥ न स वीक्ष्य ललितं वपुः शिशोः पार्थिवः प्रथि

तवंशजन्मनः ॥ स्वं विचिन्त्य च धनुर्दुरानमं पीडितो दुहितृशुल्कसंस्थया ॥३८॥ ९२

अब्रवीच्च भगवन्मतंगतैर्घपहृद्दन्द्विरपिकर्मदुष्करं तवनाहमनुमेन्तुमुत्सहे मोच

हृतिकलमस्य साम्प्रतं ॥ ३९ ॥ क्षुत्पिपासाहिवहृवौ नरेश्वरात्लेन नतानधनुषाधनुर्भृतः ॥ ज्या

नि घातनकठिननवचौ भुजानुत्सानविधूयविशिगिन्तिप्रतस्थिरे ॥ ४० ॥ प्रत्युवाच तमिषि ।

र्निपुणासनं सारस्तोयमपथ्यवाहनेगिरा ॥ चापमेवभवतोभविष्यतिव्यक्तशक्तिरशनि

र्गिराविव ॥ ४१ ॥ उन्यमामवचसास्मैपौरुषं काकपक्षकधरेपिराघवे ॥ अहृध्ये त्रिदशप्रा।

गामयमात्रिकेदाहृप्राक्किमिवक्रमस्यवर्त्मनि ॥ ४२ ॥ व्यादिदेशगणशोपार्श्वगानका

र्मुकाभिहरणाय मैथिलः ॥ तेजसा समधनुषः प्रहृतये तोयदानिव सहस्रलोचनः

रघु
९२
93

४३॥ तत्र सप्तभुजगेन्द्रभीषणं प्रेक्ष्य दाशरथिराददे धनुः॥ विद्रुतक्रतुमृगानुसारिणं ये
न बाणमसृजद्वृषध्वजः॥४४॥ आततज्यमकरोत्स संसदा विस्मयस्तिमितनेत्रमीक्षितः॥ शै
लसारमपि नातियत्नतः पुष्पचापमिव पेशलं स्मरः॥४५॥ भज्यमानमतिमात्रकर्षणा
त्तेन वज्रपरुषस्वनं धनुः॥ भार्गवाय दृढमन्यवे पुनः क्षत्रमुद्यतमिति न्यवेदयत्॥४६॥ मै
थिलः स्वपदि सत्यसंगरो राघवाय तनयामयोनिजां॥ सन्निधौ द्युतिमतस्तपोनिधेरग्नि
साक्षिकमिवातिसृष्टवान्॥४७॥ प्राहिणोच्च महितं महाद्युतिः कोशलाधिपतये पुरो
धसं॥ भृत्यभावि दुहितुः परिग्रहाद्दिश्यतां कुलमिदं निमेरिति॥४८॥ अन्वियेष सदृशीं स च स ९२

स्तषांप्रापचैनमनुकूलवारिह्रजः॥सप्रापएवसहकृतोहिवच्यातेकल्पद्रुमधर्मिकाद्विते
५०॥नस्यकल्पितपुरस्क्रियाविधेश्शुवानवचनमग्रजन्मनः॥उच्चचालवलभित्सखोवली
सैन्यरेणुमुषितार्कदीधितिः॥५१॥आससादमिथिलांसवेष्टयन्पीडितोपवनपादपैर्बलैः
प्रीतिरोधमसहिष्टसापुरीस्त्रीवकांतपरिभोगमायतं॥५२॥तौसमेत्यसमयेस्थितावुभौभू
पतीवरुणवासवोपमौकन्यकातनयकौतुकक्रियांस्वप्रभावसदृशींवितेनतुः॥५३॥पा
र्थिवीमुदवहद्रघूद्वहोलक्ष्मणस्तदनुजामथोर्मिलांयौतयोरवरजौवरौजसौतौकुश
ध्वजसुतेसुमध्यमे॥५४तानराधिपसुतान्नृपात्मजैस्तैःपितामिरगमन्कृतार्थतांसोभव

रघु. रवधूसमागमः प्र॥त्ययप्रकृतियोगसन्निभः ॥५५॥ तेचतुर्थसहितास्त्रयोबभुःसून
५४ वोनववधूपरिग्रहात् सामदानविधिभेदविग्रहाः सिद्धिमन्तइवतस्यभूपतेः ॥५६॥ एवमात्त
९५ रतिरात्मसंभवांस्तान्निवेश्यचतुरोपितत्रसः। अध्वसुत्रिषुविसृष्टमैथिलः स्वांपुरींदशर
थोन्यवर्त्तत ॥५७॥ तस्यजातुमरुतः प्रतीपगाः वर्त्मसुध्वजतरुप्रमाथिनः चिक्लिशुर्भृ
शतयावरूथिनीमुत्तटाइवनदीरयास्थलीं ॥५८॥ लक्ष्यतेस्मतदनन्तरंरविर्बद्धभीमप
रिवेषमंडलः ॥ वैनतेयशमितस्यभोगिनोभोगवेष्टितइवच्युतोमणिः ॥५९॥ श्येनपक्ष ५४
परिधूसरालकाः सांध्यमेघरुधिरार्द्रवाससः ॥ अंगनाइवरजस्वलादिशोनोबभूवुरव।

लोकनन्दनाः ॥ ६० ॥ भास्करस्य मधुवासयोस्तोस्थिताः प्रतिमयेववाप्सिरे ॥ दान्त्रप्रणीत
पितृक्रियोचितेनोदयेनरघुवमार्गवेष्टिवाः ॥ ६१ ॥ तन्मनीयपवनादिवैकृतंद्विप्रप्रणीत।
मधिकृत्यवित् ॥ अन्वयुक्तगुरुमीश्वरःक्षितेः स्वांतमित्यलघयत्सनद्वयो ॥ ६२ ॥
तेजसःसपदिराशिरुन्थिताः ॥ मादुराससकिलवाह्नितीमुखेयः प्रमस्ज्यतयनानिसै।
निकैरलक्षणीयपुरुषाकृतिश्रिरान ॥ ६३ ॥ येत्रमंप्रासुमवीतलक्षणांमान्नकंचधनु
रूर्ज्जितंदधत् ॥ यः ससोमरघवप्रमदीधितिःसद्विजिह्नरघवचंदनद्रुमः ॥ ६४ ॥ येन
रोषपरुषात्मनःपितुः प्राप्तसेनस्थितितिमिरोपितस्सुधा ॥ वेपमानजननीशिरश्छि

रघु. द्रामागाज्ञीमलरघूणां ततो मही ॥६५॥ अथनवीज्ञवलयननिर्वैभोटद्विणं श्रवणं संश्रि
९५ यनयः द्विनियंतकरशौकविंशतेर्ज्जीन एर्वयाणं नाभिवोद्धहन् ॥६६॥ तेपितुर्वध
95 भवेनमनुनाराजवेणनिधनायदीक्षितं वालहन्तुरवलोकभार्गवं सांदर्शाचविष
ताद्यपार्थिवाः ॥६७॥ रामनामऽतितुल्यसान्नजेव नैमानमहितेचदाकरेण हृदयमस
मयद्रान्नजातमिवहारसर्पयो ॥६८॥ अर्घ्यमर्घ्यमितिवादिनं नृपं सोनवेक्ष्यभरता
ग्रजोयतः ॥ क्षत्रवंशपददहनार्चिषं ततः ॥ संदधेदृषमुदग्रतारकां ॥६९॥ तेनकार्मु
कनिषक्तमुष्टिना राघवोविगतभीःपुरोगतः ॥ अंगुलीविवरचारिणं शरं कुर्वतानि ९५

ज्ञगतेरपुपुस्नुना ।७०॥ क्षत्रजातमपकारवैरिमे तन्निहत्यबहुशः शमंगतः सुप्तस

र्पइवदंडघट्टनाद्रुषितोस्मितवविक्रमश्रवात् ॥७१॥ मैथिलस्यधनुरन्यपार्थिवैः

त्वंकिलानमितपूर्वमक्षिणोः तन्निशम्यभवतासमर्थयेवीर्यशृंगमिवभग्नमात्म

नः ॥७२॥ अन्यदाजगतिरामइत्ययंशब्दउच्चरितएवमामगात् ॥ व्रीडमावहतिमे

ससंप्रति ॥ व्यस्तवृत्तिरुदयोन्मुखेत्वयि ॥७३॥ बिभ्रतोस्त्रमचलेप्यकुंठितंद्वौरिपूम

मसमागसौमतौलान ॥ धेनुहरणाच्चहैहयः त्वंचकीर्त्तिमपहर्त्तुमुद्यतः ॥७४॥

क्षत्रयांतकरणोपिविक्रमस्तेनमामवतिनाजितेत्वयि ॥ पावकस्यमहिमैमासग

रघु. एपतेकल्पवद्वज्वलतिसागरेप्यियः ॥७५॥ विद्धिचात्तबलमोजसाहरैश्वरंधनुरभाज्जि
९६ यत्त्वया ॥ खातमूलमनिलोनदीरयैः ॥ पातयत्यपिमृदुस्तटद्रुमं ॥७६॥ तन्मदीय
96 मिदमायुधंज्ययासंगमय्यसशरंविकृष्यतां ॥ तिष्ठतुप्रधनमेवमप्यहंतुल्यबाहुत
रसाजितस्त्वया ॥७७॥ कातरोसियदिवोद्गतार्चिषातर्जितः ॥ परशुधारयामम ॥ ज्या।
निघातकठिनांगुलिर्वृथाबध्यतामभययाचनांजलिः ॥७८॥ एवमुक्तवतिभीमदर्शि
नेभार्गवेस्मितविकंपिताधरः ॥ तद्धनुर्ग्रहणमेवराघवः प्रत्यपद्यतसमर्थमुत्तरं ॥
॥७९॥ पूर्वजन्मधनुषासमागतः सोतिमात्रलघुदर्शनोभवत् ॥ केवलोपिसुभगो ९६

नवांबुदः किंपुनस्त्रिदशचापलांछितः ॥८०॥ तेन भूमिनिहितैककोटिना कार्मुकं
बलिनाधिरोपिते ज्यापवर्जितविकृष्टे च भार्गवो दृष्टिधौतरवशास्तवद्धज्ञः ॥८१॥ तावुभा
वपि परस्परं स्थितौ वर्द्धमानपरिहीनतेजसौ । पश्यति स्म जनता दिनात्यये पार्वणौ
शशिदिवाकराविव ॥८२॥ तं कृपामृदुरवेक्ष्य भार्गवं राघवः स्खलितवीर्यमात्मनि
स्वं च संहितममोघमाशुगं व्याजहार हरसूनुसन्निभः ॥८३॥ न प्रहर्त्तुमलमस्मि निर्द
यं विप्र इत्यभिभवत्यपि त्वयि शंस किं गतिमनेन पत्रिणा हन्मि लोकमुत ते मखो
र्जितं ॥८४॥ प्रत्युवाच तमृषिर्न तत्त्वतस्त्वां न वेद्मि पुरुषं पुरातनं गां गतस्य तव धाम

रघु॰
९७

वैस्नवं कोपि तो ह्यसि मया दिदृक्षुणा ॥ ८५ ॥ भस्मसात्कृतवतः पितृद्विषो विप्रसाच्च व
सुंधरां ससागरां ॥ आहितो जयविपर्ययोपि मे स्लाघ्य एव परमेष्ठिना त्वया ॥ ८६ ॥ तां ग
तिं मतिमतां वरेप्सितां पुण्यतीर्थगमनाय रक्ष मे ॥ पीडयिष्यति मां खिलीकृता
स्वर्गपद्धतिरभोगलोलुपं ॥ ८७ ॥ प्रत्यपद्यत तथेति राघवः ॥ प्राङ्मुखश्च विससर्ज
सायकं ॥ भार्गवस्य सुकृतोपि सोभवत्स्वर्गमार्गपरिघो दुरत्ययः ॥ ८८ ॥ राघवोपि चर
णौ तपोनिधेः क्षम्यतामिति वदन्समस्पृशत् ॥ निर्जितेषु तरसा तरस्विनां शत्रुषु
प्रणतिरेव कीर्तये ॥ ८९ ॥ राजसत्वमवधूय मातृकं पैत्र्यमस्मि गमितः शमं यदा नन्व

९७

निंद्दिनफलाममत्वयानिग्रहोप्ययमनुग्रहीकृतः ॥ ९० ॥ साधयाम्यहमविघ्नमस्तु ते देव।
कार्यमुपपादयिष्यतः ॥ ऊचिवानिति वचः सलक्ष्मणं लक्ष्मणाग्रजमृषिस्तिरोदधे ९१
तस्मिन्गते विजयिनं परिरभ्य रामं स्नेहादमन्यत पिता पुनरेव जातं तस्याभवत्क्षणशु
चः परितोषलाभः कक्षाग्निलंघिततरोरिव वृष्टिसेकः ॥ ९२ ॥ अथ पथि गमयित्वा क्लृप्त।
रम्योपकार्ये कतिचिदवनिपालः शर्वरीः शर्वकल्पः पुरमविशदयोध्यां मैथिलीदर्शि
नीनां कुवलयितगवाक्षां लोचनैरंगनानां ॥ ९३ ॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदा
सकृतौ परशुरामविजयाभिनामेकादशः सर्गः ॥ ॥ निर्विष्टविषयस्नेहः सदशांत

रघु.
५८

९४

मुपेयिवान् ॥ आसीदासन्ननिर्वाणः प्रदीपार्चिरिवोषसि ॥१॥ तं कर्णमूलमागत्य रामे
श्रीर्न्यस्यतामिति कैकेयीशंकयेवाह पलितछद्मना जरा ॥२॥ सा पौरान्पौरकांतस्य राम
स्याभ्युदयश्रुतिः ॥ प्रत्येकं ह्लादयांचक्रे कुल्येवोद्यानपादपान् ॥३॥ तस्याभिषेकसंभारं का
ल्पितं क्रूरनिश्चया कैकेयी दूषयामास शोकोष्णैः पार्थिवाश्रुभिः ॥४॥ सा किलाश्वासि
ता चंडी भर्त्रा तत्संश्रुतौ वरौ ॥ उद्ववामेंद्रसिक्ता भूर्बिलमग्नाविवोरगौ ॥५॥ तयोश्चतु
र्दशैकेन रामं प्राव्राजयत्समाः ॥ द्वितीयेन सुतस्यैच्छद्वैधव्यैकफलां श्रियं ॥६॥ पित्रा दत्तां
रुदन्रामः प्राङ्महीं प्रत्यपद्यत ॥ पश्चाद्वनाय गच्छेति तदाज्ञां मुदितो ग्रहीत् ॥७॥ ५८

धतोमंगलद्वैमिवसाननस्यचवल्कले ॥ ददृशुर्विस्मितालसस्यमुखरामंसमंजना: ॥८॥ स
सीतालक्ष्मणसहस्वःसन्याऋकुरुमलोपपन्न ॥ विवेशदंडकारण्यंप्रत्येकेचसतोमन: ॥९॥ रा
ज्ञापितद्धियोगपन्नैः स्नात्वाप्राप्येस्वकर्मजंशरीरत्यागमात्रेणशुद्धिलाभममन्यत: ॥१०॥ वि
प्रोषितनकुमारंसम्राज्यमस्तमितेश्वरं ॥ वंघ्रात्वैषगतंदृष्टारांग्निषामाभिषत्तोययौ ॥११॥ अ
योध्यानाथाःप्रकृतयोमातृवंशानिवासिनं ॥ मौलैरानाययामासुर्भरतंलंभितास्फुभिः ॥१२॥
स्फुतान्तथाविधंमन्युकैकेयीतनयःपितुः ॥ मातुर्नकेवलंलेभसा: श्रियोप्यासीत्परा
ङ्मुखः ॥१३॥ ससैन्यस्त्वानगाद्रामंदर्शितानाश्रमालयै: ॥ तस्यपप्रपन्नससौमित्रेर्हृदस्तु

रघु॰
४४
११

र्वसतिं तुमान् ॥ १४ ॥ चित्रकूटवनस्थं स कथितस्वर्गतिर्गुरोः ॥ लक्ष्म्या निमंत्रयां चक्रे त
मनुच्छिष्टसंपदा ॥ १५ ॥ स हि प्रथमजे तस्मिन्नकृतश्रीपरिग्रहे ॥ परिवेत्तारमात्मानं मे
ने स्वीकरणाद्भुवः ॥ १६ ॥ तमशक्यमपाक्रष्टुं निदेशात्स्वर्गिणः पितुः ॥ ययाचे पादुके
पश्चात्कर्तुं राज्याधिदेवते ॥ १७ ॥ स विसृष्टस्तथेत्युक्त्वा भ्रात्रा नैवाविशत्पुरीं ॥ नंदिग्रामम
गमत्तस्य राज्यं न्यासमिवाभुनक् ॥ १८ ॥ दृढभक्तिरिति ज्येष्ठे राज्यतृष्णापराङ्मुखः
मातुः पापस्य भरतः प्रायश्चित्तमिवाकरोत् ॥ १९ ॥ रामोपि सह वैदेह्या वने वन्येन
वर्तयन् ॥ चचार सानुजः शांतो वृद्धेक्ष्वाकुव्रतं युवा ॥ २० ॥ प्रभावस्तंभितच्छायमा ४४

स्थितः स्मवनस्थलीं ॥ कदाचिदंकेसीतायाः क्षिप्रयेकिंचिदिव श्रमात् ॥२१॥ पेद्विकिल
नखैस्तस्याः विददार स्तनौ द्विजः । प्रियापभोगचिह्नेषु पौरोभाग्यमिवाचरन् ॥२२॥
तस्मिन्नास्थदिषीकास्त्रं रामो रामाविबोधितः । मांतस्त्वमनुमुंचेनस्मादेकनेत्रव्यये
नसः ॥२२॥ रामस्त्वासन्नदेहान्वान् भरतागमनं पुनः । आशंक्याशुकसारंगो चि
त्रकूटस्थलीं जहौ ॥२४॥ प्रययावातिथ्येषु वसन्नृषिकुलेषु सः ॥ दक्षिणां दि
शमृक्षेषु वार्षिकेष्विव भास्करः ॥२५॥ बभौ तमनुगच्छंती विदेहाधिपतेः सुता ।
प्रतिषिद्धापि कैकेय्या लक्ष्मीरिव गुणोन्मुखी ॥२६॥ अनुसूयातिसृष्टेन पुण्यगं

रघु. ष्टेन कानने सा चकारांगरागेण पुष्पोच्चलितषट्पदं ॥ २७ ॥ संध्याभ्रकपिशस्तस्य

१०० विराधो नाम राक्षसः ॥ अतिष्ठन् मार्गमावृत्य रामस्येंदोरिव ग्रहः ॥ २८ ॥ स जहार त।

100 योर्मध्ये मैथिलीं लोकशोषणः ॥ नभोनभस्ययोर्वृष्टिमवग्रह इवांतरे ॥ २९ ॥ तं वि

निष्पिष्य काकुत्स्थौ पुरा दूषयति स्थलीं ॥ गंधेनाशुचिना चेति वसुधायां निच

ख्नतुः ॥ ३० ॥ पंचवट्यां ततो रामः शासनात्कुंभजन्मनः ॥ अनपोढस्थितिस्तस्थौ

विंध्याद्रिः प्रकृताविव ॥ ३१ ॥ रावणावरजा तत्र राघवं मदनातुरा ॥ अभिपेदे नि

दाघार्ता व्यालीव मलयद्रुमं ॥ ३२ ॥ सा सीतासंनिधावेव तं वव्रे कथितान्वया । १००

अन्या रूढोद्दिनारीगणमकालज्ञो मनोभवः ॥ ३३ ॥ कलत्रवानहं बाले कनीयां
सं भजस्व मे । इति रामो वृषस्कन्धः शूर्पणखां ततो ॥ ३४ ॥ उपहामिगमनान्तर्वे
नेनाथ्य नमिनं हित्वा सा मृद्धा माश्रया भूयो नदीवोभयकूलभाक् ॥ ३५ ॥ संरंभं मैथिली
हासः क्षणसौम्यां निनाय तां निर्वाणमितां वेलां चन्द्रोदय इवोदधेः ॥ ३६ ॥ फलम
स्यापहासस्य सद्यः प्राप्स्यसि पश्य मां मन्व्या परभवो वाह्यां मन्त्ये वेहित्वयाहतः ॥ ३
७ ॥ अनुत्क्रामैलीमर्नरं के निर्विप्रणीभयात् ॥ रूपं स्त्र्पनखो नानास्त्रहष्टोप्रत्यव
ध्यत ॥ ३८ ॥ लक्ष्मणः सपथमं श्रुत्वा कोकिलामंजुवादिनी ॥ शिवा घोरस्वरं यस्मा

रघु. हुबुधे विक्रान्ते तन्निलितो ॥ ३९॥ पर्णशालामथ्याक्षिप्रं विकृष्टासिः प्रविश्य सः वैरूप्यपौ
१०१ नरुक्त्येन भीषणां तामयोजयत् ॥ ४०॥ सा वक्रनखधारिण्या वेणुकर्कशपर्वया।
101 अंकुशाकारयांगुल्या तामतर्जयदंबरे ॥ ४१॥ प्राप्य चाशु जनस्थानं खरादिभ्यस्तथा
विधां रामोपक्रममाचख्यौ रक्षःपरिभवं नवं ॥ ४२॥ उदायुधानापततस्तान्दृप्तान्प्रेक्ष्य राघवः। निदधे विजयाशंसां चापे सीतां च लक्ष्मणे ॥ ४३॥ मुखावयव
लूनां तां नैरृता यत्पुरो दधुः ॥ रामाभियायिनां तेषां तदेवाभूदमंगलं ॥ ४४॥ एको
दाशरथिः कामं यातुधानाः सहस्रशः ते तु यावंत एवाजौ तावद्ददृशे स तैः ॥ ४

५॥ असज्जनेनकाकुत्स्थःप्रयुक्तमथदूषणं॥ नचक्षमेशुभाचारःसदूषणमिवात्मनि॥४
६॥ तंशरैःप्रतिजग्राहखरत्रिशिरसौचसः।क्रमशस्तेपुनस्तस्यचापात्सममिवोद्ययुः॥४७॥
तैस्त्रयाणांशितैर्बाणैर्यथापूर्वविशुद्धिभिः॥ आयुर्देहातिगैःपीतंरुधिरंचपतत्रिभिः
४८॥ तस्मिन्रामशरोत्कृत्तेबलेमहतिरक्षसां॥ उत्थितंददृशेन्यन्नकबंधेभ्योनकिंचन
४९॥ साबाणवर्षिणंरामंयोधयित्वासुरद्विषां॥ अप्रबोधायसुष्वापगृध्रछायेवरूथिनी
५०॥ राघवास्त्रविदीर्णानांरावणंप्रतिरक्षसां।तेषांशूर्पनखैवैकादुःप्रवृत्तिहराभवत्
५१॥ निग्रहात्स्वसुराप्तानांवधाच्चधनदानुजः।रामेणनिहितंमेनेपदंदशसुमूर्द्धसु॥५२

रघु. रक्षसा मृगरूपेण वंचयित्वा स राघवौ । जहार सीतां पक्षींद्रप्रयासक्षणविघ्नितः ॥५३॥
१०२ 102 तौ सीतान्वेषिणौ गृध्रं लूनपक्षमपश्यतां । प्राणैः दशरथप्रीतेरनृणं कंठवर्त्तिभिः ॥५४॥
स रावणहृतां ताभ्यां वचसाचष्ट मैथिलीं । आत्मनः सुमहत्कर्म व्रणैरावेद्य संस्थितः ॥५५
तयोस्तस्मिन्नवीभूतपितृव्यापत्तिशोकयोः । पितरीवाग्निसंस्कारात्पुनर्ववृतिरे क्रिया ।
५६ । वधनिर्धूतशापस्य कबंधस्योपदेशतः । मुमूर्छ सख्यं रामस्य समानव्यसने हरौ ॥५७
। स हत्वा वालिनं वीरस्तत्पदे चिरकांक्षिते । धातोः स्थान इवादेशं सुग्रीवं संन्यवेशयत् ॥५८
इतस्ततश्च वैदेहीमन्वेष्टुं भर्तृचोदिताः । कपयश्चेरुरार्तस्य रामस्येव मनोरथाः ॥५९ १०२

प्रहनाद्रुपलब्धायां तस्याः संपातिदर्शनात् मारुतिः सागरं तीर्णः ॥ संसारमिव निर्ममः ९-
दृष्ट्वा विचिन्वता तेन लंकायां राक्षसीहृता जानकी विषवल्लीभिः परीतेव महौषधिः ९१॥
तस्यै स मुद्रिकाभिज्ञानमंगुलीयं ददौ हरिः । मन्युद्गतमिवानुद्वेगं स्तदानेदाश्रुबिंदुभिः ९२॥
९२॥ निर्वाप्य प्रियसंदेशैः सीतामक्षवधोद्धतः । स ददाह पुरीं लंकां क्षणसोढारिनिग्रहः ।
९३॥ प्रत्यभिज्ञानरत्नं च रामायादर्शयत्कृती हृदयं स्वयमायातं वैदेह्या इव मूर्तिमत् ॥ ९४
स प्राप हृदयन्यस्तमणिस्पर्शनिमीलितः ॥ अपयोधरसंसर्गां प्रियालिंगननिर्वृतिं ॥ ९५॥ श्रु
त्वा रामः प्रियोदंतं मेने तत्संगमोत्सुकः महार्णवपरिक्षेपं लंकायाः परि ॥ खातकं ९६

रघु. समतस्थैर्विनाशाय हरिसैन्यैरनुद्रुतः ॥ न केवलं भुवः पृष्ठे व्योम्नि संबाधवर्त्मसि ॥६७॥ निति
१०३ ह्मन्तुदधे ॥ कूलेलंकां प्रपेदे विभीषणः ॥ स्नेहाद्राक्षसलक्ष्म्येव बुद्धिमाविश्य चोदितः ॥६८॥ तस्मै
103 निशाचरैश्वर्यं प्रतिजज्ञे रघूद्वहः ॥ कालेन खलु समारब्धाः फलं बध्नन्ति नीतयः ॥६९॥ स सेतुं ब
न्धयामास प्लवगैर्लवणाम्भसि ॥ रसातलादिवोन्मग्नं शेषं स्वप्नाय शार्ङ्गिणः ॥७०॥ तेनोत्तीर्य
पथा लंकां रोधयामास पिङ्गलैः ॥ द्वितीयं हेमप्राकारं कुर्वद्भिरिव वानरैः ॥७१॥ रणः प्रववृ
ते तत्र भीमः प्लवगरक्षसां ॥ दिग्विजृम्भितकाकुत्स्थपौलस्त्यजयघोषणः ॥७२॥ पादपा
विद्धपरिघः शिलानिष्पिष्टमुद्गरः ॥ अतिशस्त्रनखन्यासः शैलरुग्णमतङ्गजः ॥७३॥ सुमे १०३

अथ रामशिरश्छेदं दृष्ट्वा मोहं न चेतनां॥ सीता मायेति प्रोक्ते सती त्रिजटया समजीवयत्॥ १४॥ का-
मं जीवति मे नाथ इति सा विजहौ शुचं। प्रासादं त्वा सत्यमस्यां ते जीविता सीति लज्जिता॥ अ-
मरुत्पातविघ्नेषु मेघनादस्य वंधनं॥ तापर्यो: दारुणो क्रोधेन समरं नमिवाभवत्॥ १५॥
ततो विवेदपौलस्त्यः श्रुत्वा वत्सेन लक्ष्मणेन रामस्य नाहतो यातो सीद्विदीर्णो हृदयः शुचा।
॥१६॥ समाहति समानीय महौषधि हृत व्यथः॥ लंकां द्वीपं पुनश्च क्रे विलापाद्वार्यकेशौ:
॥१७॥ नाहं समेघनादस्य धनुर्भङ्गे बुधप्रभं मेघयो रावणा कालेन किंचित्यर्थ श्रेष्ठ यन्॥
॥१८॥ क्रोधेन महतीनिं द्रां त्याज्जितं रणार्दुर्ग्रे यं रावणः प्रेषयामास युद्धानुजमात्मनः॥ १९

रघु.
१०४
104

जघान समदोदग्रान्कपीनुग्राननेकशः । शिवेशा च पुरी लंका तमालोय हरीश्वरं ॥८५॥ कुं
भकर्णः कपीन्द्रेण तुल्यावस्थः स्वसुः कृतः । रुरोध रामं शृगीव टंकछिन्नमनःशिलः ॥८६
॥ अकाले बोधितो भ्रात्रा प्रियस्वप्नो वृथा भवान् । रामेषुभिरितीवासौ दीर्घनिद्रां प्रवेशितः ॥
८७॥ इतराण्यपि रक्षांसि पेतुर्वानरकोटिषु । रजांसि समरोत्थानि तच्छोणितनदीष्विव ॥
८८॥ निर्ययावथ पौलस्त्यः पुनर्युद्धाय मंदिरात् । अरावणमरामं वा जगदद्येति निश्चितः ॥ वा२
८९॥ रामं पदातिमालोक्य लंकेशं च वरूथिनं । हरियुग्मं रथं तस्मै प्रजिघाय पुरंदरः ॥९०॥ त
मधूतध्वजपटं व्योमगंगोर्मिवायुभिः । देवसूतभुजालंबी जैत्रमध्यास्त राघवः ॥९१॥ मात १०४

ल्लिक्तस्य माहेन्द्रमाग्नेयमोचनन्तुच्छेदं यत्रोन्यलदललैल्यम महास्त्रापायापुः सुरद्विषां ॥ ८८ ॥ अन्यो

न्यदर्शनप्राप्तविक्रमावसरं चिरात् ॥ रामरावणयोर्युद्धं चरितार्थमिवाभवत् ॥ ८९ ॥ भुजमूर्धोरु

बाहुल्यादेकोपि धनदानुजः ॥ ददृशेऽयथापूर्वो मातृवंश इव स्थितः ॥ ९० ॥ तस्य स्फु

रति पौलस्त्यः सीतासंगमशंसिनि ॥ निचखानाधिकक्रोधः शरं सव्येतरे भुजे ॥ ९१ ॥ जेता

रं लोकपालानां स्वमुखैरर्चितेश्वरं ॥ रामस्तुलितकैलासमरातिं बह्वमन्यत ॥ रावण

स्यापि रामास्त्रो भित्वा हृदयमाशुगः ॥ विवेश भुवमाख्यातुमुरगेभ्य इव प्रियं ॥ ९२ ॥ वचसै

व तयोर्वाक्यमस्त्रमस्त्रेण निघ्नतोः ॥ अन्योन्यजयसंरम्भो ववृधे वादिनोरिव ॥ ९३ ॥ विक्र

रघु
१०५
105

मच्छतिद्वोरणासामन्याभूद्धोरयि॥ जयश्रीरंतरावेदिर्मत्तवारणयोरिव॥९५॥ कृतप्र।
तिकृतप्रीतैस्तयोर्मुक्तां सुरासुरैः॥ परस्परशरव्राताः पुष्पवृष्टिं न सेहिरे॥९६॥ अयःशं
कुचितां रक्षः शतघ्नीमथ शत्रवे हृतां वैवस्वतस्येव कूटशाल्मलिमक्षिपत्॥९७॥ राघवो
रथमप्राप्तां तामाशां च सुरद्विषः॥ अर्धचंद्रमुखैर्बाणैश्चिच्छेद कदलीमिव॥९८॥ अमो
घं संदधे चास्मै धनुष्येकधनुर्धरः॥ ब्राह्ममस्त्रं प्रियाशोकशल्यनिष्कर्षणौषधं॥९९॥ त
द्व्योम्नि शतधा भिन्नं ददृशे दीप्तिमन्मुखं॥ वपुर्महोरगस्येव करालफणमंडलं॥१००॥ ते
न मंत्रप्रयुक्तेन निमेषार्द्धादपातयत् स रावणशिरःपंक्तिमज्ञातव्रणवेदनां॥१०१॥ स १०५

रुतोय पुष्पतांतस्य शिरांसि पतितान्यपि । मनो नातिविशश्वास स पुनः संधानशंकिनो ॥१०३॥ अ
थ मदगुरुपक्षैः लोकपालद्विपानामनुगतमलिवृन्दैर्गण्डभित्तीर्विहाय । उपनतमणिबं
धे मूर्ध्नि पौलस्त्यशत्रोः सुरभि सुरविमुक्तं पुष्पवर्षं पपात ॥१०४॥ यंता हरेः सपदि सं
हृतकार्मुकज्यमापृच्छ्य राघवमनुष्ठितदेवकार्यं ॥ नामांकरावणशरांकितकेतुयष्टिमू
र्ध्वं रथं हरिसहस्रयुतं निनाय ॥१०५॥ रघुपतिरपि जातवेदोविशुद्धां प्रगृह्य प्रियां प्रियसु
हृदि बिभीषणे संगमय्य श्रियं वैरिणः । रविसुतसहितेन तेनानुयातः ससौमित्रिरात्मभु
जविजितविमानरत्नाधिरूढः प्रतस्थे पुरीं ॥१०६॥ इति श्री रघुवंशे महाकाव्ये कादासकृ

रघु. नोद्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥ अथात्मनः शब्दगुणं गुणज्ञः पदं विमानेन विगाहमानः रत्ना
१०९ करं वीक्ष्य मिथः स जायां रामाभिधानो हरिरित्युवाच ॥ १ ॥ वैदेहि पश्यामलयाद्विभक्तं म
106 त्सेतुना फेनिलमंबुराशिं छायापथेनेव शरत्प्रसन्नमाकाशमाविःकृतचारुतारं २
गुरोर्यियक्षोः कपिलेन मेध्ये रसातलं संक्रमिते तुरंगे तदर्थमुर्वीमवदारयद्भिः पूर्वैः
किलायं परिवर्द्धितो नः ॥ ३ ॥ गर्भं दधत्यर्कमरीचयोस्माद्विवृद्धिमत्राश्नुवते वसूनि
अविंधनं वह्निमसौ बिभर्त्ति प्रह्लादनं ज्योतिरजन्यनेन ॥ ४ ॥ नाभिप्ररूढांबुरुहासनेन
संस्तूयमानः प्रथमेन धात्रा ॥ अमुं युगान्तोचितयोगनिद्रः संहृत्य लोकान्पुरुषो १९

धिष्ठिते ॥५॥ पक्षछिदो गोत्रभिदात्तगंधाः शरण्यमेनं शतशो महीध्राः ॥ नृपा इवोपप्ल
विनः परेभ्यो धर्मोत्तरं मध्यममाश्रयंते ॥६॥ रसातलादादिभवेन पुंसा भुवः ॥ प्रयुक्तोद्वह
नक्रियायाः अस्याछमंभः प्रलयप्रवृद्धं मुहूर्त्तवक्त्राभरणं बभूव ॥७॥ मुखार्पणेषु प्रकृ
तिप्रगल्भाः स्वयं तरंगाधरदानदक्षः ॥ अनन्यसामान्यकलत्रवृत्तिः पिबत्यसौ पाययते
च सिंधूः ॥८॥ ससत्वमादाय नदीमुखांभः संमीलयंतो विवृताननत्वं अमी शिरोभिस्तिमयः
सरंध्रैरूर्द्धं वितन्वंति जलप्रवाहान् ॥९॥ मातंगनक्रैः सहसोत्पतद्भिर्भिन्नान्द्विधा
पश्य समुद्रफेनान् कपोलसंसर्पितया य एषां व्रजंति कर्णक्षणचामरत्वं ॥१०॥ वेलानि

रघु. लायप्रसृता भुजंगा महोर्मिविस्फूर्जितनिर्विशेषाः ॥ सूर्यांशुसंपर्कसमृद्धरागैर्व्यज्यंत एते
१०७ मणिभिः फणास्थैः ॥११॥ तवाधरस्पर्द्धिषु विद्रुमेषु पर्यस्तमेतन्सहसोर्मिवेगात् । ऊर्द्ध्वां-
107 कुरप्रोतमुखं कथंचित्क्लेशादपक्रामति शंखयूथं ॥१२॥ प्रवृत्तमात्रेण पयांसि पातुमा-
वर्त्तवेगाद्भ्रमता घनेन । आभाति भूयिष्ठमितः समुद्रः प्रमथ्यमानो गिरिणेव भूयः ॥१३॥
दूरादयश्चक्रनिभस्य तन्वी तमालतालीवनराजिनीला ॥ आभाति वेला लवणांबुरा-
शेर्धारानिबद्धेव कलंकरेखा ॥१४॥ वेलानिलः केतकरेणुभिस्ते संभावयत्याननमाय-
ताक्षि मामक्षमं मंडनकालहानेर्वेत्तीव बिंबाधरबद्धतृष्णं ॥१५॥ एते वयं सैकतभिन्न- १०७

शुक्तिपर्यस्तमुक्तापटलंपयोधेः प्राप्ता मुहूर्त्तेन विमानवेगात्कूलं फलावर्ज्जितपूगमा
लं ॥ १६ ॥ कुरुष्व तावत्करभोरु पश्चान्मार्गे मृगप्रेक्षिणि दृष्टिपातं ॥ एषा विदूरीभवतः
समुद्रात्सकानना निष्पततीव भूमिः ॥ १७ ॥ क्वचित्पथा संचरते सुराणां क्वचिद्घनानां
मरुतां क्वचिच्च यथाविधो मे मनसोभिलाषः प्रवर्त्तते पश्य तथा विमानं ॥ १८ ॥ अ
सौ महेन्द्रद्विपदानगंधिस्त्रिमार्गगावीचिविमर्द्दशीतः आकाशवायुर्द्दिनयौवनो
त्थानाचामति स्वेदलवान्मुखे ते ॥ १९ ॥ करेण वातायनलंबितेन स्पृष्टस्त्वया चण्डि कुतू
हलिन्या आमुंचतीवाभरणं द्वितीयमुद्भिन्नविद्युद्वलयो घनस्ते ॥ २० ॥ अमी ज

नस्थानमयोहविर्ग्रंमत्वासमारभ्यनवोटजानि॥अध्यासतेचीरभृतोयथास्वंचिरोज्झि-
रघु॰ १०८ 108 तान्याश्रममण्डलानि॥२०॥सैषास्थलीयत्रविचिन्वतात्वांभ्रष्टंमयानूपुरमेकमुर्व्यां।
अदृश्यतत्वच्चरणारविंदविश्लेषदुःखादिवबद्धमौनं॥२१॥त्वंरक्षसाभीरुयतोपनीता
तंमार्गमेताःकृपयालतामेअदर्शयन्वक्तुमशक्नुवंत्यःशाखाभिरावर्जितपल्लवा-
भिः॥२२॥मृग्यश्चदर्भांकुरनिर्व्यपेक्षास्तवागतिज्ञंसमबोधयन्मांव्यापारयंत्योदिशि
दक्षिणस्यामुत्पक्ष्मराजीनिविलोचनानि॥२३॥एतद्गिरेर्माल्यवतःपुरस्तादाविर्भ-
वत्यंबरलेखिशृंगंनवंपयोयत्रघनैर्मयाचमत्वद्विप्रयोगाश्रुसमंविसृष्टं॥२४॥गंधा। १०८

स्वधाराहतनपल्लवलानां कदंबमेद्रीन्हतकेशरैश्च स्निग्धास्वकेकाः शिखिनो वयामेय ।
स्मिन्विनाद्भुः प्रसह्यान्यभवन् ॥२६॥ पूर्वानुभूतं स्मरता च रात्रौ कंपो नरं भीरुतवोपगूढं
गुहाविसारी एयतिवाहितानि मेमयाकथंचिद्धनगर्जितानि ॥२७॥ आसारसिक्तक्षिति
वाष्पयोगान्मम द्विगुणोद्य च विभिन्नकोपैः विडंबमानानवकंदलैस्तैर्विवाहधूमारुण
लोचनश्रीः ॥२८॥ उपांतवानीरवनोपगूढान्यालक्ष्यपारिप्लवसारसानि दूरावतीर्णापि
वतीव खेदादमूनि पंपामलिलस्थानि हृष्टिः ॥२९॥ अत्राविप्रयुक्तानि रथांगनाम्नानाम ।
न्योन्यदत्तोत्पलकेसराणि ॥ द्वंद्वानि दूरांतरवर्त्तिनाते मयाप्रियेसस्पृहमीक्षितानि ।

रघु.
॥२०॥ अमूर्विमानांतरलंबिनीनां श्रुत्वा स्वनं कांचनकिंकिणीनां प्रत्युद्व्रजंतीव खमुत्पतं
१·५ त्यो गोदावरीसारसपंक्तयस्त्वां ॥ २१ ॥ इमां तटाशोकलतां च तन्वीं स्तनाभिरामस्तवकाभि
१०९ नम्रां त्वत्प्राप्तिबुद्ध्या परिरिप्समानः ॥ सौमित्रिणा साश्रुरहं निषिद्धः ॥२२॥ एषा त्वया कोम
लमध्ययापि घटांबुसंवर्धितबालचूता ॥ आनंदयत्युन्मुखकृष्णसारा दृष्टा चिरात्पंच
वटी मनो मे ॥२३॥ अत्रानुगोदं मृगयानिवृत्तस्तरंगवातेन विनीतखेदः ॥ रहस्त्वदुत्संग
निषन्नमूर्द्धा स्मरामि वानीरगृहेषु सुप्तं ॥२४॥ भ्रूभंगमात्रेण पदान्मघोनः प्रभ्रंशयां
यो नहुषं चकार ॥ तस्याविलांतः परिशुद्धिहेतोर्भौमो मुनेः स्थानपरिग्रहो [illegible] २५ १२५

त्रेताविनिर्धूमाग्रमनिशं श्रीकीर्तिकलसैरेदमार्कसौतविविमानमार्गं सृत्वा हविर्भिर्धरजोविमु

क्ताः समस्मुनेमेलस्थिमानमान्या ॥ ३६ ॥ यत्नस्मुनेर्मीनिनिशान्तेष्णीयं वासरो नामविहारवा

टि ॥ आभातियत्र्यं नवनं विहरान्नमध्यानवालद्यामिवेन्दुविंबं ॥ ३७ ॥ पुरासदर्भीकुरमात्रमत्रि

ष्टुरन्मृगैः सार्द्धमृषिमघोना समाधिमीमेन नकिलोपनीतं ॥ यो वासरो येवनकूटबंधे

३८ ॥ नसायमेनर्द्धिनसौधभाजः प्रसक्तसंगीतमृदंगघोषः ॥ वियद्गतः पुष्पकचंद्रशा।

लाः व्रणप्रतिश्रुन्मुखराः करोति ॥ ३९ ॥ हविर्भुजामेधवतां वनेषु यन्मध्येललाटंतप।

समस्तमि ॥ अमोलपस्यान्यपरस्य पक्षीमिन्नाहनी दणश्च मितेन रोनः ॥ ४० ॥ यमंगुसहास।

ना

रघु. ११० सहितेक्षणानि व्याजार्द्धसंदर्शितमेखलानि नालंविकर्तुंजनितेंद्रशंकं सुरांगना
110 विभ्रमचेष्टितानि ॥४५॥ एषोक्षमालावलयं मृगाणां कंडूयितारं कुशसूचिलावं ॥ सभा
जने मे भुजमूर्द्ध्वबाहुः सव्येतरं प्राध्वमितः प्रयुंक्ते ॥४६॥ वाचंयमत्वात्प्रणतिं ममैषः
कंपेन किंचित्प्रतिगृह्य मूर्द्ध्नः ॥ दृष्टिं विमानव्यवधानमुक्तां पुनः सहस्रार्चिषि संनि
धत्ते ॥४७॥ अदः शरण्यं शरभंगनाम्नस्तपोवनं पावनमाहिताग्नेः ॥ चिराय संत
र्प्य समिद्भिरग्निं यो मंत्रपूतां तनुमप्यहौषीत् ॥४८॥ छायाविनीताध्वपरिश्रमेषु भूयिष्ठ
संभाव्यफलेष्वमीषु तस्यातिथीनामधुना सपर्या स्थिता सुपुत्रेष्विव पादपेषु ॥४ ११०

य ॥ धारास्वनोद्गारिदरीमुखोसौ शृंगाग्रलग्नांबुदवप्रपंकः ॥ बध्नाति मे बंधुरगात्रि चक्षु
र्दृप्तः ककुद्मानिव चित्रकूटः ॥ ४६ ॥ एषा प्रसन्नस्तिमितप्रवाहा सरिद्विदूरांतरभावत
न्वी मंदाकिनी भाति नगोपकंठे मुक्तावलीकंठगतेव भूमेः ॥ ४७ ॥ अयं सुजातोनुगि
रिं तमालः प्रवालमादाय सुगंधि यस्य यवांकुरापांडुकपोलशोभी मयावतंसः प
रिकल्पितस्ते ॥ ४८ ॥ अत्राभिषेकाय तपोधनानां सप्तर्षिहस्तोद्धृतहेमपद्मां प्रवर्त
यामास किलानुसूया त्रिस्रोतसं त्र्यंबकमौलिमालां ॥ ४९ ॥ अनिग्रहत्रासविनीत
सत्वमपुष्पलिंगात्फलबंधिवृक्षं वनं तपःसाधनमेतदत्रेराविःकृतोदग्रतरप्र

रघु·

भावे॥५०॥ त्वीरा समैनैधीनत्रणामरवीणां समीममधाश्रितवेदिमध्याः॥ विविक्तकेपतयावि

।।। भांतियामाधिकृहाअवप्राखिनोपि॥५१॥ त्वयापारत्नाटभियाविनोयः सोयंवटः श्यामइति

।।। प्रकाशः॥ राशिर्मणीनामिवगारुडानां सपद्मरागः फलितोविभाति॥५२॥ हण्याङ्कयाश्या

दमेयलेखानिर्हीनेतिस्त्रिंशाकचाटिणेव॥ गवाक्तकालागुरुधूमराज्याहस्यस्थली

लेपसुधानवेव॥५४॥ तुषारसंघातशिलाहिमाद्रेज्योत्स्नाजनमकलरपेणभयेव॥ तत्रिस्त्रिशांस्ताव

श्रेोचराणांश्रेणीवकादंबविहंगपंक्त्या॥५५॥ नितांतमच्छस्फटिकाद्वयोगाहेदूर्धकां

न्याश्मिनावलीव॥ गांगारवैरात्मजया समेत्य पुष्पान्तुटारैयस्माममेषा॥५६॥ विशेषकं। ।।।

क्वचित्प्रभालेपिभिरिंद्रनीलैर्मुक्तामयीयष्टिरिवानुविद्धा ।। अन्यत्र माला सितपंक
जानामिंदीवरैरुत्खचितांतरेव ।। ५४ ।। न्मि भ्राया प्सु ल्कनि शेव भिन्ना कुंदस्रसिंटीव
रमालयेव क्वाचिन्निहिः क्वसमग्गगान्वचेव भूतिः ।। क्वचित्खगानां प्रियमानसानां काद
बसंसर्गवतीव पंक्तिः ।। अन्यत्र कालागुरुदत्तपत्रा भक्तिर्भुवश्चंदनकल्पितेव ।। क्व
चित्प्रभा चांद्रमसी तमोभिश्छायाविलीनैः शबलीकृतेव ।। अन्यत्र शुभ्रा शरदभ्रलेखा
रंध्रेष्विवालक्ष्यनभःप्रदेशा ।। ५६ ।। क्वचिच्च कृष्णोरगभूषणेव भस्मांगरागा तनुरीश्व
रस्य ।। पश्यानवद्यांगि विभाति गंगा भिन्नप्रवाहा यमुनातरंगैः ।। ५७ ।। समुद्रपत्न्योर्जल

न्यः

रघु. सलिलपाते पूतात्मनामत्र किलाभिषेकात् ॥ तत्त्वावबोधेन विनापि भूयस्तनुत्यजां नास्ति

११२ शरीरबंधः ॥ ६१ ॥ पुरं निषादाधिपतेरिदं तद्यस्मिन्मया मौलिमणिं विहाय जटासु ब-

११२ द्धास्वरुदत्सुमंत्रः कैकेयि कामाः फलितास्तवेति ॥ ६२ ॥ पयोधरैः पुण्यजनांगनानां

निर्विष्टहेमांबुजरेणु यस्याः ॥ ब्राह्मं सरः कारणमाप्तवाचो बुद्धेरिवाव्यक्तमुदाहरंति

ति ॥ ६३ ॥ जलानि यातीरनिखातयूपैर्वहत्ययोध्यामनुराजधानीं तुरंगमेधा-

वभृथावतीर्णैरिक्ष्वाकुभिः पुण्यतरीकृतानि ॥ ६४ ॥ यां सैकतोत्संगसुखोचितानां

प्राज्यैः पयोभिः परिवर्द्धितानां ॥ सामान्यधात्रीमिव मानसं मे संभावयत्युत्तरकोश- ११२

लानो ॥ ९५ ॥ संयमटीयाज्ञननीवत्तेनमान्येनेराज्ञाशूरपूर्विमुक्ता दूरेपिसंतेपि।
पिरानिलैर्मांतरंगहृत्तैरुपणहृतीव ॥ ९६ ॥ कुलकेविक्रे संधासहस्रोपुरलाघ्यथा
रज्ञःपार्थिवमन्तुहीनेषुकेहृन्नमन्कयितमहाहृतिःमनुज्ञतोमांभरतः सस्नैन्यः ॥
९७ ॥ अस्याश्रियंपलिनसंगरायप्रत्यर्थियिछात्यनश्चो ससाधुः ॥ हत्वानिहतायमधे
खेटादीनसंरद्विणोन्वाभिवलच्छणोमे ॥ ९८ ॥ असौपुरस्कृत्यगुहेपदातिःपश्चा
दवश्यायितवाहिनीकाः ॥ स्वद्वैरमात्यैःसहवीरवासामामन्दीयपाणिर्भरतोभुपैति
९९ ॥ विज्ञाविरहंमदपलायायःश्रियंपुवाण्येकगतामममना उयेतिवर्षीणितयास

रघु.
११३
113

ह्राग्रमभ्यस्यतीव व्रतमासिधारं ॥७०॥ एतावदुक्तवति दाशरथौ तदीयमिच्छाविमान
मधिदेवतया विदित्वा ॥ ज्योतिःपथादवततार सविस्मयाभिरुद्वीक्षितं प्रकृतिभि
र्भरतानुगाभिः ॥७१॥ तस्मात्पुरःसरः विभीषणदर्शितेन सेवाविचक्षणहरीश्वरद
त्तहस्तः यानादवातरददूरमहीतलेन मार्गेण भंगिरचितस्फटिकेन रामः ॥७२॥
इक्ष्वाकुवंशगुरवे प्रयतः प्रणम्य स भ्रातरं भरतमर्घ्यपरिग्रहान्ते ॥ पर्यश्रुरस्वजत
मूर्द्धनि चोपजिघ्रौ तद्भक्त्यपोढपितृराज्यमहाभिषेके ॥७३॥ श्मश्रुप्रवृद्धिजनिता
ननविक्रियांश्च प्लक्षान्प्ररोहजटिलानिव मंत्रिवृद्धान् ॥ अन्वग्रहीत्प्रणमतः ११३

श्रुमह हित्वानैर्वीर्जानु यो गमधुरान्तरयाव वाचा ॥ १४ ॥ त्रुः स्वैकवेधुरयमहदहरीस्व
हेमयोलतयपक्ष समरेसुपुरःप्रहर्म्मा ॥ अन्याहतेनकथितोरयुनेदनेन व्युक्त मयलक्ष्म
णामुभौ भ्रतोववंदे ॥ १५ ॥ सौमित्रिणा न दनुसंभसह जेस चैन मुन्याप्यनमृग्रिरसंभ्र ।
णामालिलिंग ॥ हूनेंद्र जित्प्रहूरणाव्रणाकर्के पोना क्लि पूर्णनिवा म्नमजम धमरस्य
लेन ॥ १६ ॥ रामाज्ञया हविव मूपनय लाद्यनीकत्वामनु ष्यव पुराकहदुर्गि ॥ डें द्राव
येषु दान्नसुवद्ध धामदृष्टातिरिधातः पौलाधिरोहितणास्वखोनुपलेभिरेते ॥ १७ ॥ सानुः
स्रवः प्रमुरपि द्रूणाताच राणां भेजे रथेंद्र पूर्णयप्रभवानुपिषः ॥ मायाविकल्परचितैः

रघु. रपिपल्लहीये नैस्पंदनै स्तुलितक्रतुत्रिसमभक्तिपूर्णाम्भः ॥ ७८ ॥ भूयस्ततो रघुपतिर्विलस
११५ न्नलाकमध्यासकाम मतिमावरजो विमाने दोषानने बुधबृहस्पतियोगदृश्यस्ता
115 रपतिकलन लविद्युटिवाभ्यहंर्दं ॥ ७९ ॥ तत्रेश्वरेण जगतां प्रलयादिवोर्वीं वर्षात्ययेन रु
चिमभ्रघनादिवेन्दोः ॥ रामेण मैथिलसुतां दशकण्ठकृच्छ्रात्प्रत्युद्धृतां धृतिमतीम
वनीं ववंदे ॥ ८० ॥ लंकेश्वरप्रणतिभंगदृढव्रतं तं वंद्यं युगं चरणयोर्जनकात्मजायाः
ज्येष्ठानुवृत्तिजटिलं च शिरोस्य साधोरन्योन्यपावनमभूदुभयं समेत्य ॥ ८१ ॥ क्रोशार्ध
प्रकृतिपुरःसरेण गत्वाकाकुत्स्थः स्तिमितजवेन पुष्पकेन ॥ श्रुत्रुघ्नप्रतिविहि सम

लोपकार्यमार्यः ॥ साकेतोपवनमुदारमध्युवास ॥ ८५ ॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालि

दासकृतौ रामस्यागमनो नाम त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥ भर्तुः प्रणाशादथ शोचनीयं दशां

तरं तत्र समं प्रपन्ने अपश्यतां दाशरथी जनन्यौ छेदादिवोपघ्नतरोर्व्रतत्यौ ॥ १ ॥ उभावुभा

भ्यां प्रणतौ हतारी यथाक्रमं विक्रमशोभिनौ तौ विस्पष्टमस्रांधतया न दृष्टौ ज्ञातौ सुतस्प

र्शसुखोपलंभात् ॥ २ ॥ आनंदजः शोकजमश्रुबाष्पस्तयोरशीतं शिशिरो बिभेद ॥ गंगा

सरय्वोर्जलमुष्णतप्तं हिमाद्रिनिस्यंद इवावतीर्णः ते पुत्र— नैर्ऋतशस्त्रमार्गानार्द्रा

निवांगे सदयं स्पृशंत्यौ ॥ अपीप्सितं क्षत्रकुलांगनानां न वीरसूशब्दमकामयेतां ॥ ४ ॥

रघु. क्लेशावहाभर्तुरलक्षणाहंसीतेतिनामस्वमुदीरयंति॥ स्वर्गप्रतिष्ठस्यगुरोर्महिष्यावभक्ति

११५ भेदेनवधूर्ववंदे॥५॥उत्तिष्ठवत्सेननुसानुजोसौवृत्तेनभर्ताशुचिनातवैवकृच्छ्रंमहत्ती

115 र्णइतिप्रियार्हांतामूचतुस्तेप्रियमप्यमिथ्या॥६॥अथाभिषेकंरघुवंशकेतोःप्रारब्ध

मानंदजलैर्जनन्योःनिर्वर्तयामासुरमात्यवृद्धास्तीर्थाहृतैःकांचनकुंभतोयैः॥७॥स

रित्समुद्रान्सरसीश्चगत्वारक्षःकपींद्रैरुपपादितानितस्यापतन्मूर्ध्निजलानिजिष्णो

र्विंध्यस्यमेघप्रभवाइवापः॥८॥तपस्विवेषक्रिययापितावद्यःप्रेक्षणीयःसुतरांबभूव

राजेंद्रनेपथ्यविधानशोभातस्योदितासीत्पुनरुक्तदोषा॥९॥समौलरक्षोहरिभिःससै ११५

न्यत्सूर्यस्यन्दनानंदितपौरवर्गो ॥ विवेश सौधोद्गतलाजवर्षामुत्तोरणामन्वयराजधा
नी ॥ १० ॥ सौमित्रिणा सावरजेन मंदमाधूतबालव्यजनो रथस्थः धृतातपत्रो भरतेन
साक्षादुपायसंघात इव प्रवृद्धः ॥ ११ ॥ पुमं प्रासादकालागुरुधूमराजिस्तस्याः पु
रोवायुवशेन भिन्ना वनान्निवृत्तेन रघूद्वहेन मुक्ता स्वयं वेणिरिवाबभासे ॥ १२ ॥ श्वश्रू
जनानुष्ठितचारुवेषां कर्णीरथस्थां रघुवीरपत्नीं प्रासादवातायनदृश्यबंधैः साके
तनार्योंजलिभिः प्रणेमुः ॥ १३ ॥ स्फुरत्प्रभामंडलमानुसूर्यं सा बिभ्रती शाश्वतमंगरागं र
राज शुद्धेति पुनः स्वपुर्यां संदर्शिता वह्निगतेव भर्त्रा ॥ १४ ॥ वेश्मानि रामः परिबर्हवंति वि

रघु॰ ज्ञा एव सौहार्दनिधेः । सहस्रः बाष्पायमाणो बलिमन्निकेतमालेख्यशेषस्य पितुर्विवे

११६ शा ॥ १५ ॥ कृतांजलिस्तत्र यदंब सत्यान्नाभ्रश्यत स्वर्गफलाद्गुरुर्नः ॥ तच्चिंत्यमानं सुकृतं तवेति

116 जहार लज्जां भरतस्य मातुः ॥ १६ ॥ तथैव सुग्रीवविभीषणादीनुपाचरत्कृत्रिम

संविधाभिः ॥ संकल्पमात्रोदितसिद्धयस्ते क्रांता यथा चेतसि विस्मयेन ॥ १७ ॥ सभाजना

योपगतान्स दिव्यान्मुनीन्पुरस्कृत्य हतस्य शत्रोः ॥ शुश्राव तेभ्यः प्रभवादिवृत्तं स्ववि

क्रमे गौरवमादधानः ॥ १८ ॥ प्रतिप्रयातेषु तपोधनेषु सुखादविज्ञातगतार्धमासान् ॥ सी

तास्वहस्तोपहृताग्र्यपूजान्रक्षः कपींद्रान्विससर्ज रामः ॥ १९ ॥ तच्चात्मचिंतासुल ११६

मं वि मा भूदिह तेन सूरोः सह जीवितेन कैकेया शोकान्नायोद्धृतायभूयः पुष्पंदिवः पुष्पमनुमेसा

२०॥ पि वर्तियोगाद्भवामसमिन्ये नितीर्यरामः प्रतिपन्नराज्यः धर्मार्थकामेषु समां प्रपेदे यथा

तथैवावरजेषु वृत्तिं ॥ २१॥ सर्वासु मातृष्वपि वत्सलत्वात्स निर्विशेषप्रतिपत्तिरासीत् ॥ षडानना

पीतपयोधरासु नेता चमूनामिव कृत्तिकासु ॥ २२॥ तेनार्थवांल्लोभपराङ्मुखेन तेन घ्नता वि

घ्नभयं क्रियावान् तेनास लोकः पितृमान्विनेत्रा तेनैव शोकापनुदेन पुत्री ॥ २३॥ स पौरका

र्याणि समीक्ष्य काले रेमे विदेहाधिपतेर्दुहित्रा उपस्थितश्चारुवपुस्तदीयं कृत्वोपभोगो

त्सुकयेव लक्ष्म्या ॥ २४॥ तयोर्यथाप्रार्थितमिन्द्रियार्थानासेदुषोः सद्मसु चित्रवत्सु प्राप्ता

निद्रः स्वोन्यपि दंडकेषु संचिंत्यमानानि सुखान्यभूवन् ॥२५॥ अथाधिकस्निग्धविलोचनेन
रघु· ११७ नमुखेन सीता शरपांडुरेण ॥ आनंदयित्री परिणेतुरासीदनक्षरव्यंजितदोहदेन ॥२६॥ तामंक
117 कमारोप्य कृशांगयष्टिं वर्णांतराक्रांतपयोधराग्रां ॥ विलज्जमानां रहसि प्रतीतः पप्रछ रा
मां रमणोभिलाषं ॥२७॥ सा दष्टनीवारफलानि हिंस्रैः संबद्धवैखानसकन्यकानि ॥ इये
ष भूयः कुशवंति गंतुं भागीरथीतीरतपोवनानि ॥२८॥ तस्यै प्रतिश्रुत्य रघुप्रवीरस्तदी
प्सितं पार्श्वचरानुयातः ॥ आलोकयिष्यन्मुदितामयोध्यां प्रासादमभ्रंलिहमारुरोह
२९॥ ऋद्धापणां राजपथं स पश्यन् विगाह्यमानां सरयूं च नौभिः ॥ विलासिभिश्चाध्युषिता ११७

निर्यैरैः ।। पुरा पर्वं दोषवनानि देमे ।।२०।। स किं वर्द्धतीव दनो पुरागाः स्वहस्त मुहिरूप
विशुद्धहमनः ।। सर्पाधिराजो रुभुजो मसर्य पमन्द्रभद्रं विजितारिमद्दः ।।२१।। निर्वैधपृष्ठश्म
जगाद सर्वं स्तवंति पौरा अथिते न वटीयं ।। अन्यत्र दोभवनो धितायाः परिग्रहाम्मानव
देवदेव्याः ।।२२।। कलत्रनिंदा गुरुणा किलैव मभ्याहते कीर्त्ति विपर्ययेन ।। अयोद्ध्यने
नायइवाभिनमं वैदेहि विधोर्हृदयं विददे ।।२३।। किमात्म निर्वादकथामुपेक्षेजा
यामदोषामुत संत्यजामि ।। उत्यकयदा अयर्यैविविक्त्वं वनादासीत्मसदोलाचलचि
त्तवृत्ति ।।२४।। निश्चित्य वानन्यनिवृत्तिवाच्यं त्यागेन पत्न्याः परिमार्ष्टुमैच्छत् ।। अपि

रघु.
११८ खेदं द्रुतान्किमुतेन्द्रियार्थाद्यशोधनानां हि यशो गरीयः ॥३५॥ राजर्षिवंशस्य रविप्रसू
118 तेरुपस्थितः पश्यत कीदृशोयं ॥ मत्तः सदाचारशुचेः कलंकः पयोदवातादिव दर्पण
स्य ॥३६॥ समं निपात्यावरजानवद्गतौ जातानि हि क्रियार्थी दर्भे न लुप्तहर्षान् ॥ कौली
नमात्माश्रयमाचचक्षे तेभ्यः पुनश्चेदमुवाच वाक्यं ॥३७॥ पौरेषु सोहं विपुलीभवं
तमपांतरंगेष्विव तैलबिन्दुं सोढुं न तत्पूर्वमवर्णमीशे ॥ आलानिकं स्थाणुमिव द्विपे
न्द्रः ॥३८॥ तस्यापनोदाय फलप्रवृत्तावुपस्थितायामपि निर्व्यपेक्षः ॥ त्यक्ष्यामि वैदे
हसुतां पुरस्तात्समुद्रनेमिं पितुराज्ञयेव ॥३९॥ अवैमि चैनामनघेति किंतु लोकाप ११८

वातो बलवान्मनोजे॥ छायाद्विभूमेः पूर्णिमो मलत्वेन निरूपितान्यशुद्धिमप्रज्ञाभिः॥४०
रक्षोवधान्तोन च मे प्रयासो व्यर्थः सवैरप्रतिमोचनाय॥ अमर्षणः शोणितकोदयायाः किं
पदस्पृशोन्तेदपणतिद्विजिह्वः॥४१॥ नदेशः सर्गः कहणोद्रेचिचैत्रेर्नमे भवद्भिः प्रतिषेध
नीयः य[illegible]र्थिनानिर्गतवाच्यपणल्पाल्प्रमाणात्मयाधारयितेश्वरैवः॥४२॥ अन्युक्तवेत
ज्ञनकात्मजायोविलोनहृद्याभिनिवेशमीशोनकश्चनग्रान्तपुतेषु पक्षोनिवेद्य मासी
दनुमोदितेनुवा॥४३॥ सलक्ष्मणं लक्ष्मणपूर्वजन्मा विलोक्य लोकत्रय लोककीर्त्तिः सो
ऽथेति वामाक्षयथार्थभावी विधितेनिदेशाद्गृहगादिदेश॥४४॥ प्रजावती दोहदशंसिनी

रघु·
११९
119

ते तपोवनेषु स्पृहयालुरेषा ॥ स त्वं रथी तद्व्यपदेशनेयां प्रापय्य वाल्मीकपदं त्यजैनां ॥४४॥
स शुश्रुवान्मातरि भार्गवेण पितुर्नियोगात्प्रहृतं द्विषद्वत् । प्रत्यग्रहीदग्रजशासनं तदा
ज्ञा गुरूणां ह्यविचारणीया ॥४५॥ सा नीयमाना रुचिरान्प्रदेशान्प्रियंकरो मे प्रिय इत्य
नन्दत् ॥ नाबुद्ध कल्पद्रुमतां विहाय जातं तमात्मन्यसिपत्रवृक्षं ॥४६॥ अथानुकूलश्र
वणप्रतीतामत्रस्नुभिर्युक्तधुरं तुरंगैः । रथं सुमंत्रप्रतिपन्नरश्मिमारोप्य वैदेहसुतां प्रतस्थे ।
४७ ॥ जगाम तस्याः पथि लक्ष्मणो यत्सव्येतरेण स्फुरता तदक्ष्णा ॥ आख्यातमस्यै गुरुभावि दुः
खमत्यन्तलुप्तप्रियदर्शनेन ॥४८॥ सा दुर्निमित्तोपगताद्विषादात्सद्यः परिम्लानमुखारवि ॥॥

दा राज्ञः शिवं सावरजस्य भूयादित्याशशंसे करणैरबाह्यैः ॥५१॥ गुरोर्नियोगाद्वनितां व
नान्ते साध्वीं सुमित्रातनयो विहाय । अवार्यतेवोत्थितवीचिहस्तैर्जह्नोर्दुहित्रा स्थित
या पुरस्तात् ॥५२॥ रथात्सुमंत्रप्रतिपन्नवाहात्तां भ्रातृजायां पुलिनेवतार्य गंगां निषादा
हृतनौविशेषस्ततार संधामिव सत्यसंधः ॥५३॥ अथ व्यवस्थापितवाक्कथंचित्सौमित्रि
रंतर्गतबाष्पकंठः । औत्पातिको मेघ इवाश्मवर्षं महीपतेः शासनमुज्जगार ॥५४॥ ततो
ऽभिषंगानिलविप्रविद्धा प्रभ्रश्यमानाभरणप्रसूना स्वमूर्तिलाभप्रकृतिं धरित्रीं लतेव
सीता सहसा जगाम ॥५५॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवः कथं त्वां त्यजेदकस्मात्पतिरार्यवृत्तः । इति

रघु. द्वितिः।संश्रयितेवनस्येद्दैत्यप्रवेशोज्झमनीनमावत्॥ ५५॥सालुप्तसंज्ञानविवेददुःखं
१२० प्रत्यागतासुःसमतप्यतान्तः॥तस्याःसुमित्रात्मजयत्नलब्धोमोहादभूत्कष्टतरःप्रबोधः॥ ५६॥
120 नचावदद्भर्तुरवर्णमार्यानिराकरिष्णोर्वृजिनादृतेपिआत्मानमेवस्थिरदुःखभाजं
पुनःपुनर्दुष्कृतिनंनिनिंद॥ ५७॥आश्वास्यरामावरजःसतींतामाख्यातवाल्मीकिनि
केतमार्गः॥निघ्नस्यमेभर्तृनिदेशरौक्ष्यंदेविक्षमस्वेतिबभूवनम्रः॥ ५८॥सीतातमुत्था
प्यजगादवाक्यंप्रीतास्मितेसौम्यचिरायजीवबिडौजसाविष्णुरिवाग्रजेनभ्रात्रायदित्थं
परवानसित्वं॥ ५९॥श्वश्रूजनंसर्वमनुक्रमेणविज्ञापयप्रापितमत्प्रणामःप्रजानिषे १२०

कंमयिवर्तमानेसहेतोरनुध्यायतचेतसीति॥६०॥वाच्यस्त्वयामद्वचनात्सराजावह्नौ
विशुद्धामपियत्समक्षं।लोकापवादश्रवणादहासीः।श्रुतस्यकिंतत्सदृशंकुलस्य।
६१॥कल्याणबुद्धेरथवातवायंनकामचारोमयिशंकनीयः॥ममैवजन्मान्तरपात
कानांविपाकविस्फूर्जथुरप्रसह्यः॥६२॥उपस्थितांपूर्वमपास्यलक्ष्मींवनंमयासार्द्ध
मसिप्रपन्नः।त्वयास्पदंप्राप्यतयातिरोषात्सोढास्मिनत्वद्भवनेवसंती॥६३॥निशाच
रोपप्लुतभर्तृकाणांतपस्विनीनांभवतःप्रसादात्॥भूत्वाशरण्याशरणार्थमन्यं
कथंप्रपत्स्येत्वयिदीप्यमाने॥६४॥किंवातवात्यन्तवियोगमोघेकुर्यामुपेक्षांहतजीवि

तेऽस्मिन्न स्याद्गाणीयय दूहिमे नन्ते ऽरुह्मदीयमनगार्ते मंतराय ॥ ९५ ॥ साद्वं तपः सूर्यनिविष्ट
121 दृष्टिरं हि प्रसत्ते स्वर्गेऽपि गुयति ष्ठो ॥ न यथा यथा मेऽजनमोत रेयिन्न मैत्रीवमनीनवयिमेया
गः ॥ ९६ ॥ नयपस्यवर्णिश्रमयालनेयनमसपवधर्मेमिमनुनाप्रणीतः निर्वासितात्येवमत ।
त्वयाद्वंतप स्वि सामान्यमवेदाणीया ॥ ९७ ॥ नयेतितस्याः प्रतिरू ह्यर्वावेरामानु
ऽहृहियष्यंव्यतीते ॥ सामृ क्रकव्यसनानिमाराञ्च क्रेदविवनाकुररीवभूयः ॥ ९८ ॥ र
त्येमसृगः क्रुसमानिष्ठदा ःदर्भानुयानानू विजकुहृरिराय ः तस्याः मयत्वेसमडुः 121
स्वभावमनत्यर्थमासीद्दुहितं नेयि ॥ ९९ ॥ नाममप्यगाछेडुहिता नुसारी कवि ः कुणेधा

ह्माहरणाययातः॥ निषादविद्धाण्डजदर्शनोत्थः श्लोकत्वमापद्यत यस्य शोकः॥७०॥
तमश्रुनेत्रावरणं प्रमृज्य सीतां विलापाद्विरतां ववन्दे॥ तस्मै मुनिर्दोहदलिंगदर्शी द
श्वान्सुप्रजास्त्वाशिषमित्युवाच॥७१॥ जाने विसृष्टां प्रणिधानतस्त्वां मिथ्यापवादात्क्षुभिते
न भर्त्रा॥ तन्मा व्यथिष्ठा विषयान्तरस्थं प्राप्तासि वैदेहि पितुर्निकेतं॥७२॥ उत्खातलो
कत्रयकण्टकेपि सत्यप्रतिज्ञोप्यविकत्थनोपि त्वां प्रत्यकस्मात्कलुषप्रवृत्ता
वस्त्येव मन्युर्भरताग्रजे मे॥७३॥ तवोरुकीर्त्तिः श्वशुरः सखा मे सतां भवोच्छेदकरः पि
तामे धुरि स्थिता त्वं पतिदेवतानां किं तन्न येनासि ममानुकम्प्या॥७४॥ तपस्विसंसर्गविनी

रघु. नसंत्वे तपोवने वीतभया वसास्मिन् ॥ इतो भविष्यत्यनघप्रसूतेरपत्यसंस्कारमयो विधि
१२२ स्ते ॥ ७२ ॥ अशून्यतीरां मुनिसंनिवेशैस्तमोपहंत्रीं तमसां विगाह्य तत्सैकतोत्संगबलि
122 क्रियाभिः ॥ संपत्स्यते ते मनसः प्रसादः ॥ ७३ ॥ पुष्पं फलं चार्तवमाहरंत्यो बीजं च का
लेयमकृष्टरोहि विनोदयिष्यंति नवाभिषंगामुदारवाचो मुनिकन्यकास्त्वां ॥ ७४ ॥
पयोघटैराश्रमबालवृक्षान्संवर्द्धयंती स्वबलानुरूपैः ॥ असंशयं प्राक्तनयोपपत्तेः
स्तनंधयप्रीतिमवाप्स्यसि त्वं ॥ ७५ ॥ अनुग्रहप्रत्यभिनंदितां तां वाल्मीकिरादा
य दयार्द्रचेताः ॥ सायं मृगाध्यासितवेदिपार्श्वं स्वमाश्रमं प्रांतिमृगं निनाय ॥ ७६ ॥ तामं । १२२

र्पयामासवशोकदीनांतदागमप्रीतिषुतापसीषुनिर्विष्टसारंपितृभिर्हिमांशोरन्त्यांक

लांदर्शइवौषधीषु॥ ८०॥ ताइंगुदीस्नेहकृतप्रदीपमास्तीर्णमेध्याजिनतल्पमंतः॥ तस्यैस

पर्यानुपदंदिनांतेनिवासहेतोरुटजंवितेनुः॥ ८१॥ तत्राभिषेकप्रयतावसंतीप्रयुक्त

पूजाविधिनातिथिभ्यः॥ वन्येनसावल्कलिनीशरीरंपत्युः प्रजासंततयेवभार॥ ८२॥

अपिप्रभुःसानुशयोधुनास्यात्किमुत्सुकःशक्रजितोपिहंता॥ शशंससीतापरिदेविता

तमनुष्ठितंशासनमग्रजाय॥ ८३॥ वभूवरामःसहसासबाष्पस्तुषारवर्षीवसहस्यचंद्रः

कौलीनभीतेनगृहान्निरस्तानतेनवैदेहसुतामनस्तः॥ ८४॥ निगृह्यशोकंस्वयमेवधी

रघु. १२२
123

मानवर्णाश्रमावेक्षणाजागरूकः सभ्रातृसाधारणभोगमृद्धं राज्यं रजोरिक्तमनाः शशास
॥८५॥ न सैकभार्या परिवादभीतेः साध्वीमपि त्यक्तवतो नृपस्य। वक्षस्यसंघट्टसुखं वसन्ती रेमे
सपत्नीरहितेव लक्ष्मीः ॥८६॥ सीतां हित्वा दशमुखरिपुर्नोपयेमे यदन्यां तस्या एव प्रति
कृतिसखो यत्क्रतूनाजहार। वृत्तान्तेन श्रवणविषयप्रापिना तेन भर्तुः सा दुर्वारं कथम
पि परित्यागदुःखं विषेहे ॥८७॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ सीता
परित्यागो नाम चतुर्दशः सर्गः ॥ कृतसीतापरित्यागः स रत्नाकरमेखलां। बुभु
जे पृथिवीपालः पृथिवीमेव केवलां ॥१॥ लवणेन विलुप्तेज्यास्तामिस्रेण तमभ्ययुः। मुन। १२३

योयमुनाभाजः प्रारणेप्रारणार्थिनः॥१॥ अवेदयन्नामं तेन तस्मिन्नमजन्तु स्तनेजसा त्रा
णभावेद्दिणास्त्राः कुर्वन्ति तयस्तोच्यये॥२॥ प्रतिश्रुश्रावकाकुन्यास्त्यैव विन्नप्रतिज्ञोयो
धर्मस्तेरक्षणार्थैवमपत्नत्रिभुविप्रार्ह्निः णा॥४॥ नेरामायवधोपायमावर्त्युर्विविवृवहि
यः॥ दुर्ज्ञेयो बलणः शूली ष्वलिवनामास्यययार्थमहितिप्रह्लादः॥६॥ यः कस्त्वनखे
णोहिपरमेकः परतयः अयवादः स्वोत्सर्गव्यावर्त्येयित्तुमीश्वरः॥७॥ अग्रजेनप्रयु
क्तापीत्तनोदाग्रारथीरथी। ययौवनस्थलीपप्रपतत्पुष्पिताः स्तरभीरमीः॥८॥ रामादे
शादनुपदं सेन्यंगं नरक्षितुं ये। यस्मादध्ययनार्थं सधातारधिरिवाभवत्॥९॥ आदि

रघु.

१२४

124

ष्टवर्त्मा मुनिभिः स गच्छंस्तपतां वरः॥ विरराज रथप्रष्ठैर्वालिखिल्यैरिवांशुमान्॥१०॥ त

स्य मार्गवशादेका बभूव वसतिर्यतः॥ रथस्वनोत्कंठमृगे वाल्मीकीये तपोवने॥११॥ तमृ

षिः पूजयामास कुमारं क्लांतवाहनं॥ तपःप्रभावसिद्धाभिर्विशेषप्रतिपत्तिभिः॥१२॥ त

स्यामेवास्य यामिन्यामंतर्वत्नी प्रजावती॥ सुतावसूत संपन्नौ कोशदंडाविव क्षितिः॥१३॥ सं

तानश्रवणाद्भ्रातुः सौमित्रिः सौमनस्यवान्॥ प्रांजलिर्मुनिमामंत्र्य प्रातर्युक्तरथो ययौ

॥१४॥ स च प्राप मधूपघ्नं कुंभीनस्याश्च कुक्षिजः॥ वनात्करमिवादाय सत्वराशिमुपस्थि

तः॥१५॥ धूमधूम्रो वसागंधी ज्वालबभ्रुशिरोरुहः॥ क्रव्याद्गणपरीवारश्चितानिरिव जंगमः १२४

रामः॥१६॥ अथ पप्लुतेन मासा सा यालवणो लक्ष्मणोनुजः। कृतोध सन्मुखीनी द्विजयो रेधूद्धरि
णे॥१७॥ नातिपर्याप्तमालोक्य मस्कुद्देशे घवेनले टिप्पान्व मस्मि मेधा त्रामी नीने वोयया टि
नः॥१८॥ इति संतर्ज्य पणत्नु प्रेरा दूसम सजिघांसया। प्रांशुमनुन्याट यामा सम मुला संव मिवडुः
मेघुममे॥१९॥ सौमित्रेर्निष्ठितैर्वाणै रंतरा पुष्पफलीकृतः। गात्रं पुष्पारक्तः प्रैयना सा खीनै ह्र
नेविनः॥२०॥ निशानेस्वसा स्फूलस्परंतलस्मिन् महोपलं प्रति यायस्क्रतो मस्य मुष्टिर एय
गावस्थिवने॥२१॥ पैद्रस्त्रमुपासाय प्रान्तुहोने मसना डिमः। स्मिकना भ्योद्विपवां प्रपेटे यरमा
त्मेना॥२२॥ नमुपाद्रवद्रु स्पमयदक्षिणा हो निर्विंशाचरः। पकनालरवो न्यानपवनमेरितो कि

रघु॰ रिः ॥२३॥ कार्ष्णेन पत्रिणा शत्रुः स निर्भिन्नहृदयः पतन् ॥ आनिनाय भुवः कंपं जहाराश्रम
१२५ वासिनां ॥२४॥ वयसां पंक्तयः पेतुर्हतस्योपरि विद्विषः ॥ तत्प्रतिद्वंद्विनो मूर्ध्नि दिव्याः कुसुमवृ
125 ष्टयः ॥२५॥ स हत्वा लवणं वीरस्तदा मेने महौजसः ॥ भ्रातुः सोदर्यमात्मानमिंद्रजिद्वधशो
भिनः ॥२६॥ तस्य संस्तूयमानस्य चरितार्थैस्तपस्विभिः ॥ शुशुभे विक्रमोदग्रं व्रीडयावनतं
शिरः ॥२७॥ तत्र सौधगतः पश्यन्यमुनां चक्रवाकिनीं हेमभक्तिमतीं भूमेः प्रवेणीमिव
पिप्रिये ॥२८॥ उपकूले स कालिंद्याः पुरीं पौरुषभूषणः निर्ममे निर्ममोर्थेषु मथुरां मधुरा १२५
कृतिः ॥२९॥ या सौराज्यप्रकाशाभिर्बभौ पौरविभूतिभिः ॥ स्वर्गाभिष्यंदवमनं कृत्वेवनि

निचेषिन्त ॥३०॥ सवोदशरथस्याय जनकस्य च मंत्रकृत् संचस्कारोभयप्रीत्या मैथिले

यौ यथाविधि ॥३१॥ सतौ कुशलवोन्मृष्टगर्भक्लेदौ तदाख्यया । कविः कुशलवावेव चका

र किल नामतः ॥३२॥ सांगं च वेदमध्याप्य किंचिदुत्क्रांतशैशवौ स्वकृतिं गापयामास कवि

प्रथमपद्धतिं ॥३३॥ इतरेपि रघोर्वंश्यास्त्रयस्त्रेताग्नितेजसः ॥ तद्योगात्पतिवत्नीषु प।

त्नीष्वासन्द्विसूनवः शत्रुघातिनि शत्रुघ्नः सुबाहौ च बहुश्रुते । मथुराविदिशे सून्वो।

र्निदधे पूर्वजोत्सुकः ॥३५॥ वपीविवेश चायोध्यां रथ्यासंस्कारशोभिनीं ॥ लवणस्य वधा

त्पौरैरधिगौरवमीडितः ॥३६॥ भूयस्तपोव्ययो मा भूद्वाल्मीकेरिति नात्यगात् ॥ मैथिलीन

रघु. नयो हीनतपश्छेदमार्गगामाश्रमं ॥३८॥ स ददर्श सभामध्ये सभासद्भिरुपासितं रामं सीतापति
१२६ त्यागादसामान्यपतिं भुवः ॥३९॥ तमभ्यनंदत्प्रणतं लवणांतकमग्रजः ॥ कालनेमिवधा
126 त्प्रीतस्तुराषाडिव शार्ङ्गिणं ॥४०॥ स पृष्टः सर्वतो वार्तमाख्याद्राज्ञे न संततिं प्रत्यर्पयि
ष्यतः काले कवेराद्यस्य शासनात् ॥४१॥ अथ जानपदो विप्रः पुत्रमप्राप्तयौवनं ॥ अव
तार्यांकशय्यास्थं द्वारी चक्रे भूपते ॥४२॥ शोचनीयासि वसुधे या त्वं दशरथाच्च्युता रा
महस्तमनुप्राप्य कष्टात्कष्टतरं गता ॥४३॥ श्रुत्वा तस्य शुचो हेतुं गोप्ता जिह्राय राघवः
न ह्यकालभवो मृत्युरिक्ष्वाकुपदमस्पृशत् ॥४४॥ स मुहूर्तं सहस्वेति द्विजमाश्वास्य तातुरः १२६

ग्विनेयाने सस्मार कौवेरं वै वसन्तजिगीषया ॥४४॥ आत्मप्रमाणसंजृदद्भ्यास्य प्रस्थितः सखा
नमः ॥ उद्यानवार पुरस्यासग गूढरूपा स्मरसती ॥४५॥ राजन्प्रजाहृतेकश्चिदयं चारः प्र
प्रवर्त्तते तमालिक्ष्य मप्राप्रमथ्य भविता स्मितनतः कृती ॥४६॥ इत्याप्तवचनाद्रामो विमृष्य
नृवली विक्रियां दिष्टः पयानयत्रेणावेगनिः कंपकेन्दुनः ॥४७॥ अथ धूमाभितान्ता
द्वेशदनप्राणा बावलं विनंददर्शकं ॥ चिदिद्ध्वाकुलतन सधमे मुखे ॥४८॥ नामकर्मान्व
यान्वष्टः सराज्ञाव ष्टधूमपः ॥ आत्मानेकुकेनाम शूद्रं सुरथपदाश्रिते ॥४९॥ नयस्स
नधिकारित्वाता आज्ञानानं न मयावहं पुरीर्षच्छेदपरिच्छिन्न निपतनात्प्रणस्त्र मा दृष्टे ॥५०॥ स

रघु. न च क्रां हिम क्लिाह किं जनकमिव पंकजं । ज्योतिः कणाहतश्मश्रु कंठनालादपाह
५० रत ॥५१॥ कृतदंडः स्वयं राज्ञा लेभे शूद्रः सतां गतिं । तपसा दुश्चरेणापि न स्वमार्गवि
127 लंघिना ॥५२॥ रघुनाथोप्यगस्त्येन मार्गसंदर्शितात्मना । महौजाः संयुयुजे शरत्कालइ
वेंदुना ॥५३॥ कुंभयोनिरलंकारं तस्मै दिव्यपरिग्रहं । ददौ दत्तं समुद्रेण पीतेनेवात्म
निःक्रयं । तं दधन्मैथिलीकंठनिर्व्यापारेण बाहुना । पश्चान्निववृते रामः प्राक्परासु
र्द्विजात्मजः ॥५४॥ तस्य पूर्वोदितां निंदां द्विजः पुत्रसमागतः । स्तुत्या निवर्तयामास त्रा १२०
तुर्वैवस्वतादपि ॥५५॥ तमध्वराय मुक्ताश्वं रक्षःकपिनरेश्वराः । मेघाः सस्यमिवांभो

भिरभ्यवर्षन्ननुयायिनैः ॥५७॥ हित्वानिमंत्रिताश्चैनमभिजग्मुर्महर्षयः नभौमान्ये
वधिष्ण्यानि हित्वा ज्योतिर्मयान्यपि ॥५८॥ उपशल्यनिविष्टैस्तैश्चतुर्द्वारमुखी बभौ ।
अयोध्या सृष्टलोकेव सद्यः पैतामही तनुः ॥५९॥ श्लाघ्यस्त्यागोपि वैदेह्याः पत्युः प्रा
ग्वंशवासिनः अनन्यजानेर्यस्यासीत्सैव जाया हिरण्मयी ॥६०॥ विधेरधिकसंभारः ।
स्ततः प्रववृते मखः ॥ आसन्न यत्र क्रियाविघ्ना राक्षसा एव रक्षिणः ॥६१॥ अथप्रा
चेतसोपज्ञं रामायणमितस्ततः ॥ मैथिलेयौ कुशलवौ जगतुर्गुरुणोदितौ ॥६२॥
वृत्तं रामस्य वाल्मीकेः कृतिस्तौ किन्नरस्वनौ किं तद्येन मनो हर्तुमलं स्यातां न शृ

रघु.

१२८

128

गवता ॥९३॥ रूपेगीतेचमाधुर्यंतयोस्तज्ज्ञैर्निवेदितं ॥ ददर्शसानुजोरामःशुश्रावचकु

तूहली ॥९४॥ तद्गीतश्रवणैकाग्रासंसदश्रुमुखीबभौहिमनिःस्यन्दिनीप्रातर्निर्वाते

ववनस्थली ॥९५॥ वयोवेषविसंवादिरामस्यचतयोस्तदाजनताप्रेक्ष्यसादृश्यंनाक्षिकम्पंव्य

तिष्ठत ॥९६॥ उभयोर्नतथालोकःप्रावीण्येनविसिस्मिये ॥ नृपतेःप्रीतिदानेषुवीतस्पृ

रू हतयायथा ॥९७॥ गेयेकेनविनीतौवांकस्यचेयंकवेःकृतिः ॥ इतिराज्ञास्वयंपृष्टौतौवाल्मी

किमशंसतां ॥९८॥ अथसावरजोरामःप्राचेतसमुपेयिवान् ॥ ऊरीकृत्यात्मनोदेहंराज्यम

स्मैन्यवेदयत् ॥९९॥ सतावाख्यायरामायमैथिलेयौतवात्मजौ ॥ कविःकारुणिकोवव्रेसी १२८

तायाः संपरिमृह्ये ॥१०॥ हेतान स्तुम्ना समद्धेनः लुषातेजातवेदसि दैवानन्याद्वद्वलो

स्तुनाच्चन्या स्थहृध्यु ःप्रज॰॥ मा स्वचा विक्रमुहि प्र मन्यायय नु मे स्थिलीतनः पुत्रवती मे ना

प्रतिपन्सोन्वतान्नया ॥१२॥ अनिस्तु प्रतिस्तुने राज्ञा जानकी मा स्थमान्मुनिः स्त्रिष्वैतानयया

मा स्तस्व स्मिन्द्धिं निमैरिव ॥१३॥ अनेन्त्रुरथ काकुन्स्थः सति यान्य पुरौ सकः कविमाह्वाय

यामास मस्तुन प्रतिपनये ॥१४॥ स्वर संस्कार वन्ये व पुत्राभ्यां स हसीनया हवि वोदर्विबंह

र्यैवामे सुन रुपस्थिनः ॥१५॥ काषाय परिवीते न स्वपदार्थितनच द्भुषा॥ अनमीयनस्तु।

कृति प्राते नव पुष्पैवसा ॥१६॥ जनोसदालोकयथान्यति संहृतनचद्भुषः॥ न स्तुलेधाम्नु।

स्वामेवं कल्पिता ध्रुवप्पालयः॥७७॥ तां दृष्टिविषये भर्त्तुर्मुनिरुपवरास्थितविष्टरः॥ कुरु निःसंश
रघु. यं वत्से स्ववृत्ते लोकमित्यशात्॥७८॥ अथ वाल्मीकिशिष्येण पुण्यमावर्जितं पयः॥ आचम्योदीर
१२५ यामास सीता सत्यां सरस्वतीं॥७९॥ वाङ्मनःकर्मभिः पत्यौ व्यभिचारो यथा न मे॥ तथा विश्वं
129 भरे देवि मामन्तर्द्धातुमर्हसि॥८०॥ एवमुक्ते तया साध्व्या रंध्रात्सद्योभवाद्भुवः॥ शातह्रदमि
व ज्योतिः प्रभामंडलमुद्ययौ॥८१॥ तत्र नागफणोत्क्षिप्तसिंहासननिषेदुषी समुद्ररसना
साक्षात्प्रादुरासीद्वसुंधरा॥८२॥ सा सीतामंकमारोप्य भर्तृप्रहितेक्षणां मामेति व्याह
रत्येव तस्मिन्पातालमभ्यगात्॥८३॥ ऋषीन्विसृज्य यज्ञान्ते सुहृदश्च पुरस्कृतान् रामः १२५

सीतागते लेहं निदधे नदयन्नयोः ॥८५॥ रसायां तस्य संरंभं सीतामन्यर्थ्यलैखिणः ॥ महर्षिर्धिव
लायं ह्रीणामयामास धन्विनः ॥८६॥ युधाजितस्य संदेशात्स देशं सिंधुनामकं ॥ ददौ तत्प्र
भावाय भरताय भृतप्रजः ॥८७॥ भरतस्तत्र गंधर्वान्युधि निर्जित्य केवलं ॥ आतोद्यं ग्रा
हयामास समत्याजयदायुधं ॥८८॥ स तक्षपुष्कलौ पुत्रौ राजधान्योस्तदाख्ययोः ॥ अभिषि
च्याभिषेकार्हौ रामांतिकः समगात्पुनः ॥८९॥ अंगदं चंद्रकेतुं च लक्ष्मणोप्यात्मसंभवौ ॥ शा
सनाद्यस्य चक्रे कारापथेश्वरौ ॥९०॥ इत्यारोपितपुत्रास्ते जननीनां जनेश्वराः ॥ भर्तृ
लोकप्रपन्नानां निवापान्विदधुः क्रमात् ॥९१॥ उपेत्य मुनिवेषेणाकालः प्रोवाच राघवं

रहः संवादिनौ पश्येदावां यस्तं त्यजेरिति ॥९१॥ तथेति प्रतिपन्नाय विवृतात्मा नृपाय सः
रघु॰ आचख्यौ दिवमध्यास्व शासनात्परमेष्ठिनः ॥९२॥ विद्वानपि तयोर्द्वाःस्थः समयं लक्ष्मणो
१२० 130 भिनत् ॥ भीतो दुर्वाससः शापाद्रामसंदर्शनार्थिनः ॥९३॥ गच्छ लक्ष्मण प्रीत्यै त्वं मा भूद्धर्म
विपर्ययः । त्यागो वध्योपि वधो वापि साधूनामुभयं समं ॥९४॥ स गत्वा सरयूतीरं देहत्यागे
न योगवित् । चकारावितथां भ्रातुः प्रतिज्ञां पूर्वजन्मनः ॥९५॥ तस्मिन्नात्मचतुर्भागे प्राङ्ना
कमधितस्थुषि । राघवः शिथिलं तस्थौ भुवि धर्मस्त्रिपादिव ॥९६॥ स निवेश्य कुशाव
त्यां रिपुनागांकुशं कुशं ॥ शरावत्यां च सतां सूक्तैर्जनिताश्रुलवं लवं ॥९७॥ उदक्प्रतस्थे स्थिर १२०

रधीः मानञ्जोतिनपुरासरः। अवितः पतिवात्सल्या हृद्दव मदोध्यया ॥९८॥ सुरमेज्ञारहृल
स्यहतनन्नाः पदवीहरिराक्रसाः। केटंवमुकुलस्थूलैरभिन्नहेमजाम्बुभिः ॥९९॥ उपस्थितवि
मानेननेनभक्तानुकंपिना वक्त्रे त्रिदिवनिश्रेणिसरम्भूरनुयायिनो ॥१००॥ यद्वृद्गमतारका।
ल्याभूद्धिमर्दलत्रमज्जनो॥ अमलदाख्ययानी र्यपावने भुवियमये ॥१०१॥ सविभुविबुधो
घोषुमतिपन्नास्ममूर्त्तिषु त्रिदशीभूतपोरा र्यस्वर्गीनरम कल्पयन् ॥१०२॥ निर्वित्यैवेंदप्राग
रवभयच्छेदि कार्यसुराणां विघ्वक्सेनः स्वलनुमविप्रास्समलोकमनिष्ठं ॥१०३॥ लंकानोथयंप
वननतनयं चोमयंस्थापयित्वा कीर्त्तिलंभ हृयमिवगिरौ दहिणोचोत्तरे ॥१०४॥ इति श्रीरबु

रघु. वंशे श्रीमहाकाव्ये कालिदासकृतौ स्वर्गारोहणो नाम सप्तदशः सर्गः ॥१७॥ अथ नरेशं समरबुभ
१३१ वीराज्यपहं पुरोजन्मतनयाग्रलोक्य वक्तुः कृपोरत्नविषप्रोषभात्रे सैभात्रमेघादिकुलान्तु।
131 मारी ॥१॥ ते सन्तुवा नीगजबंधसुखैौ स्मुत्थिताः कर्मभिर्यावं ध्यैः ॥ अन्योन्यदेशम वि।
भागसीमां वेलां समुद्रा इव नव्यतीयुः ॥३॥ चनर्म जो प्राप्तभवः सने वांदात नमहेतेरनु यार
तानां ॥ सुरद्विपानामिव सामयोनिर्भिन्नो द्विधा विप्रससार वंशः ॥२॥ अथ द्वाई राजे लिमि
नमहीयेण्याग हेसमजनेनसत्त्वः कृपाः प्रवासस्यकलत्रवेषामहष पूर्वां वनिता
मयपवन ॥४॥ सामाधुसाधारणपार्थिव र्द्धिः स्थित्वा पुरलानुरुहूनमासः ॥ जेनः परेषांज १३१

यशब्दपूर्वं तस्यांजलिं वंधुमतो ववंध॥६॥ अथानपोढार्गलमप्यगारं छायामिवादर्शतले
प्रविष्टां॥ सविस्मयो दाशरथेस्तनूजः प्रोवाच पूर्वार्द्धविसृष्टतल्पः॥७॥ लब्धांतरा सावर
णेपि गेहे योगप्रभावो न च लक्ष्यते ते॥ विभर्षि चाकारमनिर्वृतानां मृणालिनी हैममिवो
परागं॥८॥ का त्वं शुभे कस्य परिग्रहो वा किं वा मदभ्यागमकारणं ते॥ आचक्ष्व मत्वा वशिनां
रघूणां मनः परस्त्रीविमुखप्रवृत्तिः॥९॥ तमब्रवीत्सा गुरुणानवद्या या नीतपौरा स्वपदोन्मु
खेन॥ तस्याः पुरः संप्रति वीतनाथां जानीहि राजन्नधिदेवतां मां॥१०॥ वस्वौकसाराम
भिभूय साहं सौराज्यबद्धोत्सवया विभूत्या॥ समग्रशक्तौ त्वयि सूर्यवंश्ये सत्यप्रपन्ना करुणा

रघु. मवस्थां ॥१०॥ विशीर्णतल्पाट्टशतो निवेशः पर्यस्तशालः प्रभुणा विनामे विडंबयत्यस्तनि
१३२ मग्नसूर्यं दिनांतमुग्रानिलभिन्नमेघं ॥११॥ निशासु भास्वत्कलनूपुराणां यः संचरोभूदभि
132 सारिकाणां नदन्मुखोल्काविचितामिषाभिः सवाह्यते राजपथः शिवाभिः ॥१२॥ आस्फालि
तं यत्प्रमदाकराग्रैर्मृदंगधीरध्वनिमन्वगच्छत् वन्यैरिदानीं महिषैस्तदंभः शृंगाहतं क्रो
शति दीर्घिकासु ॥१३॥ वृक्षेशया यष्टिनिवासभंगान्मृदंगशब्दापगमादलास्याः प्राप्ता दवो
ल्काहतशेषबर्हाः क्रीडामयूरा वनबर्हिणत्वं ॥१४॥ सोपानमार्गेषु च येषु रामाः।
निक्षिप्तवंत्यश्चरणान्सरागान् सद्योहतन्यंकुभिरस्रदिग्धं व्याघ्रैः पदं तेषु निधीयते मे ॥१५ १३२

चित्रद्विपाः पद्मवनावतीर्णाः करेणुभिर्दत्तमृणालभंगाः ॥ नखांकुशाघातविभिन्न
कुंभाः संरब्धसिंहप्रहृतं वहंति ॥ १६ ॥ स्तंभेषु योषित्प्रतियातनानामुत्क्रांतवर्णक्रम
धूसराणां स्तनोत्तरीयाणि भवंति संगान्निर्मोकपट्टाः फणिभिर्विमुक्ताः ॥ १७ ॥ कालांतरश्या
मसुधेषु नक्तमितस्ततो रूढतृणांकुरेषु ॥ तएव मुक्तागुणशुद्धयोपि हर्म्येषु मू
र्छंति न चंद्रपादाः ॥ १८ ॥ आवर्ज्य शाखाः सदयं च यासां पुष्पाण्युपात्तानि विलासिनीभिः
वन्यैः पुलिंदैरिव वानरैस्ताः क्लिश्यंत उद्यानलता मदीयाः ॥ रात्रावनाविःकृतदीपभा
सः कांतामुखश्रीवियुता दिवापि तिरस्क्रियंते कृमितंतुजालैः विच्छिन्नधूमप्रसरा गवा

रघु. ला॥२०॥बलिक्रियावर्जितसैकतानि स्नानीयसंसर्गमनाप्नुवंति॥उपांतवानीरगृहा
१३२ णि दृष्ट्वा शून्यानि दूये सरयूजलानि॥२१॥ तदर्हसीमां वसतिं विसृज्य मामभ्युपेतुं काल
133 राजधानीं हित्वा तनुं कारणमानुषीं तां यथा गुरुस्ते परमात्ममूर्तिं॥२२॥ तथेति तस्याः
प्रणयं प्रतीतः प्रत्यग्रहीत्प्राग्रहरो रघूणां पूरप्यभिव्यक्तमुखप्रसादा शरीरबंधेन तिरोब
भूव॥२३॥ तदद्भुतं संसदि रात्रिवृत्तं प्रातर्द्विजेभ्यो नृपतिः शशंस॥ श्रुत्वा त एनं कुलराजध
न्या साक्षात्पतित्वे वृतमभ्यनंदन्॥२४॥ कुशावतीं श्रोत्रियसात्स कृत्वा यात्रानुकूले
ऽहनि सावरोधः अनुद्रुतो वायुरिवाभ्रवृंदैः सैन्यैरयोध्याभिमुखप्रतस्थे॥२५॥ साकेतु १३२

मालोपवना बृहद्भिर्विहारशैलानुगतेव नागैः सेना रथोदारगृहा प्रयाणे तस्याभवज्जं-
गमराजधानी ॥२६॥ तेनातपत्रामलमंडलेन प्रस्थापितः पूर्वनिवासभूमिं । बभौ बलौघः
शशिनोदितेन वेलामुदन्वानिव नीयमानः ॥२७॥ तस्य प्रयातस्य वरूथिनीनां पीडामपर्या-
प्तवतीव सोढुं वसुंधरा विष्णुपदं द्वितीयमध्यारुरोहेव रजश्छलेन ॥२८॥ उद्यच्छमाना
गमनाय पश्चात्पुरो निवेशे पथि च व्रजंती सा यत्र सेना ददृशे नृपस्य तत्रैव सामग्र्यमतिं
चकार ॥२९॥ तस्य द्विपानां मदवारिसेकात्खुराभिघाताच्च तुरंगमाणां । रेणुः प्रपेदे पथि
पंकभावं पंकोपि रेणुत्वमियाय नेतुः ॥३०॥ मार्गैषिणी सा कटकांतरेषु वैंध्येषु सेना बहु-

रघु. धा विभिन्ना॥ चकार रेवेव महाविरावा बद्धप्रतिश्रुंति गुहामुखानि॥३१॥ सधातुभेदारु
१३४ णयाननेमिः प्रभुः॥ प्रयाणध्वनिमिश्रतूर्यः॥ व्यलंघयद्विंध्यमुपायनानि पश्यन्पु।
134 लिंदैरुपपादितानि॥३२॥ तीर्थे तदीये गजसेतुबंधात्प्रतीपगामुत्तरतोस्य गंगां। अयत्न
वालव्यजनीबभूवुर्हंसा नभोलंघनलोलपक्षाः॥३३॥ स पूर्वजानां कपिलेन रोषाद्भ।
स्मावशेषीकृतविग्रहाणां सुरालयप्राप्तिनिमित्तमंभस्त्रैस्रोतसं नौलुलितं ववंदे॥३४॥ इ
त्यध्वनः कैश्चिदहोभिरंते तीरं समासाद्य कुशः सरय्वाः॥ वेदिप्रतिष्ठान्वितताध्वराणां यूपा
नपश्यच्छतशो रघूणां॥३५॥ आधूय शाखाः कुसुमद्रुमाणां स्पृष्ट्वा च शीतान्सरयूतरंगा १३४

न॥ तं श्लाघ्यं तत्सैन्यं कुलराजधान्याः प्रत्युज्जगामोपवनान्तवातः॥३६॥ अथोपशल्ये रि
पुमग्नशल्यस्तस्याः पुरः पौरसखः स राजा। कृपाध्वजस्तानि चलध्वजानि निवेशया
मास बली बलानि॥३७॥ तां शिल्पिसंघाः प्रभुणा नियुक्तास्तथागतां संभृतसाधनत्वात्
पुनर्नवीचक्रुः रपां विसर्गान्मेघा निदाघग्लपितामिवोर्वी॥३८॥ ततः सपर्यां सपशूपहारां
पुरः परार्द्ध्यप्रतिमागृहायाः। उपोषितैर्वास्तुविधानविद्भिर्निर्वर्तयामास रघुप्रवीरः
३९॥ तस्याः स राजोपपदं निशान्तं कामीव कान्ताहृदयं प्रविश्य। यथार्हमन्यैरनुजीव
लोकं संभावयामास गृहैस्तदीयैः॥४०॥ सा मन्दुरासंश्रयिभिस्तुरंगैः शालागृहस्तंभगा

रघु॰ नैऋतनाशैः ॥ एवं वभाषे विपरीतरूपयत्नैः सर्वांगनद्धाभरणोज्ज्वलाङ्गी ॥ ४१ ॥ वसन्तसन्ता
२३५ वसन्तोरचूर्णोपुराणशोभामधिरोपितायां ॥ नमैथिलेयः स्पृहयांबभूव भैमीव दिवौनाय्या
135 लकेश्वराय ॥ ४२ ॥ अथस्मरत्नग्रथितोत्तरीयमेकांतपांडुस्तनलंबिहारम् ॥ निश्वाससहा
यांशुकमाजगाम धर्मः प्रियावेषमिवोपदेष्टुं ॥ ४३ ॥ अगात्सचिह्नादयनात्समीपं हि
रण्मयाभास्वति सन्निहन्ते ॥ आनंदशीतामिव वाष्पवृष्टिं हिमस्रुतिं हैमवतीं ससर्ज
॥ ४४ ॥ प्रहन्क्रमायेदिवसोतिमात्रमनन्यथैमेव वनागदाचनन्वी ॥ उभौविरोधक्रिययाविि
भौ जापयन्ती सानुगणायार्विवासंतां ॥ ४५ ॥ दिनदिने शैवलवंत्यधस्तान्सोयानपर्वा १३५

णाविमुच्यदेमः ॥ उदंडपद्मसानुगृहदीर्घिकाणांनारीनितंबद्वयसंबभूव ॥ ४६ ॥ न
वेषुसायंतनमल्लिकानांविजृंभणोद्गंधिषुकुड्मलेषु प्रत्येकनिक्षिप्तपदः सशब्दंसं
ख्यामिवैषांभ्रमरश्चकार ॥ ४७ ॥ स्वेदानुविद्धार्द्रनखक्षतांकेभूयिष्ठसंदष्टशिखंक
पोलेच्युतंनकर्णादपिकामिनीनांशिरीषपुष्पंसहसापपात ॥ ४८ ॥ यंत्रप्रवाहैःशि
शिरैःपरीतान्रसेनधौतान्मलयोद्भवस्यशिलाविशेषानधिशय्यनिन्युर्धारागृहे
ष्वातपमृद्धिमंतः ॥ ४९ ॥ स्नानार्द्रमुक्तेष्वनुधूपवासंविन्यस्तसायंतनमल्लिकेषुका
मोवसंतात्ययमंदवीर्यःकेशेषुलेभेबलमंगनानां ॥ ५० ॥ आपिंजराबद्धरजःकणा

त्वान्मेजाग्रशुतारारुरुहचेर्जनस्य ॥ दग्धापिदहं गिरिशोनरोषात्खंडीकृताज्येवमनो
रघु. १३६ भवस्य ॥५१॥ मनोज्ञगंधं सहकारभंगं पुराणशीधुं नवपाटलं च संबध्नताकामिजनेषु
136 दोषाः सर्वेनिदाघावधिनाप्रमृष्टाः ॥५२॥ जनस्यतस्मिन्समयेविगाढेबभूवतुर्द्वौस
विषःपकैतौतापायनोदक्षमयाव्यसेदोदयस्यैवान्नृपतिःप्रणीव ॥५३॥ अथोर्मिलो
लोन्मदराजहंसेरोधोलतापुष्पवहेसरय्वाः विहर्तुमिछावनितासखस्यतस्यां
भसिग्रीष्मसुखेबभूव ॥५४॥ सतीरभूमौविहितोपकार्यामानायिभिस्तामपकृष्टन
क्रां ॥ विगाहितुंश्रीमहिमानुरूपंप्रचक्रमेचक्रधरप्रभावः ॥५५॥ सातीरसोपानपथा १३६

वनारारानोन्यके पृश्विग्रहत्नीभिः सनूपुरह्रादोभपद्मा भिरासीत्तुद्धिग्नहृंसासविरंगनाभिः
५६॥ परस्पराधर्षयाणनन्यरासांमासोन्नयोमज्जनरागदर्पी नौसंप्रयः पार्श्वचरां किराती
मुपान्तवालजनौवभाषे॥५७॥ पप्रूपावरोधैः प्रान्तप्रोमदीयैर्विगाह्यमानोनलिनाङ्करागैः
संक्षोदयः साभ्रइवैषवर्ण्यपुष्यन्यनेकं सरयूप्रवाहः॥५८॥ विलासमेनः पुरसुंदरीणां
पटंजनेनोल्लुलिताभिरक्षिः॥ नद्यभिमिदरागणोभोविलोचने खुप्रतिमुक्तमासां॥५
९॥ पतत्रमुञ्चोरणियोधरन्वादात्मानमुद्रौतु मणकुवंत्यः॥ गाढांगदैर्वाहुभिरप्रसुवाला
हैःपूर्णानंरागवणापत्नलवंते॥६०॥ समीप्रिणीयमसवावनंसाः प्रभ्रां प्रिणोवादिविहारि

रघु- णीनां पारिप्लवाः स्रोतसि निम्नगायाः शैवाललोलांश्छलयंति मीनान् ॥६१॥ आसां।
१३० जलास्फालनतत्पराणां मुक्ताफलस्पर्द्धिषु शीकरेषु ॥ पयोधरोत्सर्पिषु शीर्यमाणः सं
137 लक्ष्यते न छिदुरेषु हारः ॥६२॥ आवर्त्तशोभा नतनाभिकांतेर्भंगो भ्रुवां द्वंद्वचराः स्तना
नां जातानि रूपावयवोपमानान्यदूरवर्त्तीनि विलासिनीनां ॥६३॥ तीरस्थलीबर्हिभिरुत्
कलापैः प्रस्निग्धकेकैरभिनंद्यमानं ॥ श्रोत्रेषु संमूर्छति रक्तमासां गीतानुगं वारिमृदंग
वाद्यं ॥६४॥ संदष्टवस्त्रेष्वबलानितंबेष्विंदुप्रकाशांतरितोडुकल्पाः ॥ अमी जलापूरि
तसूत्रमार्गा मौनं भजंते रसनाकलापाः ॥६५॥ एताः करोत्पीडितवारिधारा दर्पात्सखीभि १३०

वीटनेषु स्मितकाः ॥ वक्रैर्नराग्रैरलकैस्तरुण्यश्चूर्णीकृताननवालवालवान्व मेति ॥ ६६ ॥ उ
द्धं धकेशाश्रु नयपत्रलेखा विश्लेषितमुक्तफलसूत्रवेष्टः । मनोज्ञरूपव प्रमादात्सखाना
मंभोविहारा कुलिनोपि वेषः ॥ ६७ ॥ स नौविमानादवतीर्य रेमे विलोलमालः सहि
ताभिः स्तुकंधावललग्नो हृतपद्मनीकः । करेणुभिर्वन्यइवद्विपेंद्रः ॥ ६८ ॥ ततो न्व ।
येणाभिगता स्त्रियस्ताभ्राजिष्णुनासातिशयं विरेजुः ॥ प्रागेव सक्ताः नयनाभिरा
माः पार्श्वे द्वतीलेक्रिमुतोन्मयूखैः ॥ ६९ ॥ वर्णोर्दकैः कांचनशृंगमुक्तैस्तमायः ।
ताद्दपः प्रणयाद्दसिच्चमत्तयागतः ॥ सोतितरां वभासे सधातुनिस्यंदं इवाद्रिरा

रघु.
१२८
138

जाः॥७०॥तेनावरोधप्रमदासखेनविगाहमानेनसरिद्वरांतां॥आकाशगंगारति
रप्सरोभिर्वृतोमरुत्वाननुयातलीलः॥७१॥यत्कुंभयोनेरधिगम्यरामःकुशायराज्ये
नसमंददेशतदस्यजैत्राभरणंविहर्तुरज्ञातपातंसलिलेममज्ज॥७२॥स्नात्वाय
थाकाममसौसदारस्तीरोपकार्यांगतमात्रएव॥दिव्येनशून्यंवलयेनबाहु
मपोढनेपथ्यविधिर्ददर्श॥७३॥जयश्रियःसंवननंयत॥स्तदामुक्तपू
र्वंगुरुणाचयस्मात्सेहेस्यनभ्रंशमतोनलोभात्सतुल्यपुष्पाभरणोहिधी १२८
रः॥७४॥ततःसमाज्ञापयदाशुसर्वानानायिनस्तद्विचयेनदीष्णान्॥वं

धमस्मात्सरसंविगाह्यमानमवराम्लानमसवोरविंदाः।।७५।।कृतःप्रयत्नोनचदेवलब्धं
मग्नंपयस्याभरणोत्तमंते।।नागेनलौल्यात्कुमुदेननूनमुपात्तमंतर्ह्रदवासिनात
त्।।७६।।ततःसकृत्वाधनुराततज्यंधनुर्धरःकोपविलोहिताक्षः।गारुत्मतंतीर
गतस्तरस्वीभुजंगनाशायसमाददेस्त्रं।।७७।।तस्मिन्ह्रदःसंहितमात्रएवक्षोभात्स
माविद्धतरंगहस्तः।रोधांसिनिघ्नन्नवपातमग्नःकरीववन्यःपरुषंररास।।७८।।तस्मा
त्समुद्रादिवमथ्यमानादुद्धृत्तनक्रात्सहसोन्ममज्ज।लक्ष्म्येवसार्द्धंसुरराजवृक्षः
कन्यांपुरस्कृत्यभुजंगराजः।।७९।।विभूषणप्रत्युपहारहस्तमुपस्थितंवीक्ष्यविशां

यतस्तं ॥ सोयपतीमस्त्रं प्रति संजहार स्महेतुः छविर्वैधस्योद्धितंतः ॥ ८० ॥ त्रैलोक्यनाथप्र

रघु
१३७ भवं प्रभावात्कुशं द्विषामंकुशमस्त्रविद्वान्निन्नामालोननेनाप्यमिवंशमूर्द्धाभिषिक्तोनंत्त्र।

139 मृदोवभावे ॥ ८१ ॥ अथैमिकार्यान्तरमानुषस्य विस्रामुनाख्यामपरानन्तुन्त्वा सोहंक।

घ्येनामनवाचरेय मारांधनीयस्यधृतेर्विघातं ॥ ८२ ॥ करामि द्यानोन्यितनकंडकेय

मालोक्यवालातिकुतूहलेन ॥ वाहोः पतनस्तज्योतिरिवांतरिक्षादद्दतैनेत्राभरणं नदी

य ॥ ८३ ॥ तदेतदाजानुविलंविना ते ज्याघातलेखाकिण्लांछनेन ॥ भुजेनरक्षापरि। १३७

घेन भूमेरुपैतु योगं पुनरंसलेन ॥ ८४ ॥ इमां स्वसारं च कनीयसीं मे कुमुद्वतीं नार्हसि नानुमं

म्नु॥आम्नायराधंनुदतीचिरायमनुष्यपार्थिवपादयोस्ते॥८५॥इत्यनुक्रमवानुपहृ
तामरणोंह्नितीघोंस्नातोभवानस्तत्रनद्रव्यमिमाधिलारे॥सेयोजयोविधिवदासम
मेतवंधुःकन्यामयेनकुमुदःकुलभूषणेन॥८६॥तस्याःस्पृष्टेमनुजपतिनासाहचर्या
यायहस्तेमंगलेषर्णीवलयिनिपुरःपावकस्योच्छिखास्य॥दिव्यस्तूर्यध्वनिरुदचर
द्व्यश्नुवानादिगंतान्॥गंधोदग्रंतदनुववृषुःपुष्पमाश्चर्यमेघाः॥८७॥इत्थंनागस्त्रि
भुवनगुरोरौरसंमैथिलेयंलब्ध्वावंधुंतमपिचकुमुदःपूर्वमंतद्धनकस्य॥एकःशंका
माहितकुलभियामन्यज्ञस्त्रैनतेघाच्छिन्नात्तस्यालामवनिमपरःपौरकांतःशशास॥८८॥

रघु. इति श्री रघुवंशे महाकाव्ये कविकालिदासकृतौ कुमुद्वतीलाभो नाम षोडशः सर्गः ॥
१५० १६ ॥ अतिथिं नाम काकुत्स्थात्पुत्रमाप कुमुद्वती ॥ पश्चिमाद्यामिनीयामात्प्रसाद
140 मिव चेतना ॥ १ ॥ स पितुः पितृमान्वंशं मातुश्चानुपमद्युतिः ॥ अपुनात्सवितेवोभौ ।
मार्गावुत्तरदक्षिणौ ॥ २ ॥ तमादौ कुलविद्यानामर्थमर्थविदां वरः ॥ पश्चात्पार्थिवक
न्यानां पाणिमग्राहयत्पिता ॥ ३ ॥ जात्यस्तेनाभिजातेन शूरः शौर्यवता कुशः ॥ अ
मन्यतैकमात्मानमनेकं वशिना वशी ॥ स कुलोचितमिंद्रस्य साहायकमुपेयिवा १५०
न् ॥ जघान समरे दैत्यं दुर्जयं तेन चावधि ॥ ५ ॥ तं स्वसा नागराजस्य कुमुदस्य कुमुद्वती ॥ अ

न्वमात्कुमुद्वतीनंदंप्रापणेकमिवकौमुदी॥६॥तयोर्हिवस्पतेरासीदेकःसिंहासना

र्द्धभाक्‌द्वितीयापिसखीशच्याःपारिजातांशभागिनी॥७॥तदात्मसंभवंराज्येमंत्रिवृद्धाः

समादधुःस्मरंतःपश्चिमामाज्ञांभर्तुःसंग्रामयायिनः॥८॥तेनस्यकल्पयामासुरभि

षेकायशिल्पिभिःविमानेनवमुद्वेदि चतुस्तंभप्रतिष्ठितं॥९॥तत्रैनंहेमकुंभेषुसं

भृतैस्तीर्थवारिभिः।उपतस्थुःप्रकृतयोभद्रपीठोपवेशितं॥१०॥नदद्भिःस्निग्धगंभीरंतू

र्यैराहतपुष्करैः।अन्वमीयतकल्याणंतस्याविच्छिन्नसंततेः॥११॥दूर्वांजवांकुरप्ल

क्षत्वगभिन्नपुटोत्तराव॥ज्ञातिवृद्धप्रयुक्तानसभेजेनीराजनाविधीन॥१२॥पुरोहि

नपुरोगमास्तेऽज्ञि संज्ञैस्त्रैरथर्वभिः उपचक्रमिरे पूर्वमभिषेकं द्विजोत्तमाः ॥१३॥ तस्यै
द्य महती मूर्ध्नि निपतंती व्यरोचत ॥ सप्ताहमभिषेकश्रीर्गंगेव त्रिपुरद्विषः ॥१४॥ स्तूय
मानः सूतेन तस्मिन्नलक्ष्यत सर्वतोदिभिः ॥ प्रसह्य रवयः पर्यन्यस्मात वैरमिनं हितं ॥१५॥ न
स्य सत्त्वमंत्रपूताभिः स्नानमद्भिः ॥ प्रतीच्छतः वहयो वैश्रुतस्याग्नेर्हविःसेकादिव द्युतिः
॥१६॥ समावर्तनिषेकान्ते स्नातकैर्भ्राजदैवतः ॥ यावतो यायसमायुक्षनयज्ञाः ॥ पर्याप्तद
क्षिणाः ॥१७॥ तेषामीत्तमानसम्पत्तैसैयामासिषमुद्दैरयन् ॥ सा तस्याकर्मनिर्वृत्तैर्दूरयस्त्रा
क्ताफलैः ॥१८॥ वंधच्छेदं स वद्धानां वधार्हाणां [illegible] मध्यतो ॥ धुर्याणां च धुरो मोक्षमदो १५१

हृ चाटिएं दृवो ॥१९॥ क्रीडयन्तश्चिरेणास्य स्यन्दे मूर्छया: स्तुकादय: लब्धमोदा सदा
हेमाद्य्येषुगतयोभवन् ॥२०॥ ततः कदाचित्तरन्यसंगजर्द नामस्तनेस्तु चिसो नरस्कटम ।
ध्यात्मनेयघाग्रहमोयस: ॥२१॥ तेनं धूमघ्या तेकेणांते सोयनिर्गि त्कयाणय: । आ
कल्पसाधनैस्तैरूपसेतु: प्रासाधका: ॥२२॥ तेस्यमुक्ता वउणानद्वं मौलिमभ्येनर
स्वजे । प्रस्तुवु: यमरागेणाप्रभावं डलघोभिनी ॥२३॥ चंदनेनांगणं च मृगनाभि
सुगंधिना समायघ्यतत स्रजु: यत्रे विन्यरोवने ॥२४॥ आमुक्ताभरणा: सर्वी: हृ
सचिहुकुलमल आसीत्तनिगायमेद्धमराज्य श्रीधवर: ॥२५॥ तेयघ्यादर्शितपङ्का

रघु. यातस्यादर्शेहिरारमेये विधाज्ञनैर्विहर्ये मेरौकल्पतरोरिव ॥२६॥ सराजककु
१५२ दव्यग्रपाणिभिः पार्श्ववर्तिभिः ययावुदीरितालोकः सुधर्मानवमांसभां ॥२७॥ विता
152 नसहितंतत्रभेजेपैतृकमासनं ॥ चूडामणिभिरुद्घृष्टपादपीठंमहीक्षितां ॥२८॥ ब
भौभूयःकुमारत्वादधिराज्यमवाप्यसः लेखाभावादुपारूढः सामग्र्यमिवचन्द्र
माः ॥२९॥ शुशुभेनचाक्रान्तः मंगलायतनंमहत् ॥ श्रीवत्सलक्षणंवक्षः कौस्तुभे
नेवकैशवं ॥३०॥ प्रसन्नमुखरागंतंस्मितपूर्वाभिभाषिणं मूर्तिमन्तममन्यन्तवि
श्वासमनुजीविनः ॥३१॥ सपुरंपुरुहूतश्रीः [illegible] द्रुमनिभध्वजं क्रममाणश्चका १५२
[illegible]

रघोर्नागेनैरावतौजसा ॥ २२ ॥ न सैवकस्योह्यूत्तैरौकसाईं तेनामलत्विषा पूर्वराज

वियोगौष्म्यं स्वकान्तस्य जगतो हृतं ॥ २३ ॥ धूमादग्नेः शिखा पश्चादुदयादंशवो रवेः । सो

नात्यतेजसां वृत्तिं सममेवोत्थितो गुणैः ॥ २४ ॥ तं प्रीतिविशदैर्नेत्रैरन्वयुः पौरयोषितः

शरत्प्रसन्नैर्ज्योतिर्भिर्विभावर्य इवोडुपं ॥ २५ ॥ अयोध्यादेवताश्चैनं प्रशस्तायतना

र्चिताः ॥ अनुदध्युरनुध्येयं सान्निध्यैः प्रतिमागतैः ॥ २६ ॥ यावन्नाश्यायते वेदिरभि

षेकजलाप्लुता तावदेवास्य वेलान्तं प्रतापः प्राप दुःसहः ॥ २७ ॥ वसिष्ठस्य गुरोर्मं

त्राः सायकास्तस्य धन्विनः किं तत्साध्यं यदुभये साधयेयुर्न संगताः ॥ २८ ॥ ततः पर

रघु॰ मभिव्यक्तसौमनस्यानि वैदिहैः ॥ पुत्रो जयाकाभिमुखैर्मदन्त्यान् विज्ञापनायफलैः ॥४॰

१५३ प्रजाल्लक्ष्मीकृतगोनभ्योन भस्तवविवर्द्धिताः ॥ तस्मिन्नतमृपहीहर्द्धिन मस्पेनाश्ववाय

गुः ॥४१॥ यद्रवाचनततामिध्यायहद्दौ नजहारनत ॥ सोभृहलवृतः पात्रु नुहृत्यप्र

तिरोधयन ॥ ४२॥ वयोवैषविभूनीनां मैकैकंमदकारणं ॥ तस्मिन्समस्तानिनवा

स्योयाहदं नुमम ॥ ४३॥ अथं जनिततरागा सुमक्तनिघ्वनुवासरं ॥ अदेलोभः सनवेवाया

सीतहदमूलहृवहमः ॥४४॥ अनित्याः पात्रवोवाह्यावि प्रकृछाश्रतेयतः ॥ अ

नःसोम्यंतरानतनित्यान षड्पूर्वमजद्विएन [illegible] दविमखवनसिंहस्वपलापि १५३

स्वभावतः निकषे हेमलेखेव श्रीरादीदनम्कामिमर्थे ९ ॥ कान्तर्यकेवलानीतिः ष्टो ।
यं स्वापदं वे हितं ॥ अनः सिद्धिं समेतान्यामन्विवेषसह्रः ॥ ४१ ॥ ननसमंडलेराज्ञोन्य
लमशिाधिदधितेः ॥ अहष्टमभवन्यत्किंचिनव्यमृसेववितव्यतः ॥ ४२ ॥ रात्रिं दिवा
विभागेषु यदादिष्टं महीक्षिता ॥ तत्तिषेवेमिनियोगेन सविकल्पपराङ्मुखः ॥ ४
३ ॥ मेत्रः प्रतिहितं तस्यैव भूवसत्तमं त्रिभिः सजानुसेव्यमानेषियगुसद्वारेनस्तू
च्यते ॥ ४४ ॥ यो रेणुस्वेगुसहितिसेरविज्ञातपरस्परैः ॥ सोमसर्वैर्जजागारयथाकालंस
यत्नयि ॥ ४५ ॥ भव्यमुख्यासमारंभामत्यवेक्षानिरत्ययाः ॥ गाममणालिं सधर्मा त्सात्मसा

रघु. गर्हं विपेचिरे ॥५२॥ अथ येन मवस्थितेन जानस्य पवितो यिमः । सह्यो नदो मुखेनेव प्रस्था
१४८ नलवणाम्भसः ॥५३॥ दुर्गाणि दुर्ग्रहाण्यासंस्तस्य रोद्धुरपि द्विषां न हि सिंहो गजास्कन्दी
भयाद्गिरिगुहाशयः ॥५४॥ कामं प्रकृतिवैराग्यं सद्यः शमयितुं क्षमः । यस्य कार्यः प्र
तीकारः स तन्नैवोदपादयत् ॥५५॥ शाक्तेष्ववामवद्याज्ञानस्य शक्तिमतः सतः समी
रणसहायोपि नाम्भःप्रार्थी दवानलः ॥५६॥ न धर्ममर्थकामाभ्यां बबाधे न च तेन तौ ।
नार्थं कामेन कामं वा सोर्थेन सदृशस्त्रिषु ॥५७॥ हीनान्यनुपकर्तॄणि प्रवृद्धानि वि
कुर्वते तेन मध्यमशक्तीनि मित्राणि स्थाप[illegible]तान्यतः ॥५८॥ परात्मनोः परिच्छिद्य श १४८

क्रादीनावलावले ॥ यथा वति विशिष्टस्वे॰ चितोसि ल्लतोन्यथा ॥ ५८ ॥ यकोशा॰

लाश्च यणीयत्वमितितत्स्यार्थसंग्रहः ॥ अनु [illegible] र्भो द्विजीमतस्थानकै रमिनाम्यते ॥ ६०

यरकर्मीयद्वः सोम डच्चतः स्वेच्छुकमि तु ॥ आह णोदान्म नो रंध्रं रंधे च मा द्दर ह द्विर

न ॥ ६१ ॥ यित्रा संवद्विनो नित्यं क्षनास्त्रे॰ सांपराधिकः ॥ स्ववकर्ष मरस्मान लपकोनउ

वायरः ॥ ६२ ॥ वायीच्छि वस्त्रवंतीछुव नेष्टू पवने च्छिव ॥ साद्यीः स्वैरनदीपछुवे लर्वक्ष

द्विवाद्रिछु ॥ ६४ ॥ नयो रक्षनन्त विछ्रे मल्लकरम स्त्रसंपदः ॥ यथाह्व मा स्त्रमै स्त्रके

वाणैरथिघंडं स्त्रामाकू ॥ ६५ ॥ रे निमिः सछुवे रत्नद्वैत्रैः ससंवने गजान् दिह णवेन

रघु:
१६५
165

नैतस्मैरदासहृहणमेवमः ॥६६॥ सड्गुणानां बलानां च षण्णां षण्मुखविक्रमः । वभू

व विनियोगज्ञः साधनीयेषु कर्मसु ॥६७॥ इति क्रमात्प्रयुंजानो राजनीतिं चतुर्विधां

आतीर्थादप्रतीघातं स तस्याः फलमानसे ॥६८॥ कूटयुद्धविधिज्ञोपि तस्मिन्स

न्मार्गयोधिनि । भेजेभिसारिकावृत्तिं जयश्रीर्वीरकामिनी ॥६९॥ प्रायः प्रतापभ

ग्नत्वाद्दरीणां तस्य दुर्लभः । रणो गंधद्विपस्येव गंधभग्नान्यदंतिनः ॥७०॥ प्रवृद्धौ

हीयते चंद्रः समुद्रोपि तथाविधः । स तु तत्समवृद्धिश्च न च यो ताविव क्षयी ॥७१॥

सन्तस्तस्याभिगमनादत्यर्थं महतः कृशाः ॥७२॥ उद... ली मूलाः प्रापुर्लीनत्वमब्धि १६५

नः ॥७१॥ मन्त्रयमानः साजिह्मायतत्त्वमेवसमम्बलानांलायियपृष्ठेनससतत्कारिद्वेषितो

यशाः ॥७२॥ दुरितेनदर्पितेननन्द्मवलत्वार्थेननन्दुः तमः ॥ प्रजावितमसम्प्रक्रेप्रम्पन्मूर्य

प्रेदितः ॥७४॥ दूरतानतयः पश्येमूर्यस्यकुमुदेणवः ॥ गुणोतत्सविपदेविगुणोनो

लेभिरेनरं ॥७५॥ परामिसंधानपरं पटव्यविवर्हितं ॥ जितीवोप्यमेधायंमिमेवमूवनन ९४

७६॥ पवमृद्यनप्रभावेणशास्त्रनिर्हिष्टवर्त्मना हृषेववदेवोदेवानांराजाराजावभूव स

॥७७॥ पंचमं लोकपालानां तमूचुः साम्ययोगतः ॥ भूतानां महतोषष्ठमष्टमं कुलभू

॥ भृतो ॥७८॥ हृतापवर्जितछत्रैस्तस्याज्ञाप्रासनार्पितां ॥ दधुः शिरोभिर्भूपालादेवा

५

योरंहीमिव ॥७९॥ ऋत्विजः स तथानर्च दक्षिणाभिर्महाक्रतौ ॥ यथा साधारणीभू

रघु. तं नामास्य धनदस्य च ॥८०॥ इंद्राद्वृष्टिर्नियमितागदोद्रेकवृत्तिर्यमोभूद्यादोनाथः

१५९ शिवजलपथाकर्मणो नौचराणां पूर्वापेक्षी तदनु विदधे कोषवृद्धिं कुबेरस्त

146 स्मिन्दंडोपनतचरितं वं नि भेजिरे लोकपालाः ॥८१॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कवि

कालिदासकृतौ सप्तदशः सर्गः ॥१७॥ स नैषधस्यार्थपतेः सुतायामुत्पादयामास

निषिद्धशत्रुः ॥ अनूनसारं निषधान्नगेन्द्रात्पुत्रं यमाहुर्निषधाख्यमेव ॥१॥ तेनोरुकार्य

गणपित्रा प्रजायै कल्पिष्यमाणेन ननन्द यूना ॥२॥ [illegible] वजीवलोकः स स्वेन सेपति १५९

५

फलात्मकेन ॥ २ ॥ प्राव्याद्विनिर्व्विष्टपहस्तुवेहंद्विनाणाभ्रिंनप्रतिष्ठापित्नुराजपुरीदैः कौ
मुद्गनेयः कुमुद्वावदातैर्द्यामर्ज्जितांकर्मभिराहरोह ॥ ३ ॥ योन्नः कुमुदस्यापिकुपोषाया
सः ॥ स सागरांसागरधीरचेतापकानयञ्जो भुवमेकवीरः ॥ पुरागिलाटीद्य भुजोवुभो
ज ॥ ४ ॥ नस्थानलोजात्मनयत्नदंनेवंपुष्मि यंप्राप्यनलाभिधानः ॥ यो योनद्धुलानीव
गजः परेषांवलान्यमृद्नान्नलिनाभवक्त्रः ॥ ५ ॥ नभैष्युवैरीनयपुणाः सलेभेन मत्तल
स्यामनन्तुजंख्यातेनमः ॥ पुण्ह्मयेनन्नाकोतंनभोमासमिवप्रजानो ॥ ६ ॥ तस्मिन
विसृज्यातरकोपालानोधर्म्मातरस्तास्त्रमव ॥ प्रभुत्वंमवैमर्त्यजरसोपटि हमदेद्धवे

रघु. धायापुनर्भवं यः॥७॥तेनाद्विपानामिवपुंडरीकोराज्ञामजय्योजनिपुंडरीकः। शांतेपि
१५० तर्याहृतपुंडरीकेयंपुंडरीकाक्षमिवाश्रिताश्रीः।८।सक्षेमधन्वानममोघधन्वापुत्रंप्र
147 जाक्षेमविधानदक्षं॥क्ष्मांलंभयित्वाक्षमयोपपन्नोवनेतपक्षांततरश्चचार।
।९॥अनीकिनीनांसमरेग्रयायीतस्यापिदेवप्रतिमः।सुतोभूत्।व्यश्रूयतानीकपदा
सानंदेवादिनामत्रिदिवेपियस्य॥१०॥पितासमाराधनतत्परेणपुत्रेणपुत्रीसयथ
थैवतेन।पुत्रस्तथैवाधिकवत्सलेनपित्रापित्रापितृवान्बभूव॥११॥पूर्वस्तयोरा
त्मसमेचिरोढामात्मोद्भवेवर्णचतुष्टयस्य।[illegible]रंनिधायैकनिधिर्गुणानांजगामयज्वा १५१

यजमानलोकं ॥१२॥ वर्णीस्तुतनत्तस्यवशंवटीकेनाह्नयामिवासीद्विषनामपर्याङ्कः ॥ से
कह्विविनानयिहिप्रयुक्तं माधुर्यमीहदरिमानग्रहीतं ॥१३॥ अहीनरत्नीमसमां
समग्राम हीनबाहुद्रविणाः पूर्णायोहीनं सेसमगैयशास्त्रखल्वानुवाप्यनर्थैर्व्यसनै
र्विहीनः ॥१४॥ गुरोसचानंतरमेतनरत्नः । पुंसामुमोपुमानानाद्यश्रवानीरो ॥ उयक्रमैस्स
लितैस्वनुर्भिस्वनुर्दिगीशस्वनुरोवभूव ॥१५॥ तस्मिन्प्रयातेपरलोकयात्रेजेनपरी।
राणिनयंतदीयं उच्चैः श्रिरवस्त्वाजितयारियात्रेलक्ष्मीस्थितैवकिलयारियात्रे ।
१६ तस्माद्भूवाष्पदलाभिधानोदयाविनापमटलामहहिंकुंसाग्रदेनोरिपुदैं

सिंहः पृथिव्याः कुलकेतुरेवं ॥ ॥ तस्याभवत्सूनुरुदारशीलः शिलः शिलाप
रघु· ट्टविशालवक्षाः ॥ जितारिपक्षोऽपि शिलीमुखैर्यः शालीनतामव्रजदीड्यमानः ॥२५॥
१५८ 148 तमात्मसंपन्नमनिन्दितात्मा कृत्वा युवानं युवराजमेव ॥ सुखानि सोऽभुङ्क्त सुखोप
रोधि वृत्तं हि राज्ञामुपरुद्धवृत्तम् ॥२६॥ तं रागबन्धिष्ववितृप्तमेव भोगेषु सौभाग्यविशे
षभोग्य ॥ विलासिनीनामरतिक्षमापि जरा वृथा मत्सरिणी जहार ॥२७॥ ह्रित्वा घमो
लयसोऽत्र मेन त्रिपिष्टपे प्राप भवति क्षितीशो नतात्मजः । सागरधीरचेताः प्राप्य सपृ
थ्वीं सकलोन्नसोमः ॥२८॥ उन्नाभ इत्युद्गतनाम[illegible]स्यायथार्थोन्नतनाभिरंध्रः । १५८

आसीत्सुतः पंकजनाभकल्पः कृत्स्नस्य भुवनस्य नेतुर्बलस्य ॥२१॥ ततः परं वज्रध

रप्रवात्तदात्मजः संयति वज्रघोषः ॥ बभूव वज्राकरभूषणायाः पतिः पृथिव्याः कि

लवज्रनाभः ॥२२॥ तस्मिन् गते द्यां सुकृतोपलब्धां तत्संभवं खड्गनमर्णवांता । उत्खा

तशत्रुं वसुधोपतस्थे रत्नोपहारैरुदितैः खनिभ्यः ॥२४॥ तस्यावसाने हरिदश्वधामा पि

त्र्यं प्रपेदे पदमश्विरूपः ॥ वेलातटेषूषितसैनिकाश्वं पुराविदो यं व्युषिताश्वमाहुः

॥२५॥ आराध्य विश्वेश्वरमीश्वरेण तेनक्षिते विश्वसहो विजज्ञे । पातुं सहो विश्वसखः

समग्रां विश्वंभरामात्मजमूर्तिरात्मा ॥२६॥ अंशे हिरण्याक्षरिपोः स जाते हिर ।

रघु. ण्यनाभेन नयेन दीर्घे द्विषाम सह्यः। सुतोऽभवन्नरोनरहूणां हिरण्यरेताः वसानिलो भूम

१५५ ॥२७॥ पितामहापितृणामनणस्त्रमंतेवपस्य नेतानिस्तुखानिलिप्सुः॥ राजानमाजानुवि

149 लंविवाहुं कृत्वा कौशली वल्कलवान्बभूव॥२८॥ कौशल्यइत्युत्तरकोशलानां पत्युःप

तंगान्वयभूषणस्य॥ तस्यौरसः सोमसुतः सुतोभून्नेत्रोत्सवः सोमइवद्वितीयः॥२९॥ यशो

भिराब्रह्मसभं प्रकाशः सब्रह्मभूयं गतिमाजगाम॥ ब्रह्मिष्ठमाधायनिजेधिकारे ब्रह्मि

ष्ठमेवस्वतनुप्रसूतं॥३०॥ तस्मिन्कुलापीडनिभेविपीडं सम्यङ्महीं शासति शासनां

कां प्रजाश्चिरं सुप्रजसि प्रजेशेन ननंदुरानंद[illegible]लाक्ष्यः॥३१॥ पात्रीकृतात्मा गुरुसेवनेन (नयन) १५५

म्लृष्टाः कृतिः पञ्चरथ्येक्षकेतोः ते पुत्रिणां पुरस्कृतानां नहुषाणां नः पूर्वः ॥ समाप्तायपमृत्युः स्वयौ
३२ ॥ वंशस्थितिर्वंशकरेण तेन संभाव्य भावी स सखा मघोनः उपस्पृशन्स्पर्शनिवृत्तलौ-
ल्यः त्रिपुष्करेषु त्रिदशत्वमाप ॥ ३३ ॥ तस्य प्रभानिर्जितपद्मरागं पौष्यां तिथौ पुष्यमसूत
पत्नी यस्मिन्नपुष्यन्नुदिते समग्रां पुष्टिं जनाः पुष्य इव द्वितीये ॥ ३४ ॥ महीं महेच्छः परिक-
ल्प्य सूनौ मनीषिणे जैमिनयेऽर्पितात्मा तस्मात्स योगादधिगम्य योगमजन्मनेऽकल्पत
जन्मभीरुः ॥ ३५ ॥ ततः परं तत्प्रभवः प्रपेदे ध्रुवोपमेयः ॥ यः ध्रुवसंधिरुर्वी यस्मिन्नभूज्ज्या-
यस्यपि सत्यसंधे संधिर्ध्रुवः संनमतां नृपाणां ॥ ३६ ॥ सुतेऽपि शिशावेव सुदर्शनाख्ये

पूर्णत्वयेंदुः। प्रियदर्शनो सः मृगयाप्रमादो मृगयाविहारी सिंहादवापद्विपदं नृसिंहः रघु॰
१५० ३५॥ स्वर्गामिनस्तस्य तमैकमत्यादमात्यवर्गः कुलतंतुमेकं॥ अनाथदीनाः प्रकृतीरवे
150 क्ष्य साकेतनाथं विधिवच्चकार॥३६॥ नवेंदुना तन्नभसोपमेयं शावैकसिंहेन च का
ननेन॥ रघोः कुलं कुड्मलपुष्करेण तोयेन चाप्रौढनरेंद्रमासीत्॥३७॥ लोकेन भा
वी पितुरेव तुल्यः संभावितो मौलिपरिग्रहात्सः॥ दृष्टो हि वृण्वन्कलभप्रमाणोप्या
शाः पुरोवातमवाप्य मेघः॥ तं राजवीथ्यामधिहस्तियंतमाधोरणालंबितमग्र्यवे
षं षड्वर्षदेशीयमपि प्रभुत्वात्प्रैक्षंत पौराः [illegible] वेण॥३९॥ कामं न सोकल्पत पैतृकस्य १५०

नवैनकस्य सिंहासनस्य मति पूर्वाणां यतेजे गयावि द्वां शुनरावितानेलद्वायर्थेभिं।
कश्चिंजरेण ॥४२॥ नस्यादधः किंचिदिवावनीणां वसंस्पृशंतैनयनीयपीडे सा
लाक्तकौ भूयनयः प्रसिद्धैर्वर्वंतिरेमौलिभिरस्य पादौ ॥४३॥ मरौाम हानीलरुति
प्रभावात्तल्पप्रमाणोपि यथानमिथ्या ॥ शब्दो महाराज इति प्रयुक्तो लब्ध्वैव तस्मि
न्नजे भके यि ॥४४॥ पर्यंतसंचारितचामरस्यकपोललोलायतकाकपक्षान् नस्या।
ननाडुच्चरितो पि वादस्सबालवेलाश्रयिना गवातो ॥४५॥ निहतजांबूनदपट्ट
वंधेन्यस्तं ललाटे तिलकं दधानः ॥ तेनैव शून्यान्यरिसुंदरीणां मुखानि सस्मेरमयश्च

रघु. कार॥४६॥न्वीरी सपुष्पो यमसौ कुमार्यः खेदं स यायादपि भूपतेन॥ तिनोतगुर्वी

१५१ मपि च प्रभावान्धुरं धुरि स्थित्वा विभर्ता बभूव॥४७॥न्यस्ताक्षरामक्षरभूमिकायां का।

151 र्त्स्न्येन गह्णाति लिपिं न यावत्। तावत्फलानि श्रुतवृद्धयोगात्सर्वाण्युपायुक्त स

दण्डनीतेः॥४८॥उरस्यपर्याप्तनिवेशभागा प्रौढीभविष्यन्तमुदीक्षमाणा संजातल

ज्जेव तमातपत्रच्छायाच्छलेनोपजुगूह लक्ष्मीः॥४९॥अनश्नुवानेन युगोपमान

बद्धमौर्वीकिणलाञ्छनेन॥अस्पृष्टखड्गत्सरुणापि चासीद्रक्षावती तस्य भुजेन भू

मिः॥५०॥न केवलं गच्छति तस्य काले ययुः शू[illegible]वा विवृद्धिं॥वंश्या गुणाः खल्व १५।

त्वयि लोककान्तामुपारं भवरूक्मा: प्रथिमानमन्वेदं समायात पूर्वजन्मांतराद्दृष्टयन्तरुत्सिर

न्निवाह्लैक श्रीकरोगुहृणां तिस्वाहिविवर्णाधिगमस्यमूलं जग्राहविद्याः। प्रकृतीश्वपि

त्या ॥५२॥ भव्यूह्यास्थितः किं विहितविवोनराईमुन्नद्रचूडोचितमव्यजानुः। आकर्णमाल

द्विसवाणधन्वाव्यरोचताह्वेसविनीयमानः ॥५३॥ अथ मधुवनितानांनेत्रनिर्वेशनीयं

मनसिजात।रुपुष्पंरागबंधिप्रवालं॥ अकृतकविधि सर्वांगीनमाकल्पजातं विलसि।

तपदमाद्य यैवनं स प्रपेदे ॥५४॥ प्रतिकृतिरचनाभ्यो दूतसंदर्शिताभ्यः समधिकत

ररूपाः शुद्धसंतानकामैः। अधिविविदुरमान्यैराहृतास्तस्य यूनः प्रथममपरिगृहीते

रघु.
१५२
152

श्रीर्भुवो राजकन्याः॥५५॥ इति श्री रघुवंशे महाकालिदासकृतौ ॥ एकोनो म ह

सर्गः॥१८॥ अग्निवर्णमभिषिच्य राघवः॥ स्वपदे तनयमग्नितेजसं शिश्रिये श्रुतव

तामपश्चिमः पश्चिमे वयसि नैमिषं वशी॥१॥ तत्र तीर्थसलिलेन दीर्घिकास्तल्पमंतरि

तभूमिभिः कुशैः सौधवासमुटजेन विस्मृतः संचिकाय फलनिस्पृहस्तपः॥२॥ ल

ब्धपालनविधौ न तत्सुतः खेदमाप गुरुणा हि मेदिनी॥ भोक्तुमेव भुजनिर्जितद्वि

षा न प्रसाधयितुमस्य कल्पिता॥३॥ सोधिकारमभिकः कुलोचितं स्वयमवर्तयत्समा १५२

तं निवेश्य सचिवेष्वतः परं स्त्रीविधेयनव[illegible]भवत्॥४॥ कामिनीसहचरस्य

कामिनः न एवैव प्रेम प्रमुदे गगनामिदि॥ के त्राकालिन्धे कर्ह्नि हतरः॥ सूर्व मुन्स्न

मयोद्भ ड्डन्सवः ५॥ इंद्रियार्थपरिशून्यतामः सोहमेकमयिस द्वायांतरं॥ भ्रांतेरवि

द्वरन्नदिवानिपुणं नव्य पैबन्न समन्तकाःमजाः ६॥ गौरवाद्यदयिज्ञानुमंत्रिणो

दर्शीन प्रकृतिकाद्भितेदहो॥ नकुवादविवरावलंबिनाकेवलेन चरणेन कल्पितं

॥७॥ तंकृतप्रणनयोनुजीविनः कामलंपट नखरागमूषितं॥ भेजिरे मवदिवाक

रानना के वयमद्य पंकजमुल्लाधिरोहितं॥ ८॥ यौवनोन्नतविलासिनी स्तनक्षो

भलोलकमलाश्च दीर्घिकाः॥ गूढमोहननागृह्य लतेड्डभिः सद्य स हन विगा

रघु. टमसमन्मथ॥९॥न त्वसेकहृतलोचनांजनैर्द्धीनरागपरिपाटलाधरैः॥अंगनास्त
१५३ मधिकं व्यलोभयन्नर्पितप्रकृतिकांतिमुखैः॥१०॥घ्राणकांतमधुगंधकर्षिणीः
153 पानभूमिरचनाः प्रियासखाः अभ्यपद्यत स वासितासखः पुष्पिताः कमलिनीरि
व द्विपः॥११॥सातिरेकमदकारणं रहस्तेन दत्तमभिलेषुरंगनाः॥ताभिरप्युपहृ
तं मुखासवं सोपिबद्बकुलतुल्यदोहदः॥१२॥अंकमंकपरिवर्तनोचिते तस्य निन्यतुरशून्यतामुभे॥वल्लकी च हृदयंगम स्वना मंजुवागपि च वामलोचना॥
॥१३॥स स्वयं प्रहतपुष्करः कृती लोलमाल[illegible]हरन्मनः॥नर्तकीरभि[illegible] १५३

त्तिलेखिनीः पार्श्ववर्तिषु गुरुष्व ॥ न्यस्य विगमे न्नागाणि स्विद्भिन्नतिलकं यो स्त्र
मात्र ॥ प्रेमदत्तवदनानिलं पिबन्नत्यजीवदमरालकेश्वरौ ॥ १५ ॥ तस्य सावरणदृ
ष्टसंधयः काम्यवस्तुषु नवेषु संगिनः ॥ वल्लभाभिरुपसृत्य चक्रिरे सामिभु
क्तविषयाः समामामा ॥ १६ ॥ अंगुलीकिसलयाग्रतर्जनं भ्रूविभंगकुटिलं
च वीक्षितं ॥ मेखलाभिरसकृच्च बंधनं वंचयन्प्रणयिनीरवाप सः ॥ १७ ॥
तेन दूतिविदितं निषेदुषा पृष्ठतः सुरतवाररात्रिषु ॥ शुश्रुवे प्रियजनस्य कात
रं विप्रलम्भपरिशंकिनो वचः ॥ १८ ॥ लौल्यमेत्य गृहिणीपरिग्रहान्नर्तकीष्वसु

रघु
१५४
154.

त्समाप्तनद्दपु॥ वर्त्तते स्म स कथंचिदालिखन्नङ्गुलीक्षरणसन्नवर्त्तिकः॥१
॥१९॥ प्रेमगर्वितविपक्षमत्सरादायताच्च मदनान्महीक्षितं॥ निन्युरुत्सवविधि
च्छलेन तं देव्य उज्झितरुषः कृतार्थतां॥२०॥ प्रातरेत्य परिभोगशोभिना दर्शने
न कृतखण्डनव्यथः॥ प्राञ्जलिः प्रणयिनीः प्रसादयन्सोऽङ्गनो गुरुतरेण मे
घरः स्फुरन्॥२१॥ स्वप्नकीर्तितविपक्षमङ्गनाः प्रत्यभैत्सुरवदन्त्य एव तं॥ प्रच्छ
दान्तगलिताश्रुबिन्दुभिः क्रोधभिन्नवलयैर्विवर्त्तनैः॥२२॥ क्लृप्तपुष्पशयनाँ
ल्लतागृहानेत्य दूतकृतमार्गदर्शनः॥ अन्व[illegible]जनाङ्गनारतं सोऽवरोधभ[illegible] १५४

वेपथुमन्तं ॥३३॥ नामवल्लभजनस्य ते मया भावल्ले[illegible]मर्पितस्य कांद्युते [illegible]ये
वतमनो नमेतितं तोत्र विस्खलितमस्त्रुवंगनाः ॥३४॥ वूणविभुलुलितस्रगाकुले
छिन्नमेखलमकोकिलं ॥ उन्मितस्य प्रायनं विलासिनस्तस्य विभ्रमरतान्ययाहृतमि
तं ॥३५॥ सस्वयं चरणरागमादधे योषितां न तु तथा समाहितः ॥ लोभमाननयनः
श्लथांशुके मेखलागुणपदेऽर्पितं विभिः ॥३६॥ वुंव ने विपरिवर्त्तिताननं हस्तरो।
धितासानाविद्य हने ॥ विघ्नते छमघितस्य सर्वतो मन्मथेंधनमभूद्वधूरतं ॥३७॥ दर्प
णोपभुपरिभोगदर्शिनीर्नमी पूर्वमपूर्वमनुपृष्ठसंश्रयच्छायया स्मितमनोज्ञया वधू

रघु. गौतदे १५५ 155

द्धीनिमीलितहृष्टमस्य कारमः ॥२८॥ कंठसक्तमृदुबाहुबंधनं न्यस्तपादतलमग्रपाद।
योः। प्रार्थयंतिशयनोत्थितं प्रियास्तं निशात्ययविसर्गचुंबनं ॥२९॥ प्रेक्ष्यदर्पणत।
लस्थमात्मनो राजवेषमतिशक्रशोभिनं पिप्रिये न स तथा यथा युवा व्यक्तल
क्ष्मपरिभोगमंडनं ॥३०॥ मित्रकृत्यमपदिश्य पार्श्वतः प्रस्थितं तमनवस्थितं प्रि
प्रियाः विद्म हे शठ पलायनच्छलान्यंजसेति रुरुधुः कचग्रहैः ॥३१॥ तस्य निर्दयरत
श्रमालसाः कंठसूत्रमपदिश्य योषितः। अध्यशेरत बृहद्भुजांतरं पीवरस्तनवि। ॥
लुप्तचंदनं ॥३२॥ संगमाय निशि गूढचारिणं चारदू[illegible]ति कथितं पुरोगताः वंचयि

घासिननत्तमोहता: कामुकेतिचहतापुलकाननाः ॥३३॥ योषितामुडुपनिर्विवा
र्चिबांस्तपीनितिह्नीतिमत्तावनामवान् ॥ आहरोहृदकुमुदाकारेयमांसाच्चिजागारयो
हिषुय: ॥३४॥ वेणुनादप्राणयीडिताधरा: वीपापानस्वपरांकितोरमः ॥ स्थितास्यका
यिउभयेनवेजितालं विज्ञित्तनयनाव्यलोभयन् ॥३५॥ अंगसत्त्ववद्वनास्त्रयेमि
षा: स्त्रीषुन्नमवधायदृष्टीयन् ॥ समयोगनिपुणै: प्रयोन्कृभि: ॥ संहृषिसहमि
त्रमेमिथो ॥३६॥ अंप्रालेविकुटमार्जुनसजलसीनीपरजसांगराग्गिणा: ॥ आहवि
स्मवर्हिणो घभून्कृत्विमाद्रिषुविहाविभ्रम: ॥३७॥ विप्रहाच्चप्रायनेपराङ्मुखी

नीनुनेनुमबलाः सतन्मथः ॥ आचकांक्षघनशब्दविक्लवास्ताविहत्यविशतीर्भु

रघु. जांतरं ॥ ३८ ॥ कार्त्तिकीषुसवितानहर्म्यभाग्यामिनीषुललितांगनासखः ॥ अन्वभुं

१५६ क्तसुरतश्रमापहांमेघमुक्तविशदांसचंद्रिकां ॥ ३९ ॥ सैकतंचसरयूंविवृण्वतीं

156 श्रोणिबिंबमिवहंसमेखलांस्वप्रियाविलसितानुकारिणींसौधजालविव

रैर्व्यलोकयत् ॥ ४० ॥ मर्मरैरगुरुधूपगंधिभिर्व्यक्तहेमरसनैस्तमेकतः जहु

राग्रथनमोक्षलोलुपंहैमनैर्निवसनैः सुमध्यमाः ॥ ४१ ॥ अर्पितस्तिमि

तदीपदृष्टयोगर्भवेश्मसुनिवातकुक्षिषुतस्यसर्वसुरतान्तरक्षमाः साक्षि १५६

ताणि रथान्वयो ययुः ॥४२॥ हरिद्विणोन पवने ... नघाव ... प दयान्तर्कुं समं सयस्... श्री।
न्वनैषु स्वकीर्णिविग्रहान् स्वं डुरन्स्वियोगमंगना ॥४३॥ नाः स्वमंकमधिरोप्य दोलया
प्रेषयन्नपरिजमम्ह दुयामुक्तरज्ञा निविङुं मयच्छलान्कंठवंधनमवापवाहुभिः ॥४
४ तं पयोधरनिषिक्तचंदनैर्मौक्तिकग्रथितचारुभूषणैः ॥ ग्रीष्मवेषविधिभिः ॥
सिषेविरे स्तनाशिमे स्वेत्तैः प्रिया ॥४५॥ अन्यमन्नसहकारमासवं रक्तपाटलसमा
गतं यथौ ॥ तेन तस्य मधुनिर्गमात्कृशश्चित्तयोनिरभनुनर्नवः ॥४६॥ एवमिंद्रि
यसुखानि निर्विशन्नन्यकार्यविमुखः स पार्थिवः ॥ आत्मलक्षणनिवेदिताम्नन्य

रघु. वाह्यपटनेनगमोह्नितः ॥४७॥ तंप्रमत्तमपिनप्रभावतः शेकुराक्रमितुमन्यपार्थिवाः ॥ आ

१५७ मयस्तुरतिरागसंभवोदक्षशापइवचंद्रमक्षिणोत् ॥४८॥ दृष्टदोषमपितन्नसोत्य।

157 जत्संगवस्तुभिषजामनाश्रवः ॥ स्वादुभिस्तुविषयैर्हृततोदुःखमिंद्रियग।

णोनिवार्यते ॥४९॥ तस्यपांडुवदनाल्पभूषणासावलंबगमनामृदुस्वनाराजयक्ष्म

परिहाणिराययौकामयानसमवस्थयातुलां ॥५०॥ व्योमपश्चिमकलास्थितें

दुवापंकशेषमिवघर्मपल्वलं ॥ राज्ञितत्कुलमभूत्क्षयातुरेवामनार्चिरिवदीपभा

जनं ॥५१॥ बाढमेषुदिवसेषुपार्थिवकर्मसाध[illegible]त्रजन्मने ॥ इत्यदर्शितरुजोस्य १५७

मंत्रिणः प्रास्य दुःखुरवपंक्तिनीमजाः ॥५[...]वनेकवनितासखोपि स[...]वी

वनीमनवलोक्य संततिं वैद्ययत्नपरिभाविगदं प्रदीय इव वायुमत्यगात् ॥५२

तंगृहोपवनसंगताः पश्चिमक्रतुविदा पुरोधसा रोगशांतिमुपदिश्य मंत्रि

णः संभृते शिखिनि गूढमादधुः ॥५४॥ तैःकृतप्रकृतिमुख्यसंग्रहैराशुत

स्यसहधर्मधारिणी ॥ साधुदृष्टशुभगर्भलक्षणा प्रत्यपद्यत नराधिपश्रियं ॥५५॥

तस्यास्तथाविधनरेंद्रविपत्तिशोकादुष्णैर्विलोचनजलैः ॥ प्रथमाभितप्तः

निर्वापितः कनककुंभमुखोज्झितेन वंशाभिषेकपयसा शिशिरेण गर्भः

रघु. ५९ तंभूत्यर्थंप्रसवसमयाकांक्षिणीनांमंतर्गूढंक्षितिरिववभोवीजमुष्टिंद
१५८ धानामौलैःसार्द्धंस्थविरसचिवैर्हेमसिंहासनस्थाराज्ञीराज्यंविधिवदशि
158 षद्भर्तुरव्याहताज्ञा ॥५७॥ इतिश्रीरघुवंशेमहाकाव्येकालिदासकृतौरा
ज्ञीराज्याभिषेकोनामएकोनविंशतितमःसर्गः ॥१९॥ शुभमस्तु ॥ संव
॥ त्र १८ ७५ ॥ ॥

॥